

KATOLIKUS KULTÚRKÖNYVTÁR

1. kötet.

NAGY KÉRDÉSEK UTJÁN

GONDOLATOK A VILÁGNÉZETI
KÉRDÉSRŐL

ÍRTA
BANGHA BÉLA S. J.

BUDAPEST
A „MAGYAR KULTÚRA”, KIADÁSA
1922

Imprimi potest.
Budapestini, 1. sept, 1922.

Eugenius Somogyi S. j.
praep. prov.

Franciscus X. Biro S. J.
cencor dioc.

Nihil obstat.

Nr. 2920 Imprimatur,
Strigonii, 19. sept. 1922.

Dr Julius Machovich

BEVEZETÉS.

Borzasztó dolog látni, miként bolyong és tapogatózik nagyon sok ember az élet legmélyebb kérdései körül s inily kevés jut el közülök legalább a viszonylagos tisztánlátásig. Fájdalmas látvány ez a vergődés, ez a tehetetlen és vigasztalan ide-odakapkodás, ez a belenyugvás az elintézetlenül hagyásba, ez a megfeneklés a kétely zátonyai közte a tanácstalan rámeredés a nagy kérdések örök szfinkszeire.

S kétszeresen fájdalmas aztán ennek a világnézeti sehová tartozásnak hatásait is látni erkölcsi, társadalmi és nemzeti életünk terén. Erő, céltudatosság, világosan kitűzött s egységesen akart feladatok helyett szétfolyás, jelszópolitika, visszaélés a kereszténység nagy igéivel, önzés, értelmetlenség, széthúzás és összeveszés.

Hallgathat ilyenkor az, akinek — úgy érzi mondani- valója van? Akinek lelkében mint egy nyugodt, mozdu- latlan világosság ragyog a hit, hogy mindez másképp lehetne, ha az emberek ismernék a nagy kérdések meg- oldásának útját s elfogulatlanul és gyűlölet nélkül rálép- nének a megoldásnak erre az útjára?

Vagy hallgassunk, mert lesznek, akik félreértik sza- vunkat? Az élet legnagyobb problémáit bolygatunk nem szabad, mert a válasz, amelyei ez a bolygatás erednie nyezhet, előreláthatólag nem a divatos elmosódottság és semmitmondás válasza lesz? Vagy mert az a sekélyes világfelfogás, amelyet nern utolsó helyen egy célzatos újságiródalom és pánszemita behatások alatt elfejlődött tár- sadalmi életünk tett meglehetősen általánossá, eleve pereátot kiált minden komolyan keresztény megoldásra? Vagy mert akik a tagadás és széthúzás szellemét képviselik, azonnal a békebontás vádját szegzik neki annak, aki éppen azért akarja szolgálni a béke igazi ügyét, hogy a nagy keresz- tény alapkérdéseket nem a tagadás és széthúzás jegyében oldja meg?

Ez az irat megkísérel utat mutatni nagy kérdések rengetegében. A legnagyobbakéban, amelyeket az emberi értelem ismer. Nem szakszerű, száraz fejtegetéseket kínál, hiszen az itt érintendő kérdések legtöbbször nemhogy egész irodaima, de egész külön tudományszaka van, s nem tér ki minden lehetséges ellenvetés rostálására sem, mert hiszen ahhoz is kötetek kellenének. Csak néhány összefoglaló szempontot mutat be, vázlatos vonásokat, nagy összefoglalásokat. Aki e sorokat leírta, évtizedes tanulmányok és eszmélődések eredményét mutatja be sűrítetten; egy életét, amelyben szintén volt kétely és ború, sok önállóságra törekvés, de a mások gondolatainak megbecsülése is, szörnyű átérzése a nagy kérdések súlyának s rettenetes felelősségek sejtése, akár pro, akár kontra dől el a vizsgálódás. Ez az egy nagy és nemes életcél: *lát*ni, s miután láttunk, másoknak is megkönnyíteni a látást. Úgy érzem, nem lidércfény az a világosság, amelyet a vizsgálódó ezen az úton talál. E sorok írója nincs is egyedül vele. A nagy rázkódtatások és zűrzavarok, a tagadás propagandájának hallatlan pusztításai után jelentékeny megnyíltásban ébrednek rá az elmék a legnagyobbak és élesebbek ugyanerre az eredményre. Csak a nagy konvertitákra utalok itt: a Coppée-kra és Bourget-kre, a Huysmans-okra és Hermann Bahr-okra, a Brunetierekre és Henry Newman-okra, Chesterton-okra s a modern természet tudományok és bölcelet nagy keresztény képviselőire . . .

Ez a kis kötet egyúttal bevezető egy könyvsorozatba, amely „Katolikus Kultúrkönyvtár” címen indul meg. A művelt magyar közönség nagyrészt nem is ismeri azokat a hatalmas gondolatmeneteket, amelyeken a mi diadalmas keresztény világnézetünk és katolikus hitünk épül. E gondolatmenetek és bizonyítékok részletesebb kifejtése lesz a Katolikus Kultúrkönyvtár feladata. A jelen bevezető kötet *íejaàaia* az, hogy a nagy kérdések jelentőségére az olvasói ráébredje. Hogy kevesebb legyen az alvajáró az elei rengetegében s több π látó . . .

I.

Nincsen igazad, barátom és testvérem, nincs igazad mindenekelőtt, ha azt mondod: mit érdekel engem egyáltalán a kereszténység és a katolicizmus? Nincs igazad, ha azt hiszed, hogy ezek a kérdések idejüket múlták, hogy a mai közönségre és reád nézve elvesztették jelentőségüket. Nincs igazad, ha annak az agnosztikus közönynek puha hintaszékén ringatod magad, amely egyik oldalhoz sem szegődik s a kereszténység és keresztényellenesség harcát kényelmes páholyból szemléli. Nincs igazad, ha azt hiszed, a bölcsesség abban áll, hogy az ember távöltartja magát minden párttól, élvezzi az életet, ahogy tudja s minden transzcendentális kérdésre vállat vonva feleli a modern agnoszticizmus válaszát: „Ignoramus et ignorabimus”, mit tudom én, hol az igazság!

Testvérem és barátom, az élet problémákkal van tele, és e problémák között, akár tetszik, akár nem, a legkomolyabb, a legmélyebb, a legörökebb s a legmarcangolóbb mégis csak a vallási probléma. Nem lehet elmenni mellette; nem lehet azt mondani, hogy „nekem ezen a téren nincsenek problémáim”. Nem mondhatod, hogy a legmélyebb és mindenkit legegységesebben érdeklő kérdések téged nem érdekelnek. Mert ez nem volna őszinte és nem volna komoly beszéd.

Ahogy Goethe a világtörténelemről mondja, hogy a legmélyebb téma benne „mindig a hit és hitellenesség küzdelme volt, úgy el lehet mondani ugyanezt az egyes ember lelkéről is. Mindenféle hullám hanyódik a lelkünk tükrén, mindnyájunkén kivétel nélkül, de a legmélyebb és leghatalmasabb fenékhullám ez: a nagy, örök gondolatok kérdése: van-e Isten s ki az, és milyen ő, és mi vagyok en és mi közöm nekem hozzá és van-e boldogság és mi lesz velem a síron túl? Elhallgattatni ezt az ősmély

ez nem cél, ez nem rendeltetés. És ha baj: nem találni meg az élet értelmét, kétszeresen, százszeresen baj: nem is keresni azt. Olyan ez, mint amikor a tompaelméjű tébolyodott beleszúr az ujjába, érzi is a fájdalmat, de nem érdekli, hogy az árt ki is húzhatná a sebéből ...

Az emberiség legnagyobb része, hála Isten, nem tompaelméjű. Különböző értelmiségi foka szerint különböző módon, de keveseket leszámítva, mind keresi az élet mélyebb értelmét, keresi az Istent s a transzcendentális viszonylatokat, melyek őhöz fűzik. Legalább negatív válaszokat keres rá: „nem igaz”, „nem lesz semmi”, „nincs másvilág”; hitegeti önmagát, de nem tudja kivonni magái a bizonyosság alól, hogy ezekkel a kérdésekkel foglalkozni kell. Hogy aztán sok megreked a keresés útjának a felén, az egynegyedén, az egytizedén és nem jut el teljesebb megismerésekig, az tény. S hogy az Isten ellenségei szédületes rutinnal, szervezettséggel, összetanultsággal feszítik ki mindenütt a hálót, hogy a megoldást keresők lába elbotoljon benne s elbotolva, elfáradva ne keressenek tovább, az is bizonyos. Ma s régtől fogva Lucifer bérelte ki az eszmeterjesztés és emberirányítás összes hatalmas eszközeit: sajtó, irodalom, könyvpiac, egyetemek, színházak, mozik, bankok, ami él és liheg, amivel tömegek gondolkodását befolyásolni lehet: mind az ő materializmusát, hedonizmusát és agnoszticizmusát leheli: minden csak anyag, legfőbb cél az élvezet, semmi biztosat nem tudunk — s ravasz kezek mesterségesen szorítják rá a nem-látás fátylát az elborult szemekre. Fen! a filozófusok és intellektüelek, lent a munkásvadítók és vallásgúnyolók, itt a szabadkőművesek, ott a szocialisták, és nem engednek érvényesülni mást: író, tanárt, kutatót, tudóst, költőt, művészt, gondolkodót, mint aki hozzájuk szít, aki velük együtt s az ő kedvükért tagad és vigyorog és lesajnál ...

És mégis igaz: az emberiség túlnyomó része, a mesterségesen elvakítottakon és önelvakítottakon kívül mind

sírják a megoldást, epedik a választ, keresik az Istent, Nemcsak a jámborok, hanem akik kifelé, sokszor gyáva-ságból, a hitelent vagy közönyöst játsszák, azok is. Hány volt úgy, hogy megtéri s akkor bevallotta, hogy bizony a hitelenségében sohasem volt nyugodt; mindig érezte, hogy tévúton bolyong, csak ereje nem volt a megfordulásra. Es nemcsak az együgyűek beszélnek így, a hiszékenyek, gyenge nők s az önállótlanak, hanem a mélyenszántók, a leg-önállóbbak, a legmagasabban szárnyalók és leginkább kételkedésre hajlók. Csodálatos dolog: a közhiedelemmel szöges ellentétben áll a kimutatott s beigazolt tény: a legnevesebb, legmodernebb, legzseniálisabb újkori természet! tudósok és felfedezők a mai napig, Röntgenig és Marconiig hívó keresztények voltak; alig találni a legnagyobb nevek százai közt öt-hat istentagadót vagy monisíát! Az értelmek világa sokkal keresztényebb, mint sokan gondolnák; de az is ravasz sakkhúzása a tagadás szervezett táborának, hogy a meglevő keresztény intellektusok keresztény megnyilvánulásait elhallgatja s elrejtji a közfigyelem elől.

Ezért mondtam, testvérem és barátom, hogy nincs igazad, amikor a vallás nagy kérdései unottan vagy lemondón tolod el magadtól; amikor elmulasztod komolyan elővenni, belemélyedni és világosságot szerezni benne. Mire vársz? Arra, míg megrokkansz, s míg majd a vénség s a sír közelsége kényszerít rá, hogy öntudatlan önmegadással roskadj a Credo karjaiba? Ki tudja, nem lesz-e akkor késő? Rá fogsz-e akkor érni? Ki tudja, lassan, kopogtatva közeleg-e rád éjjeled? És vájjon élet-e az, amelynek csak végperceit szenteljük az igazságnak? És komoly ember-e az, aki másképp és másban akar élni, mint amiben meghalni kíván? A kereszténység Istene „nem a halottak Istene, hanem az élőké”. S az életed maga nem éri-e meg, hogy idején kanyarodjon fel a diadalmas útra, ne az árokban botorkáljon, hogy aztán csak a végső rándulással próbáljon feljutni a napsütéses, egyenes, biztos pálya magasára?

Nem győztek meg eddig? Lehet; de mondd: kerested-e legalább a biztosságot és tisztánlátást? Azzal d komollyal kutattál, gondolkoztál, olvastál-e s tanulmányoztad e kérdéseket, amellyel ennek a legfontosabb, legértékesebb s téged legegyénibben érdeklő témának tartozol? Testvérem, ne érts félre: a te vallási megvilágosíttatásod, a te hited, vagy hitetlenséged, vagy közönyöd, vagy agnoszticizmusod nem az Egyház ügye, sem a pápáé, sem a papoké, sem senkié a világon, hanem az édes *megad* ügye. A *te* bőrödre megy a vásár, a te boldogságod vagy boldogtalan elpusztulásod forog kockán. 8 ez téged nem érdekel mondd, ember: *ember* vagy te még?

Mondhatod-e, hogy számodra ez a kérdés végleg el van döntve? *Mondhatod*, hogy *megbizonyosodtál* benne, hogy nincs lélek, nincs örök élet, nincsenek olyan dolgok, mint ítélet, kárhozat vagy örök boldogság? *Mondhatod*, hogy az egyszeregy világosságával lett nyilvánvaló előtted, hogy Isten nincs, vagy ha van, semmitsem követel tőled, vagy ha követel, te máris mindenben eleget tettél neki? És rendben van a szalmád? Biztos vagy benne? Ugyehogy nem.

Tehát a nagy kérdések útja számodra is nyitva áll. El kell indulnod rajta. Választanod kell hit vagy hitetlenség között; nem impressziók s hangulatok szerint, hanem komoly vizsgálódás szerint. A közöny álláspontja semmi-estetre sem megoldás.

II.

Tudod, barátom, hogy a hitetlenséget voltaképp még nehezebb megokolni s megmagyarázni, mint a hitet? Hit — igazi csak egy van, hitetlenség van százféle. Egy százfejű hidra — csak annyiban monstruózusabb a monda szörnyénél, hogy itt maga a hidra falja fel önmagát: nem külső erő, hanem magának a hidrának egyik feje szedi le és marja agyon a másikat. Mert megjegyzésre méltó: a hitetlenség legerősebb cáfolója maga a „hitetlenség”. Ép azáltal, hogy *annyiféle* van, amely mind *kizárja* egy-

mást, válik indirekte a hit apológiájává. Ha a hitellenség egy dolog volna, egy érv vagy rendszer, még talán bajt okozhatna, de a hitellenség egyik faja époly halálos ellensége a hitellenség többi fájának, mint a hitnek, s már ezért nem jelenthet komoly ellenfélt.

Ha hitetlen akarnék lenni, vagy tegyük fel: hitelenné *kellene* lennem, roppant zavarba jutnék, hogy a hitelenségnek melyik *nemét* válasszam? Legyek kantista? Ledorongol érte a monizmus. Legyek darvinista? Kinevet érte Hume s a szkeptikusok hada. Ha materialista vagyok, rámtámadnak a spiritualisták és pánpszihisták, és viszont. Öröm azt a macskazenét hallgatni, amellyel a modern istenmentes bölcsélet korifeusai egymást és egymás filozófiáját, a sárga földig gyalázzák. Hegel szerint Kant a legkövetkezetlenebb koponya, „ein Dreivierlelskopf”, Hegel bölcsesége viszont Schopenhauernek „pszihikailag ható hánytalószer, melyet patikákban kellene árulni”. Akik égigérő tornyot akartak építeni, ma is a babiloni nyelvzavar zuhagában hurrogják, hápogják le egymást. S ez imponáljon nekem?

A hitelenségnek divatjai vannak. A 18-ik században azt mondták, hogy semmi sincs, csak az emberi ész; a század végén pedig Kant azt mutatta ki, — gondolom: ésszel — hogy az ész a legcsalárdabb dolog a világon. A 19-ik század közepe ráduplázott: mit ész! ész nincsen! csak anyag van s az anyag fejlődése minden- Majd új divat jött: anyag sincs, csak energia; sőt ez sem, csak mozgás. S ma az a divatos hit, hogy mozgás sincs valójában, csak képzeleti semmi sincs biztos, csak a tudatunk keretén belül; a belvilágunkból kilépni a valóságba nem tudunk; nincs híd, mely összekötné ismereteink világát a reális világgal „Ignoramus et ignorabimus”: csak azt tudjuk, hogy semmitsem tudunk.

De ugye, nemcsak ez a hitelenség; van olyan hitelenség is, amely nem követi a bölcselők ismeretelméleti halálugrásait, hanem hagyja a világot világnak lenni s

egyszerűen ráhagyja, hogy a világ az ilyen. Akár anyag, akár mozgás, akár csak fantom, de Isten és a világ egy. (Pantheizmus, monizmus.)

És van olyan is — a gyakorlati életben s a nem-hivatásos metafizisták körében ez a gyakori s valamikor a szabadkőművesség is ezt a felfogást iktatta be hivatalos krédójába —, amely azt mondja: nem, a világ is más, Isten is más; de ez az Isten beérte azzal, hogy megépítette a világegyetemet, aztán nyugalomba vonult s nem folyik bele többé semmiféle formában a világ és az emberek sorsának irányításába (deizmus). Nincsenek tehát olyan dolgok, mint „gondviselés”, „kinyilatkoztatás”, „csoda”, „Szentháromság”, „megváltás”, „megtestesülés”, „parancsolatok”, „ítélet” és „örök élet”; Jézus közönséges ember volt, nagy szellem, bölcs és igaz férfiú, de nem Isten. Ez a felfogás tükröződik a liberalizmus társadalmi felfogásaiban, a modern irodalom és sajtó nagy részében. Az Isteni elismerik, emlegetik is, de aztán — nincs tovább. A kereszténység nagy dogmái mesék, az Egyház egy sokban jó-tékony, de sokban persze káros, mindenestre merőben emberi fejlemény és nincs igaza, ha isteni eredetre és jogokra hivatkozik.

És végül hitetlenség az az agnoszticizmus is, amelyei kezdetben említettem, amely látva a sok pro és kontrát, látva a hit és a tagadás örök bajvívását, beléun a nézésükbe és elkedvetlenedik az igazságtétel, a választás és szintvallás terhétől és azt mondja: tudom is én, hogy van, mint van; majd talán a halál után megtudjuk; egyelőre úgysem tudunk meg semmit biztosan.

A pantheizmusnak, szubjektivizmusnak, deizmusnak és agnoszticizmusnak útjain sokan vergődnek, de néhány fanatikustól eltekintve egyikük sem mondja, hogy biztosnak érzi lába alatt a talajt. Nem meggyőződések ezek, hanem legfőlebb feltevések, elintézetlenségek és sajnos, süppedők, amelyekbe belevész az ember. Ezekben a negatív alapokon nem lehet értelmes életet felépíteni, Itt nincs

cél, nincs hivatás, nincs miért küzdeni s miért gyötrődni; itt mindig a vergődés a cél, a semmit-el-nem-érés, az örök tapogatózás és bizonytalanság. Itt az erkölcsnek nincs szilárd talaja, a kultúrának szívós gyökere, a társadalmi együttélésnek, nemzetnek, hazának és családnak az ösztönök hatalmán túlmenő erkölcsi ragasztéka. Itt az élet értelmetlen s a halál borzalom, S nem találok e, lestverem, hogy a természet nem lehet hazug s egy világnézet, amely a természetünk alaphangjával ellentétben áll, amely a létei magát forgatja ki értelméből, nem lehet helyes — mert különben semmi sem igaz és semmi sem biztos többé s az általános és következetes szkepszis, a földrefekvő s többé meg nem mozduló, nem is lélegző kételkedés következik: az, ami minden gondolkodásnak és minden gondolatnak és mindennek, de mindennek a végső megdermedése; maga a halál?

Nem cáfolom itt hosszasan sem a szkepszist, sem a monizmust, sem a deizmust, sem az agnoszticizmust. Legkevésbé pedig a múlt század közepén dívott, de ma már szinte minden gondolkodótól, még a céhbeli hitetlen filozófiától is megtagadott materializmust, amelyet, mert akkor divat volt, Marx is felvett szocialista rendszerébe s amelyei az ő kedvéért persze ma is változatlanul kalapálnak bele szegény munkásfejekbe a tudatlan és tudni nem kívánó agitátorok. Nem bizonyítom az isten, a személyes és értelmes Isten, a világtól, anyagtól különböző Isten létét sem; csak a következőkre mutatok rá.

Az Isten gondolata a keresztény értelemben veil személyes Istené legszebb s legmegnyugtatóbb érlelmei ad az életnek és a létnek. Az elfogulatlan ember felnéz az égre, körültekint a természetben s egyszerre Islen képe áll előtte. A hatalmas, a bölcs, a jóságos, a gazdag Istené. Ez a nagyszerű világ körülem és bennem, ez a zuhogó zápora a szimfóniáknak és szintéziseknek, ez a gépezetek gépezete és festmények festménye: mindez számomra egyetlen kéz alkotása s egyellen szellem kigon-

dolása. Ez a kéz s ez a szellem: Ő. Ezt a gyönyörű világot nekem és értem teremtette Ő! mily fölséges és elragadó gondolat! Enyém a föld az ő tengereivel, érc-hegyeivel, szénközeteivel, virágos mezőivel, mosolygó gyermekeivel; nekem zenél a patak csobogása, a szélvész orgonája, a fülemile csattogása és hű hitvesem szerelmes szava; nekem ragyog az égen a nap, a hold, a csillagok töméntelen serege, a tejutak s a ködfoltok vágató óceánja. Mily gazdag az én atyám — kiált fel a hívő —, hogy ilyen lakást készített nekem s ilyen születési ajándékot rakott bölcsőm köré! S mindezt: kicsinyt és nagyot, az egész világegyetem mérhetetlen pompáját ő oly játszi könnyedséggel teremtette ide s adta nekem ide, mintha egy szalmaszálat nyújtana. *Neki* nem került az semmibe; tízannyi, ezerannyi époly könnyen alkotna. „Szól és vannak; parancsol és teremtetnek.” S ha hívő vagyok, tudom, hogy még nagyobb, még sokkal nagyobb adományokat várhatok és kell várnom az ő kezéből. Mert ez a világ nem minden, amit adhatott s a lelkem legmélyén érzem, hogy mindez csak előkészület, csak út az igazi, a teljes cél, a boldogság felé. Mert ez a világ, bármily szép és hatalmas, mégis csak siralomvölgy. Küzdőtér és váróterem. Iskola. Ezen a földön még csak embrió vagyok, anyaméhben élek; várom a születésem napját: az igazi életem csak azon túl fog kezdődni, ha majd egyszer az igazi napfényt magát meglátom: az Istent, a mennyországot, a boldogságot. Aki siralomvölgynek is ily elragadó világot teremtett és aki a lelkem mélyébe beleírta a meg nem nyugvó vággyal együtt a biztosságát annak is, hogy őt magát, a kezdetet és véget, a boldogság teljének osztógalóját is meg fogom találni, nem lehet oly fukar, hogy még szebbet, még nagyobbbat ne adjon nekem, ha könnyen teheti; hogy ne adjon oda nekem mindent, aminek vágyát a lelkembe írta: ne adja ide nekem önmagát.

Ebből a látószögből a hívő egyszerre megérti a földi élet nagyszerű rendeltetését is: most már tudom, miért

élek, miért vergődöm, miért küzdök és miért szenvedek. Most már tudom, miért kell helytállnom minden körülmény közt csüggedetlenül. Azért, hogy ezzel az étellel kiérdemeljem s elérjem Őt! Azért, hogy méltónak találtsam egykor a bemenetelre a boldogság diadalkapuján. Azért, hogy amit itt csak „tükörben s talányban” látok, azt egykor színről-színre lássam és bírjam és vele összeforjak s örök csókban, örök egyesülésben ujjongjak benne. Ő ideadhatta volna önmagát, a célt, a teljességet ingyen is, próbáltatás és küzdelem nélkül is; de ez nem lett volna méltó hozzá és hozzám. Nem akarta csakúgy rámerőltetni a végső boldogságot; nem akarta, hogy majdan az ő házában örökké szinte azon szégyenkezsem, hogy mint egy porból felszedett koldus kerültem ide be és semmit a magaméból hozzá nem tettem a sorsomhoz, hogy csak úgy akaratom s közreműködésem nélkül választattam a leggazdagabb és legboldogabb királyfiak egyikéül. Isten abban legnagyobb, hogy a kicsinyekben is nagy s a kicsinyeket is meghívja és rávezeti szabad akaratok közreműködése által a legnagyobb cél elérésére s ezek a kicsinyek a maguk szabad elhatározása és közreműködése folyói lesznek Isten fiaivá s a mennyország birtokosaivá.

Ugyebár aki így gondolkozik, arra nézve csakugyan van értelme a létnek s az ember életének, és gyönyörű szép, minden irányban kielégítő és megnyugtató értelme. Nincs az a filozófia, amely jobb és szebb értelmét adná mindannak, ami van s amik vagyunk s amiken ebben az életben keresztül kell mennünk, mint ez. Így már megértem, miért kell szenvednem és túrnöm, miért kell sokról lemondanom és sokban erőt vennem magamon, s megértem azt is, miért oly nyugtalan és zavaros azoknak a lelke, akik nem jutnak el eddig a megismerésig — mégha különben mindenük megvan is, amit ez a világ nyújthat. „Irrequietum est cor eorum.” Nyugtalan az ember szíve, míg abban meg nem nyugszik, aki alkotta és akiért alkottatott.

III.

Áh, mondd, mindez szép, nagyon szép volna, de sajnos, csak álom! Tündéri, légies, fenséges illúzió, de — illúzió! Hívó gyermekek ártatlan álmódzása, akik még hisznek az aranyfüstös karácsonyfa Jézuskájában, hisznek angyalokban s csillagtrónuson ülő Istenkében ...

Illúzió? Nem testvér: a személyes Isten léte, örök rendeltetés, halhatatlan élet, a viszontlátás a síron túl és boldogság örökre — nem, ezek nem merő álmok és illúziók; ezek — hogy ezzel kezdjem — legalább is *komoly lehetőségek*. Mert ha voltak is, akik azt állították, hogy Isten létét nem lehet bizonyítani, azt már viszont igazán nem állította és nem állíthatta józan ésszel senki, hogy az Isten nemlétét valaha is bizonyították volna. Hogyan is bizonyítaná be ezt bárki! Lehetetlen volna-e, bizonyítottan hamis volna-e mindaz, amit a legnagyobb szellemek, a legkomolyabb, legtanultabb, legbecsületesebb és legnemesebb emberek egész légiója ezer és ezer év óta hill és vallott, s ma is hisz és vall, mint a letermészetesebb, legmagátólértetődőbb, legnyilvánvalóbb igazságot? A legnagyobb gondolkozók egyike, akiket a föld hordott, Szent Ágoston azt mondta egyszer, hogy az atheizmus oly örület, hogy valóságos szégyene az emberiségnek, hogy atheistákat is termelt (ep. 118 ad Dioscorum, 31.). „Nincs olyan esztelen, oly ízetlen dolog, — mondja Cicero — amit valamelyik filozófus ne állított volna”. Az atheizmus is állította néhány filozófus. De csak negatív értelemben: hogy nem tudja belátni az Isten létét. Pozitív értelemben: hogy belátta volna az Isten nemlétét — ezt falán néhány-egészen beteg félrebeszélőn kívül soha senkisem állította. Még azok sem, akiket Ágoston az emberiség szégyenének nevez. Tehát hogy Isten *lehet*, legalábbis a legkomolyabb lehetőség. De akkor már számolni kell vele; akkor már ez a legnagyobb probléma, a leglenyűgözőbb kérdés s a leghatalmasabb gondolat, amellyel foglalkoznunk kell.

S akkor ez az Isten és ez a túlvilágiság nemcsak egyszerű lehetőség többé, hanem *a legkívánatosabb és legörvendetesebb lehetőség*. Olyan lehetőség, amelytől nem irtózni kell, mint sokan teszik s nem idegesen kitérni az útjából, hanem amelyet ellenkezőleg szeretni kell, kívánni s állítani, hogy bár igaz legyen. Mert minden tekintetben sokkal előnyösebb nekünk, ha van Isten, mintha nincs, Csak a gonosztevő szeretné, hogy ne legyen Isten. Akinek a lelkiismerete tiszta, az felujjong a gondolatra, hogy talán csakugyan van értelme a létnek és van folytatása a földi életnek. Ha van Isten: ó hiszen akkor mi hallatlanul boldog és gazdag emberek vagyunk! Akkor nem kell beleőrülnünk a gondolatba, hogy csak azért vagyunk, hogy meghaljunk, hogy kegyetlen természeti erők érzéketlen malomkerekei öröljenek bennünket halomra testestül-lelkestül, vagy hogy ostoba és gonosz emberek zsákmányoljanak ki bennünket. Akkor nem dőre forgószél a világ, amelyben bennünket is, mint árva fűpihét, felkap a zivatar s ide-oda vág, beszennyez, megsároz, megvérez, összetör s végül valahova az árokba taszít, hanem óriási vívóterem, amelynek páholyában az Úr ül, s ha törvény szerint vívjuk meg harcunkat, lovagaivá üt és gyermekeiül fogad. Nagy erdő akkor a világ, amelyen az ő Lelke jár, a mi Atyánké, ki a mennyben van, s az ő keze vezet át rajta, hogy aztán az örök tisztáson, az ő édenében megpihentessen. Akkor akikkel szeretek s akik jók és szeretnek engem, nem szakadnak el tőlem a halálban örökre és mindenestül, hanem csak az mondják nekem: a viszontlátásra odafenn, egy jobb hazában! Akkor nem ragadok benn kicsinységem s végetségem szűk sikátoraiban, hanem egy gazdag és végtelen megismerés és szeretet és öröm és élet mennyországba, az Isten házábanak bősége, örök szabadság és határtalan nagyság birtoka nyílik meg nekem. Hát nem kívánatos lehetősége mindez? Hát nem jobb-e mennyei Atyát tudni magunk felett, mint egy vak és siket Abszolútumot? Egy gépezetet, amely véletlenül alkot és mindent

lerombol, amit alkotott? Egy fátumot, amelyről senkisémmel tudja, honnan van, miért van és micsoda?

A személyes Isten léte azonban, örök rendeltetés, keresztény világfelfogás stb., nemcsak lehetséges, nemcsak kívánatos, de *bizonyos és bebizonyított* dolgok. Nem az a fő itt, hogy az istenérveket felsoroljam és kifejtsem. Ezeket az érveket a legjobb elmék, a legkomolyabb emberek vizsgálták évszázadokon át, behatoltak minden részletükbe, szebbnél szebb szövegezésekbe foglalták. Megcáfolni ezeket a istenérveket nem cáfolta meg soha senki. Elsiklottak mellettük, megjegyzéseket tettek rájuk, gúnyolták, ignorálták, de meg nem cáfolták. Sem a bölceleti, sem a fizikai, sem a morális istenérveket. S milliók, akik ezeket az érveket tudományos rendszerben sohasem hallották, a természetes, józan eszükkel öntudatlanul végiggondolták őket s szent bizonyossággal hajolnak meg nyilvánvaló bizonyító erejük előtt. Az istentagadás mindig mesterkéltség és erőltetett; az ész első és természetes szava mindig az istenhit és istenvallás; a kételkedés csak úgy tud uralomra vergődni, ha erővel szembehelyezkedünk a természetes bizonyosság spontán tanúvallomásával. S akkor sem korlátlan úr a lélek fölött. Az élet nagy komolyságainak pillanatában, a kiábrándulások, kijózanodások perceiben egyszerre itt van megint az Isten bizonyossága s hiába ágaskodói ellene, verőfényként tűz a lelkedre az Úr arca.

Nem lehet józanul tagadni, nem lehet arcát kikerülni. Menj ki a csillagos ég alá, tekints fel a tejutak és naprendszernek gomolygó, kergetőző áradatába, az észbódító arányok, gyorsaságok és forróságok óceánjába s tagadd, ha tudod, az Istent! Kérdezd: mindez magától lett-e? nem volt-e senki, aki az anyagot megalkotta s elrendezte, az anyagnak az első lökést, az irányt, a célt megadta? aki az égítetek pályáját kiszabta? aki a sokféle elem sok miriárdnyi molekuláját ily szépen rendberakta, ugyanazon elvek és törvények szerint? Nézz bele a mikroszkópba, ámulj a mikrokozmosz csodáin; számold meg a sejlek,

az elektrónok, az élet és mozgás billiónyi csodáját; gondolj arra, hogy volt idő, amikor a földön kimutathatólag nem volt élet s ha az élet eredetét keresed — tagadd, ha tudod, az Istent! Szállj le a föld méhébe, letűnt évmilliók lerakódásába; szállj le önleked tárnáiba, öntudatod, lelkiismereted, boldogságvágyad aknáiba; gondolkozzál a létén magán, a lét célszerűségein és ezerszeres összefüggésein, az ásvány világ, a növények és állatok birodalma milliószeres kapcsolatán, a teve, a hangya, a méh, a vízipók bámulatos ösztönein, a fizikai és kémiai törvények sokszoros célirányosságán, ámulatos egybeillésén, a centilliárdnyi atomot és molekulát összefogó, egy világrendbe kényszerítő azonos törvényeken, összevágó természetén, a pompásan összehangolt, hibátlanul egymásbakattogó körforgáson, lásd ezt a Rendet, ezt a nagy Célirányosságot, ezt a nagy Egységet a milliárdszor milliárdnyi különbözőségek között és fölött — és mondd, ha tudod, hogy itt nem Ész működött és Szeretet és Törvény s egy szent, bölcs, nagy, célirányod Akarat!

Balmes mondta, hogy neki elég istenérv az — órája. Ha ez nem lehet magától, még kevésbé lehet magától az egész nagy világ. Cicero, a pogány is elmondja már ezt az érvet s más pogány gondolkodókat is idéz, akik hasonlóképp szóltak. Nem lehet egészséges esze annak, mondotta a pogány Cicero, aki Isten létében kételkedik.

Hány istenérv van? Nincs annak száma. Ahány fűszál van a mezőn, ahány csillag az égen, ahány por szem a földön, ahány gondolat az agyamban, ahány rezdülés a szívemben: mind az Isten létét bizonyítja. Ahány ponton célszerűség van a természetben — s minden ponton száz és ezer célszerűség van — az mind egy-egy kinyitott könyv, egy feltárt theodicea, amely az Isten létének érveit harsogja felénk.

Kant, akiről azt mondják felületes emberek, hogy megdöntötte az Isten bebizonyíthatóságát az észből, a cék szerűség milliárdszavas istenérvét kifejezetten elismerte.

Az Isten léte époly bizonyos, mint a magam léte. Elvégre tanulságos, hogy azok a görög s azok a modern bölcselek, akik tagadni próbálták az Istent, tagadták a *világ* valóságát s az *én* biztos létezését is. A „világ” és az „én” maga épúgy csak „posztulátumok” nekik, mint az Isten. Jellemző: nem lehet jobban tagadni az Istent, mint akár a látható világot, vagy akár önmagunkat is. Ha Istent tagadni akarom, magamat is tagadnom kell. S ez teljesen érthető: ha az okságelvi, ha a célszerűségi istenérv csal, ha bármelyik istenérv csal, melyik még akkor az az igazság« amelyet kétségbevonni nem lehet? Az istenérvek erejét csak úgy lehet kétségbevonni, ha ugyanakkor felfüggesztjük s valótlanossággal vádoljuk meg magukat a gondolkozást törvényeket is. A logikát kell előbb megdönteni, hogy megdönthessük a theodiceát. Az észet kell detronizálni, hogy ne kelljen elismerni tanúságtétele! az Isten mellett. A létnek, az életnek, az egész világtörténésnek kell elvenni és eldobni az értelmét, hogy kibújhassunk Isten bizonyosságától.

Csakugyan: ha Isten nincs, semmi sincs többé. Sem ész, sem gondolkodási törvény, sem világ, sem logika. Gsak két következetesség van: egyik a halálos megdermedtség, a moccanni sem tudó szkepszis, amely szerint semmi sincs> semmisen biztos, semmitse tudunk; másik: a bizalom a logikában, az ember megismerőképességében, a világ értelmében, a gondolkodás törvényeiben, az okság elvében, a következtetőképességünk erejében s ennek révén az istenérvekben s a lét és világ egyetlen kielégítő magyarázatában: a személyes Istenben. A szkeptikus maga sem hisz a szkepszisében, mert mihelyt okoskodik, mihelyt a szkepszisének jogosultsága mellett síkra száll, mihelyt érvel: máris visszalopja az észet és a megismerőképiséget, amelyet az előbb megtagadott; még tagadni az észet sem képes *az ész* igénybevétele nélkül. Arisztotelész szerint minden igazi bölcelet abból indul ki, hogy a közvetlenül világot és nyilvánvalót azonnal mint ilyent fogadjuk el és vesszük birtokunkba. A szkepszis tehetetlen és ellen

mondásos; a szkepszis a gondolkodás és bölcselés csődje; a szkepszis maga az öngyilkosság és a halál. Egészséges, normális ember nem lehet szkeptikus. Egészséges, normális ember nem tagadhatja, hogy megismerés és természet két egymásra tált, egymást kiegészítő világ; mindkettő nagy és igaz, s mindkettő egyazon végpontban egyesül: a nagy Alfa et Ómegában, akinek értelméből folyik minden értelem a világban és a megismerésben, akinek akarata hozta létre s vezeti hozzá méltó, egységes cél felé a milliárdnyi lénynek sokszerű, csodálatos életét és fejlődését.

Vájjon a darvinizmus bizonyított-e bármit is az Isten ellen? Darwinizmus ma már — abban az értelemben, ahogy az atheizmus felhasználhatta volna — nincsen. A fajok leszármazásának elmélete, amelynek ma Hertwig Oszkár a legelőkelőbb képviselője, nemcsak hogy teljességgel megfér az első teremtő gondolatával, de azt egyenesen szükségesként hirdeti. Más kérdés az, vájjon a Teremtő mindjárt készen alkotta-e meg az összes fajokat mind külön-külön, avagy fejlődésképesnek, leszármazásra alkalmasnak teremtette-e meg a kezdetleges, eredeti fajokat? és egészen más kérdés: vájjon, mert esetleg egyik fajból másik származhatik, fölöslegessé válik-e az eredeti Teremtő, a lét alapja, a fejlődésre képes természet bölcs elrendezője és megalkotója? Csak az ízetlen demagógia, a Haeckelek durva filozófiai bolzsevizmusa hányhatta össze ezt a két mérföldekre különálló kérdést. Az atheisták között egy sincs, aki oly nyomósán támogatná — indirekte — a mi istenhítünket, — mint a Haeckelek az ő felkapott monizmusukkal; az ember csodálkozva kérdi: hát annyira gyengén áll az atheizmus, hát ilyen mélyre kell sülyednie a gondolkodásnak és a harcmórnak, hogy az istenhitet támadni lehessen? Amit csak minden tudományos lelkiismeretesség végső megtagadásával, amit csak hazugságok és paralogizmusok áradatával lehet támadni, az csak nagy igazság lehet.

Nem a darvinizmus, nem a modern német filozófia, egyáltalán nem érvek és elméletek terjesztették el a kételkedést az Isten létében s adtak a gyakorlati atheizmusnak sokkal, de sokkal nagyobb teret s elterjedési látszatot, mint ahogy azt megérdemelné, hanem egészen más dolog. Az agitáció egyfelől, s másfelől: az emberfélelem, a gondolatszegénység, önállótlanúság. Azok az elemek, akiket destruktíveknek szoktunk nevezni, taktikából, hatalmi célokból, politikából ellenségei az istenhit virágzásának. Cionisták, szabadkőművesek, szocialisták és anarkisták szemében veszedelem, ha a keresztény népek istenhívők. Az erős és komoly vallásosság túlságosan erősekké, öntudatosakká, védekezőkké tenne bennünket velük szemben? is: ezért nem kell nekik, S ezért nem is filozófiai lenézéssel vannak a mi „tévedésünk” iránt, hanem dühösek érte és a fogukat vicsorítják ellene. S szervezettségük, tőkéjük, elméségük minden erejével indítottak hadjáratot az istenhit ellen. Sajtóban, irodalomban, népszerű tudományos könyvekben, egyetemi katedrákon, színpadon és vásznon, népgyűléseken, munkásszervezetekben, páholyokban igyekeznek gúny és nevetség tárgyává tenni a „bigottságot”, a „babonát”, a „naiv középkort”, a „papok cselédeit”, végeredményben: az istenhitet. Hát hogyan ragadt volna ebből sok a népre, a közönségre, amely félszázad óta Európaszerte az ő szellemi aklaikból szedi be mindennapi táplálékát! Hát hogyan vált volna bizonyos fokig divattá a naiv kérdés, hogy „én nem vagyok, miként a többiek”, én nem vagyok naiv és bigott és maradi; különösen miután sikerült az atheizmus bölcselőit és természettudósait egyegyoldalú reklámmal és tömjénezéssel világbálványokká tenni! Hát hogyan akadna sok, nagyon sok megtévesztett, aki csak azért nem meri színét vallani annak, amit pedig a lelke mélyén őriz, a vallásosságnak, az istenhitnek, mert fél, hogy lemosolyogja érte a többi, a tömeg, a nyáj! S hány van, aki szinte nem is mer már a saját lelke mélyébe nézni, nem meri az Isten létének bizonyossága előtt

a szemét megnyitni, mert fél, hogy akkor lemarad az ő Intelligenzblattjának csodálatos szellemi nívója mögött, fél, hogy valami kétforintos füzetekből „felvilágosult” felebarátja lemosolyogja. A nagy tény, hogy éppen csak a kicsiny elmék az istentagadók s a legnagyobbak legnagyobbjai nagyon csekély kivétellel mélyen istenhívók voltak, az ellenséges reklám és szellemi rabsorsbantartás üzemszerűen titkolja el a hétköznapi lelkek tízezrei előtt. Ez a mai gyakorlati atheista-járványnak nagyon is kézenfekvő nyitja; ó, nem a filozófia! S tegyük hozzá még egyet: az istenhit, már 1. i. a személyes Istené, aki „ítélni fog eleveneket és holtakat”, nem éppen kényelmes és nem mindenki előtt népszerű. Komoly ember komoly pillanataiban felségesnek s boldogítónak találja a jövője távlatát, ha Istenben hisz, de az élet zavaros áradatában, a kicsapongások zajában, a kísértések és csábítások, szórakozások és mulatozások, szerettek és kalandok forgatagában, a pénzhajszka és Mamon-örület lázában olyan szörnyen kényelmetlen dolog az az Isten, aki tilt és parancsol, sőt fenyeget, hogy nem csoda, ha a csordaemberek jókora része durva kacajjal — ami ugye mégsem argumentum üti el magától az Istennek még a gondolatát is. Mit, Isten! „Bor, pipa, kártya, leány” — és még sok más — kell nekünk, nem Isten és tízparancsolat, imádság és önmegtágadás.

Hát ez is kétségtelenül nagy oka a gyakorlati atheizmusnak. Ha az Isten nem tiltana semmit, ha a kereszténységnek nem volna oly magas és szigorú morálja, ha a hit kedvezne a csordaösztönöknek s azt mondaná: hajrá gyerekek, csak semmi gond, tivornyázzatok és szerelmeskedjétek, lopjatok és raboljatok kedvetekre és tegyetek mindenben az ösztöneitek szerint hja, akkor bizonytal ezek előtt is népszerűvé válnék a keresztény Isten hite. De a komoly emberek szemében ép azáltal válik népszerűvé, drágává, igazzá s értékké, hogy *nem* beszél így. Az istenhit *főlséges népszerűtlensége* az istenhit igazságának egyik legszebb tanúsága,

Az ember, amíg jó és becsületes, addig rendesen akadálytalanul hiszi és imádja az Istent. Mikor rossz útra tér, elfordul tőle is. Ó, csodás bizonyága az *erkölcsnek* az Isten mellett: a jók, a tiszták, a nemesek, a kötelességtudók, a komolyak, az önfeláldozók, a bölcssek s a hősök mind itt vannak nálunk! A tolvajok, kéjencek, sikkasztók, házasságtörők, rablók és dőzsölők viszont nem akarnak tudni a mi Istenünkről. Vájjon kinek a szava több? Kié igazabb s őszintébb és értékesebb? Kié fakad a romlatlan észből s kié a romlott szívből?

IV.

A deista „istent”, a „Világ Építő-Mesterét”, mégcsak elfogadja a hitetlen, de a keresztény Istent nem. Mert a deista isten kényelmes fogalom: fabábu, amellyel nem kell törődni; ellenben a keresztény Isten kényelmetlen, mert hitet hirdet és parancsokat oszt, hódolatot kíván és szolgálatot sürget. Ennek az Istennek hadat kell izenni s ennek a hadviselésnek két útja is van. Egyik, hogy eleve *lehetetlennek* mondunk ki minden természetfölöttiséget, minden felsőbb beavatkozást a természet s az emberi történelem folyásába; a másik, hogy tagadjuk, hogy ilyen beavatkozásnak *bizonyítható nyomai* volnának. Mindkét harcmódor a racionalizmus vagy naturalizmus nevével takarózik.

Nincs természetfölöttiség; lehetetlen minden olyan dolog, mint csoda és kinyilatkoztatás; ez beleütközik a modern gondolkozásba, a „Prinzip der geschlossenen Naturkausalität” elvébe. Ami a természet rendes törvényeivel nem magyarázható, az „passt nicht in unsere Begriffswelt”, mint Harnack, a racionalista „hírüdös” mondja; azért ahol csodáról, közvetetten isteni beavatkozásról van szó, ott a „modern” ember nem is vitatkozik, hanem bezárja a fülét s azt mondja: erről nem beszélünk, ezzel szóba sem állunk.

Elfogult vagyok-e, testvérem, ha azt mondom, hogy ezt aztán igazán nem lehet értelmes beszédnek nevezni?

Szerénytelen vagyok-e, ha azt vallom, hogy ebben a viselkedésben hallatlan, szinte gyermekes szerénytelenséget látok? Elfogulatlanság-e ennyire elfogultnak lenni? Bizonyítékokkal szóba nem állni, hanem eleve ragaszkodni ahhoz, hogy valami, amihez kedvem nincs, nem *lehet* igaz? És nem végtelen elmeszegénység és túlságos igénytelenség-e kijelenteni, hogy ami a hétköznapiságon, a szűk és korlátolt emberi megszokottságokon túl esik, az egyszerűen nincs és nem is lehet és nem is igaz, mert az én nyárspolgári hétköznapiságom renyhe és rest hozzá, hogy kiemelkedjek a szűkösségből, a földhözköttöttségből, a porbankúzásból?

A lovak szeme mellé ellenzót szoktak kötni, az ú. n” „scheuklappnit”, s ami ezen a scheuklappnin túl van, azt a lovacska nem veszi észre, az neki „nincs”. A svájci parasztyerek is azt hiszi, hogy a faluja hegyein túl nincs semmi, csak egy nagy lyuk, egy semmiség; csak az ő szűk völgye van s az a hegyketrec, amelynek közepén ő született, az az egész világ. Eszes emberhez méltó-e így fogni fel az egész világot, a mindenséget, a lehetőségek egész birodalmát? Ami az én kis agy velőmbé bele nem fér, ami más, nagyobb s szélesebb, mint amit mindennap látok, amit apró szerszámaimmal mérni, tapintani, vágni tudok: az nincs, az nem lehetséges? Valaha az emberek nem ismerték a messzelátót; volt-e joguk akkor azt mondani, hogy csak azok a csillagok vannak és lehetnek, amelyeket ők szabadszemmel is láttak?

Hogy a természet törvényei mint ilyenek nem ismernek természetfeletti jelenségeket, azt megengedi mindenki: mi is. Természetes erők nem hoznak létre természetfeletti eredményeket. Ez a „Prinzip der geschlossenen Naturkausalität” helyes és magától értetődő értelme. Ebben az értelemben igaz, hogy a természetben nincsenek s nem is lehetnek csodák, már t. i. ha a merő természeti törvények és erők keretein belül maradunk. De ebből csak az következik, hogy ahol mégis természetfelettség van, ott nem

állunk pusztán természeti erőkkel szemben. Hogy azonban természetfeletti jelenségek egyáltalán nem volnának lehetségesek, még természetfeletti erők hatásaként sem, ezt soha sem fizikus, sem filozófus nem bizonyította be s nem is bizonyíthatja: ez egyszerűen nem tartozik a természetkutatás tárgykörébe. Méterrel nem lehet mérni s megfogni fogalmakat, literrel poézist, lombikkal és súllyal természetfelettséget.

Hogy mármost lehetségesek-e természetfeletti jelenségek és hatások? Teljesen attól függ, mit értek Isten alatt. Ha Isten egy fabábu, egy gép, egy vak kényszerűséggel ható értelmetlen dinamika, akkor persze hogy nincs helye a természetfelettségnek. De ha Isten az a bölcs Értelem, az a Gondolat egyúttal, amely ezt az univerzumot megkonstruálta, az összhang és egybeillés milliányi csodáját tervszerűen és célszerűen elgondolta s megteremtette — már pedig, ugye, ez az a kép, amely bennünk a világgépezet csodás harmóniáinak láttára az Istenről önkéntelenül felmerül —, akkor nem lehet belátni, miért ne tudjon a művész, *ha akar*, még egy-egy ecsetvonást tenni képén, miért ne tudjon a *mindenható* itt-ott természetfeletti úton is belenyúlni a dolgok folyamatába, amelyeket alkotott. Ha oka van rá. S hogyan lehetne oka? Ha ezáltal valami rendkívüli módon akar hatni a teremtményeire, ha azokkal éreztetni akarja hatalmát vagy közölni egy-egy gondolatát? Ha pl. egy Krisztust küld a földre s be akarja igazolni az ámuló, kételkedő tömeg előtt, hogy ez a Krisztus csakugyan az ő küldötte?

De miért állnánk meg az északoknál? Minden elméletnél erősebb érv a tények szava. Itt van a tény: Krisztus, a Názáreti Jézus, a világtörténelemnek ez a legkimagaslóbb, legnagyobb, leglenyűgözőbb s legfelségesebb jelensége. Mit vitázzunk arról, hogy lehetségesek-e a csodák, amikor itt áll előttünk ez a Jézus: a legnagyobb csoda maga. Csoda az ő emberfeletti tisztasága, jelleme, nagylelkűsége, hősiessége. Csoda az ő káprázatos értelmi fölénye, amely

az egyszerűség és a kisdetek nyelvén beszélő világosság újabb csodájával párosul és minden embert, minden kori, népeket, századokat, kultúrákat gondolkodóba ejt, megragad, leláncol, tanulmányozásra, vitákra, soha el nem ülő értelmi lázba ejt. Csoda az ő tengernyugodt, sziklabiztos öntudata, az a szemrebbenés nélküli, változás és ingadozás nélküli, abszolút fölényes és soha meg nem szakadó, a látszólagos összeroskadásban s a halálban is győztes bizonyossága abban, hogy ő az Isten fia, az „Atyával egy”, a megváltó, a mindenható, a leendő Bíró, a Király. Csoda az ő hódító hadjárata, amelyet 12 halászra bízott s amellyel száz- és ezermilliókat kötött le magának az évszázadok folyamán, kötötte le tudósok értelmét, lángelmék lobogását s a legtisztább és legbecsületesebb szívek önfeláldozó szeretetét. Egy bitón kivégzett názáreti, aki 1900 év homályán át még ma is egyetlen világosságunk és millió nemes szívnek legmélyebb szeretete tárgya; akiért milliók mentek ujjongva kínhalálba, börtönökbe, ércbányákba, számkivételbe s mennének ma is, és mennek ma is szeretetekbe, tengerentúli vad népek közé, leprás szigetek élő börtönébe, Grönland jeges éjszakáiba és Szudán és Óceánia trópusi tűzébe. Csoda ez a Jézus az ő személyében, az ő tanításaiban, az ő erényeiben, az ő műveiben, hatásaiban, diadalaiban. A világtörténelemnek az a legnagyobb csodája, amelyet kereszténységnek nevezünk, nem alapulhat hazugságon; az a lángoszlop, amely kultúrát, tudományt, civilizációt, emberi méltóságot, békét és szeretetet, erkölcsöt és tisztaságot teremtett mindenütt az útjában, nem lehet lidércfény, talmi csillogás. Ha Jézus csal, Isten az, aki megcsalt vele minket; ha Jézus nem Isten: nincs Isten íobbé a világon.

S olt vannak az evangéliumok, az a 4 könyv, amelynek minden sora róla beszél, minden sora az ő csodáit, csodás egyéniségét és csodás tetteit hirdeti. Ki írta ezeket a könyveket? Mely korból erednek? Hogyan terjedtek el? Mi hitelt érdemelnek? Ezek azok a kérdések, amelyek-

nck maguknak is már vagy 1800 éves irodalmuk van. Már Irenaeus ír róluk hosszasan (f Kr, u. 202) és Jusztin (†kb. 166) és Papiasz (†kb. 158 Kr. u.) s a kétszáz éve felfedezett Muratcri-töredék (150-ből Kr. u.) s tanúskodik róluk az egész őskereszténykori irodalom Római Kelemtől († 97 felé) és Antiochiai Ignáctól († 107 felé) kezdve, sőt a legelső eretnekek és szakadárok iratai is (2-ik század), valamint a 2-ik században már mindenütt ismert másolatok, fordítások és idézetek, melyek mind arra vallanak, hogy az eredeti fogalmazások már az 1. század folyamán mindenütt ismeretesek voltak. Nem testvér, ha valami, akkor az bizonyos, hogy az evangéliumok nem babonás álmoskönyvek, nem hamisítványok, nem népregék és legendák. Azokat az egész őskereszténység, Galliától le a koptokig és ethiopsokig és Itáliától el egészen Szíriáig, ismerte, elismerte, mint történeti okmányokat forgatta, azokra esküdött s azok tartalmáért máglyára, tüzes rostélyra, hóhérbárd alá és kínpadra ment. Ezt körülbelül elismeri a racionalista vezér, *Harnäck* is, bár fél a következményeket becsülettel levonni mindebből, s az olyan megtévesztésre célzó fércelményeket, aminő Renan-nak bizonyos könyvkereskedők által ma is buzgón terjesztett Jézus-regénye (*Vie de Jésus*), ma már komoly tudósok között még csak említéssel sem tisztelik meg.

Az evangéliumok és az őskereszténység tanúságtétele szerint Jézus nemcsak nagy ember, bölcs, szent, igaz és jó ember volt, hanem ennél sokkal több: Isten. Nem lehet kibújni az ő kilétének kérdése alól azzal, hogy elismerjük emberi nagyságát, de az isteni fénykört szétépjük a feje körül. Ha Krisztus bölcs és szent volt: nem hazudhatott; ha tanítása nagy és igaz volt, akkor igaz volt benne az is, amit önmagáról mondott. Önmagáról pedig azt mondotta, hogy *Isten*. Tele van az evangélium erre célzó szavaival. Az Atyát akarjátok látni? kérdi a végső vacsorán: nézzetek reám, mert „aki engem lát, látja

az Atyát is”. Mert „az Atya énbennem van és én őbenne”. „*Én és az Atya egy vagyunk.*” „Kényszerítlek téged — mondja a főpap az utolsó éjszakán, — hogy mondd meg nekünk: te vagy-e az élő Istennek fia?” Jézus így felel: „Te mondad, én vagyok.” A főpap erre megtépi ruháját: „Hallottátok a káromlást. Mit ítélték?” „Méltó a halira!” dörög reá a válasz. S Krisztust halálra Ítélik azon a címen, hogy Istennek tette meg magát. És Krisztus nem tiltakozik az istenkáromlás szörnyű vádja ellen; elismeri, hogy Isten-nel egynek és azonosnak nevezte magát. Hiszen csakugyan ezt tette egész életében. Bűnöket bocsátott meg, ami kizárólag Isten joga s úgy beszélt, úgy rendelkezett, olyan Ígéreteket tett, aminőket csak mint Isten tehetett. A tanítványok is elismerték benne az „élő Isten fiát” s a hitetlenkedő Tamás is odaborult lábaihoz e szóval: „Én Uram és én Istenem!” Ha Krisztus ezt a szót vissza nem utasítja, ha magát Istenként címezteti, akkor már csak kétféle lehetőség van: vagy csakugyan Istennek is tudta magát, vagy nem volt — nemcsak Isten, de igaz, őszinte és becsületes ember sem. Nem lehet tehát „nagy embernek”, „szent prófétának” sem tartani- őt, ha nem fogadjuk el istenségére vonatkozó önvallomását!

Oly igaz, oly fényes, oly szép mindaz, oly bizonyítható, oly cáfolatlan, amit a kereszténység Jézusról, Istenről, az élet magasabb rendeltetéséről, örök életről, megváltásról hirdet! De talán azt mondod testvér, hogy ép ez a gyanús, a talányos benne. Hogyan lehet, ha mindez igaz és szép, hogy akkor mégis annyian tagadják, annyian gyűlölik, annyi nem lát benne egyebet, mint népámítást és együgyűséget?

Engedd meg, testvérem, hogy erre nagyon röviden feleljek. A Mester is csak jó volt és szent, szelid és felséges, és jót tett, gyógyított, vigasztalt s örök életet, boldogságot, feltámadást, viszontlátást hirdetett. *Mégis felfeszítették*, keresztre, bitóra szegezték. A gyűlölet s a bűn nem tud megbékélni az Igazsággal és a Jósággal. „Nem

akarjuk, hogy ez az „ember uralkodjék felettünk!” mondták a farizeusok s mondják ma is azok, akiknek az ő morálja túlmagas és túlszép és túlnemes, s ezért szálla a szemükben.

Ő tisztaságot kíván s az emberek tisztátalanok. Ő megbocsátást kíván s az emberek boszúállók. Ő könnyөрületességet parancsol s az emberek önzők. Ő alázatosságra int s az emberek büszkék és gögösek. Ő kereszt-hordozásra hí meg s az emberek komótosak hozzá. Ő egy akoli s egy pásztort akar s az emberek széthúzóak. Inkább menjen hát ő keresztre: ő, a Bárány, az ártatlan, a szelid, a jó, a tiszta, de ne zavarja az ő sütkérező nyárspolgári kényelmüket, az ő skrupulus-mentes közgazdasági életüket, az ő egyháztól elválasztott, mások pénzére éhes politikájukat, az ő tiltott szeretkezéseiket, könnyelmű elválásaikat, feleségeik csereberélgetését, angyalcsinálásaikat, orfeumi gyönyörúségeiket. Ő ha valamit, ezt könnyű megérteni: miért kiáltják ma is sokan a Feszítsd megvet a Názareti és az ő hite ellen!

S ez a hit mégis hogy diadalmaskodik! Gúnyba, átokba akarták fojtani a zsidók s Jeruzsálem elpusztult, a kereszt hite pedig fennmaradt: vérbe, kínba vélték temethetni a cézárok s a cézárok trónja megdőlt, a kereszt hite pedig diadalmaskodott; szembeszálltak vele a középkor barbárjai s később a császári despoták, és elmúltak: meg akarta dönteni az álhumanizmus, később a voltaireizmus, a forradalmak, a modern német filozófia, a darvinisták, a szocialisták, a liberalizmus és a marxizmus — és maguk dőlnek meg, némi eredmény és külső ragyogás után romot és üszköt és vad kultúrátlanságot hagyva a maguk nyomában. S a kereszt áll a maga helyén; szikla//talpán ezer és ezer véres koponya fekszik, amely összegúzta önmagát a harcban a kereszt ellen s Jézus hite jel és ragyog tovább változatlanul százmilliók lelkében s viszi áldásait: tudást, megértést, erkölcsöt, reményt és evangéliumi kultúrát a századokon által. A milliós defrau-

tiánsok, a tolvajok, az uzsorások, a más vérén hizók, a kártyások és leányrontók gyűlölik és ha lehetne, keresztre feszítenék minden felkelő nappal újra és újra: a tiszta lelkiismeretűek, a békeszeretők, az erény örök győzelmében bízók, a kötelességtudók, a jótakarók, a becsületesek, a bölcsek, a mélyengondolkozók, az igazán nagyok — azok meg szeretik rajongó hűséggel és halálra is kész ragaszkodással. A legfehérebb arcú leányok nyakán s a legtisztább homlokú ifjak mellén ott a kereszt. A leghősibb férfiak kezében s a legaranyabb lelkű anyák szívében ott a kereszt. A legirgalmazóbb szeretet intézményein épügy, mint a legmagasabb művészet építményeinek ormán ott a kereszt. S ami legtöbbet mond és a legigazabb emberi nyelvet beszéli: a szeretteink sírján s majdan, ha Isten engedi, a saját sírunkon is ott van a kereszt.

S vájjon csak az együgyűek, a kritikátlanok és műveletlenek gondolkoznak így? Ó nem, testvér. A sok közül csak kettőt idézek a legnagyobb emberi lángelmék közül. Az egyik a természettudománynak, a másik a mennyiségíannak egyik legnagyobb úttörője, mindkettő az emberi haladás és kultúra legnagyobb oszlopai közül való.

Pasteurt egyszer megkérdezték: nem talál-e ellentétet az ő nagy tudása s lángoló katolikus hitbuzgalma között. S tudod-e, mit felelt erre Pasteur? „Ép azért, mondta, mert sokat tudok és sokat kutattam, olyan erős az én hitem, mint egy bretagne-i földművesé, s bizonyos vagyok benne: ha még többet kutattam volna, oly erős volna hitem, mint egy bretagne-i földművesasszonyé!”

Cauchy pedig, akit minden idők egyik legnagyobb matematikai lángelméjének tartanak, e szavakat írta le egyik művében: „Keresztény vagyok; azaz: hiszek Jézus Krisztus istenségében, amint hittek benne Tycho Brahe, Kopernikus, Descartes, Newfon, Fermât; amint hittek benne Leibniz, Pascal, Grimaldi, Euler, Guldiu, Gerdil; amint hitt benne az utóbbi századok minden nagy csillagásza, minden nagy matematikusa és minden nagy fizikusa”.

Ahol így beszélnek az óriások, ott némuljanak el a törpék!

De Krisztust hirdeti maga a halál is.

Mert ha élni Krisztus nélkül nehéz és sivár dolog, meghalni Krisztus nélkül maga a kétségbeesés. Már pedig, testvér, hidd el: minden filozófia, minden bölcsesség és minden világnézet pontosan annyit ér, amennyire az egy nagy problémán: az elmúlás, a halál szörnyű kérdésén keresztülsegít. Az a világmagyarázat egy hajítófát nem ér, amely meg nem tudja magyarázni nekem — a halált. Hogy miért kell meghalnunk s mi értelme van az életnek, ha úgylis elmegyünk! Lám, a liberalizmus nem magyarázzál meg, sem a darvinizmus, sem a szocializmus, sem az agnoszticizmus. A kereszt azonban megmagyarázza s oly szép, oly felemelő, oly megérthető és hiánytalan magyarázatát adja, amelyhez foghatót sehol, még a költészet napsugaras tündérkerrijében sem találni. A kereszt a mi sírunk felett azt magyarázza, hogy van Valaki, aki legyőzte a halált. Hogy van Valaki, aki minket is megváltott a, halál rabságából s minket is meghívott az ő örök világosságának fényébe. Hogy van Valaki, aki ha meghalunk vár reánk a sírunk éjjelén túl és feltámaszt bennünket az utolsó napon. „És letörli a könyeket az ő szemükről; esnem lesz többé halál és gyász és fájdalom.” És viszontlátjuk egymást Nála mind, akik itt a földön szerettük egymást és szerettük Őt és az ő keresztjét. . .

„Uram, hová menjünk?” kérdezte Péter a Mestert, mikor ez felszólította őket, hogy ha nem hisznek benne, menjenek el tőle. „Az örök élet igéi nálad vannak.”

Mi hiszünk az örök életben s azért annál maradunk, aki az örök élet igéit hirdeti s az örök reménység kulcsát: tartja megváltó kezében.

Ezért nem vagyunk se monisták, stoikusok, se agnosztikusok; ezért nem vagyunk zsidók és mahomedánok; ezért vagyunk *hívó keresztények*.

V.

Mit jelent azonban ez a szó: kereszténység? Mi benne a lényeg? A szeretet parancsa? A hit? A bizalom? Mi volt Krisztus vezérgondolata?

E kérdések körül újabban egész irodalom keletkezett, siessünk megjegyezni, hogy főleg nem-katolikus részen. Maga a racionalista *Harnack* így jellemzi ezt a chaotikus összevisszaságot a kereszténység felfogását illetően: „Aki többet és biztosabbat óhajt megtudni arról, ki volt Jézus Krisztus és hogyan hangzott az ő evangéliuma, az, ha a napi irodalmat kérdezi meg, a legellentétebb vélemények hangzavarába jut. Némelyik azt mondja neki, hogy a kereszténység eredetileg nagyon közel állt a buddhizmushoz s ezzel kapcsolatban azt hangoztatja, hogy a kereszténység eredeti mélysége és fenségessége a pesszimizmusban és világkerülésben nyilvánul meg. Mások azzal állnak elő, hogy ellenkezőleg, a kereszténység az optimizmus vallása s egyszerűen a zsidóság vallásrendszerének magasabbfokú átalakulása; ezek is azt hiszik, hogy ezzel valami roppant mélyértelmű tételt állítottak fel. Fordítva ismét mások azt állítják, hogy az evangélium épen a zsidóság kivégzője lett: titokzatosan ható görög befolyások alatt jött létre s csak úgy fogható fel mint a hellenizmus fájának egyik gyümölcse... Végre a legújabbak és legmodernebbek azzal a felfedezéssel lépnek fel, hogy a vallás-, erkölcs- és bölcsellettörténet egyáltalán csak külső burok és díszítés, mely mögött mint egyedül igaz és egyedül hajtó erő minden időben a gazdaságtörténet állt; a kereszténység maga sem volt eredetileg egyéb mint szociális mozgalom s Krisztus az elnyomott alsóbb osztályok megváltója, „szociális megváltó” volt.

„Igazán megható, — teszi hozzá *Harnack* — hogy minden egyes felfogás és érdekkör minden egyes kép-

magáénak nevezi — az a régi látvány újul meg itt, melyet a 2-ik századbéli gnoszticizmus nyújtott: a minden elképzelhető irány hajszoló harcát, hogy kié legyen Jézus Krisztus. Hiszen nem nagyon régen találkoztunk oly kísérletekkel, melyek nemcsak *Tolstoinak*, hanem még *Nietzsche*-nek gondolatait is mint az evangéliummal közel rokon ságban álló gondolatokat iparkodtak bemutatni...” (Das Wesen des Christentums, 45. bis 50. Tausend, 1905, I. 2.)

A kérdés tehát, hogy mit értünk voltaképp kereszténység alatt, hogy mit akart Krisztus s miként képzelte ő az ő országát, még a Krisztustisztelők és kutatók között is nagy ellentéteket okozott. Ez az ellentét legvilágosabban a XIX. század közepétől kezdve nyilatkozott meg, mikor kezdetben csöndes, majd egyre erősbödő vita fejlődött ki a „kereszténység lényege” körül. Ez alakban *Feuerbach* vetette föl e kérdést először s radikális megállapításai a materializmusnak és szocializmusnak bizonyos értelemben a mai napig evangéliumát képezik. Újabban a racionalista íheológia *kapta* fel a „kereszténység lényege” kérdését s *Harnack*, *Jülicher*, *Wobbermin*, *Réville*, *Kalthoff*, *Chamberlain* s mások a legkülönbözőbb mozzanatokban találták meg Krisztus művének és tanrendszerének lényegét.

Harnack szerint például a kereszténység lényege a történeti Krisztus magasztos személyén kívül ezt a három eszmét foglalja magában: hogy Isten a mi Atyánk, mi pedig az ő gyermekei vagyunk, hogy Isten ennek követ kéziében valami nagyobb benső erkölcsi tökéletességet kíván tőlünk s hogy ily értelemben Isten országa miben nünk van. Minden egyéb, amit az evangélium vagy a keresztény dogmatika tartalmaz, másodrendű, mellékes, járulékos dolog.

Ennek az elpárologtató, redukáló, minden jellegzetesen evangéliumi tannak az evangéliumból bűvészmódra eltüntető eljárásnak igen tanulságos példáját nyújtja Bousset racionalista protestáns theologus, aki az evangéliumból némi szellemi akrobata-erőfeszítéssel a legtisztább pantheiz-

must tudja kiolvasni s a keresztény terminológia meg-
 hagyása mellett oly tanrendszert tulajdonít Krisztusnak,
 melyben még a személyes Istennek sincs helye. „A meg-
 váltás fogalma — így fejtegeti tételét Bousset Krisztus
 istenségének dogmája, a szentháromságtan, az elégtétel
 és áldozat eszméje, a csoda, a régi kinyilatkoztatás
 fogalma: mind csak a kereszténység fejlődési folyamatának
 lerakodmánya. De hát akkor mi marad meg az egészből?
 Aggódó lelkek talán azt hiszik: egy üres romhalmaz.
 Azonban már fentebbi kritikai vizsgálódásaink közben
 számos helyen örömteljes bámulattal láttuk: ami a mellé-
 kesnek elhagyása után megmarad, az nem romhalmaz;
 az a Jézus egyszerű evangéliuma.” S ha kérdezzük, mit
 tartalmaz a Jézus ezen „egyszerű” (helyesebben: egyszerű-
 sített) evangéliuma, Bousset további felvilágosításokkal is
 szolgál: „Természetes azonban, hogy ezt az egyszerű
 evangéliumot sem szabad egyszerűen kopíroznunk ...
 Ebben is van még benső tartalom és külső burok.” A külső
 burok szerinte: a világitélet, az angyalok, a csoda, a fen-
 söbb sugalmazás stb. Ez „természetesen” mind elmarad.
 Csak a „benső tartalom” marad meg. Azaz még ez sem
 egészen, mert Boussetnek még ez is sok. „De, úgymond,
 még az evangélium legbensőbb tartalmát sem szabad
 változtatlanul aláírunk, hanem először át kell azt fordí-
 tanunk a mi fogalmainkra.” Nos és mi lesz akkor az
 eredmény? Hogyan hangzik az evangéliumnak ez a
 „legbensőbb tartalma” és annak „átfordítása”? „Az evan-
 géliumnak, úgymond Bousset, a mennyei Atyában való
 hitét teljes erővel magunkévá tesszük és valljuk mi is,
 de ezt a mi istenhitünket átvisszük modern ismeretköreink
 világába.” Tehát már csak a „mennyei Atya” maradt meg
 az egész evangéliumból. De Bousset még itt sem áll meg.
 Neki személyes Isten sem kell. „A mi evangéliumunk
 Istene azonban, úgymond, nem lehet többé az a mennyei
 Atya, aki a csillagok fölött trónol. Isten az a mindenható
 végtelenség a mérhetetlen csillagvilágban, a tér és idő

végtelenségeiben, amely a végtelen kicsinyben és a végtelen nagyban működik. Az az isten ő, akinek ruhája a természet érc törvénye, mely őt az emberi szem elől sűrű, áttörheteilen homállyal fedi el.” (Das Wesen der Religion 1904, 261 - 5). Így zsugorodik össze az evangélium, a „Jézus egyszerű evangéliuma” az útszéli pantheizmus, az atheisztikus monizmus, a teljes hitelenség zörgő csontvázává: Bousset a racionalistáknál annyira megszokott zsonglőrt ügyességgel kisémmizte a kereszténységből mindazt, ami — kereszténységet s természetfölöttséget jelent. Szerinte a Jézus alapította kereszténység lényegét a modern pantheista, természetimádó és agnosztikus bölcsélet alapdogmái képezik.

Ezúttal nem feladatom, hogy a kereszténység lényegének százfélé szakadó megállapításait egyenként cáfolgassam. E megállapítások, értékét egyébként maga az a módszer is kétségessé teszi, amely e megállapításokra vezetett. A racionalista „kutatók” a legnagyobb önkénnyel hagyják el az evangéliumok egész fejezeteit s hogy a hagyományos kereszténység felfogásainak bizonyítékait eltompítsák, arra hivatkoznak, hogy hiszen Krisztusról az evangéliumokból alig tudhatunk meg valamit. Ugyanakkor azonban saját állításaikat és feltevéseiket a legnagyobb biztossággal iparkodnak az evangéliumból, még pedig lehetőleg annak legeldugottabb s többféleképp értelmezhető részeiből vagy elszigetelt mondataiból igazolni. Ami az ő feltevéseiknek kedvez, azt hamisítatlannak, „belsőleg valószínűnek”, sőt bizonyosnak nevezik, ami azokkal ellenkezik, az nem „valószínű”, az csak későbbi toldalék és átdolgozás.

Nem áll, hogy Krisztusról az evangéliumok alapján nincsenek biztos ismereteink. Soha tant, soha eseményt nem figyeltek meg az emberek oly élesen s nem véstek annyira emlékezetükbe, mint az evangéliumi tanokat és eseményeket és soha könyvet annyi gonddal, oly féltő ellenőrzéssel, egy egész nagy hitközösség közmegegyező

tanúságtétele alapján nem őriztek épségben, nem hagyományoztak át nemzedékről-nemzedékre, mint az evangéliumokat. Soha kérdés az emberiség értelmét annyira nem foglalkoztatta, mint a Krisztus tanrendszerének és művének voltaképeni értelme, célzata, jelentősége. Az evangéliumok és a keresztény ősirodalom nem egy-egy elszigetelt, önkényes, szabadon alakító írónak feljegyzését, hanem egész nemzedékek, egész vértanú-egyházak, egész világhódító mozgalmak egyértelmű tanúságíételét tartalmazzák a mindenkitől csakis egyféleképp értelmezett krisztusi kereszténység lényegéről. Oly történeti bizonytságot jelent ez, melynek párját történelmi tudásunk egész birodalmában hiába keresnők. De maga a benső összefüggés is, a mélység, egységesség, kerekdedség és erő, mely az evangéliumnak s az őskereszténységnek felfogását ez irányban jellemzi, szintén hatalmas tanúságtétel amellet, hogy nem Pál, nem is az ősegyházak lelkesedése alakította ki az első századok kereszténységét, hanem hogy az minden részében s minden lényeges pontjában egy hatalmas alkotó elme műremeke, egy emberfölötti koncepció, csakis az egy Krisztus gondolata lehet.

A következetes eljárás ez volna: vagy nem tudunk Krisztusról semmi érdemlegest és akkor ne beszéljünk a „kereszténység lényegéről”, ne adjunk apodiktikus feleletet azon kérdésekre, hogy mit is akart és mit is művelt voltaképen Krisztus; vagy álljunk a történelmileg egyedül jogosult módszer talajára, melyen nem az önkényes föltevések, hanem a történelmileg biztosan megállapítható tényadatok képezik az egyedüli irányító pontokat s akkor a tradicionális felfogás bizonyul történelmi valónak.

A történelmileg biztos tények, az evangéliumban és az őskereszténység irodalmában letett adatok szerint Krisztus vezérgondolatának s így a kereszténység lényegének nem lehet sem a „mennyei Atya” ismeretét, sem a szeretetet, sem a bizalmat, sem azokat az evangéliumba bevitt modern humanisztikus jelszavakat tartanunk, amelyeket a

„kereszténység lényegének” modern megállapítói hangoztatnak, hanem egyesegyedül *Krisztus örökélet tanát, természetfölötti eszchatológiáját.*

Mert ha Krisztusról egyáltalában bizonyos valami, mindenesetre az az egy bizonyos, hogy egész tanrendszerének alapjaként seholsem szerepel a szeretet vagy az istenfiúság, a bizalom, a remény, a hit, a testvériség, hanem ami úgyszólván állandóan ajkán forog, amire unos-untalan visszatér, amiből minden tanítása és rendelkezése kiindul s amire minden gondolata visszavezet, szóval ami nélkül az evangéliumi és történeti Krisztust és az ő művét elképzelni nem lehet: az az a *„örök élet”,* amelyre ő folyton-folyvást utal s amely nélkül evangéliumának egyetlen lapját sem lehetne megérteni.

Hogy ez a transzcendentális, túlvilági létbe nyúló és természetfölötti vonás a modern racionalizmusnak iszonyúan kényelmetlen, megengedjük, de ebből csak az következik, hogy a racionalizmus épen alapföltevéseinél és merev önkényességénél fogva a Krisztus-alkotta kereszténységnek még a megértésétől is teljesen távol áll.

Mihelyt valaki az evangéliumot elfogadja, az örök élet és természetfölöttiség tanának középponti helyzetét is el kell fogadnia Krisztus egész tanrendszerében.

Hiszen Krisztus *ezt emlegeti legsűrűbben és legnyomatékosabban,* ez minden tanításának állandó refrénje.

Amit mások a kereszténység lényegének neveznek: az istenfiúság eszméjét, a szeretetet, az Istenben való megnyugvás érzetét mindezt Krisztus valóban szintén föl említi; sokat beszél az Atyáról, önmagáról, az egyházzól stb., de végtére, amit erről mond, ráfér az evangélium néhány oldalára. Lehetséges-e, hogy Krisztus legfőbb tana, vezető gondolata ennyire háttérbe szorulna egész tanításában? Az örök életet viszont folyton emlegeti, nélküle az evangéliumnak úgyszólván minden lapjáról egész mondatokat ki kellene törölni. Az alapgondolat, mely Jézus egész tanításán végigvonul, az az egyszerűségében is kristály-

tiszta és magasztos elv, hogy e világi életünk csak tökéletlen, átmeneti valami, csak próbaidő, csak előkészület, mely után a voltaképeni élet majd még csak kezdődik; hogy Isten nem e szűkös, kicsinyes, igazságtalan földi létért teremtett, hanem azért, hogy itt e földön kimutatott hűségünk mértéke szerint örökre és végtelenül boldoggá tegyen, hogy magához emeljen bennünket s egy isteni életrend örököséivé tegyen. Tanításainak, erkölcsi buzdításainak összefoglalata mindig ez: iparkodjatok bemenni a szűk kapun, haladjatok a keskeny úton, ne a szélesen, melyen sokan járnak, de amely a kárhozatra vezet. Külön nyomatékkal hangsúlyozza, hogy ez a fő, ez a lényeg. „Mit használ az embernek, — úgymond, — ha az egész világot megnyeri is, de lelkének kárát vallja?” (Mt 20, 26) Tehát nem a szeretet, nem az Atyában való rendíthetetlen bizalom, nem a testvériség eszméje s hasonlók, hanem egyes-egyedül a „lélek megmentése” a lényeges őszerte; emellett minden egyéb eltörpül: „nem használ semmit.” A célpont legegyszerűsebb és legteljesebb kifejezése tehát Jézus szerint az, hogy „lelkünknek kárát ne valljuk”. S hogy mit ért ez alatt, minden kétségen felül áll. Valahányszor Jézus a lélek megmentéséről mint életcélról beszél, mindannyiszor a túlvilági életre utal: „Ne azokat féljétek, — úgymond — akik a testet megölik, de a lelket nem tudják meggyilkolni, hanem féljétek azt, aki a testet és lelket el tudja kárhozatni.” (Mi 10, 28)

S e kijelentéseket Jézus nemcsak absztrakt elméletben tette. Elvont, elméleti tételek dolgában talán még mindig kételkedhetnék valaki, hogy vájjon Krisztus szavait híven jegyzték-e fel az evangélisták. Azonban minden enemű kételyt végleg eloszlat a megfontolás, hogy épen a legnépszerűbb és azért hamisításra legkevésbé alkalmas részek, jelesül Jézus népies, plasztikus példabeszédei vannak tele az örök élet e gondolatával.

Ott van például az öt okos és öt balga szűz példabeszéde, vagy a dúsgazdagról és koldusról szóló példab-

beszéd. Ezeket, főleg az utóbbit másként mini az örök boldogság és örök kárhozat tanával megérteni s magyarázni egyáltalában nem lehetséges.

Egy szegény koldus, aki a földön nyomorban és megvettetésben él, de halála után, tehát a túlvilágban boldogul; s egy dúsgazdag, ki földi élete folyamán naponta fényes lakomákat ad, bársonyba, bíborba öltözik, de halála után „*eltemtetetik a pokolban.*” Mit ért itt Krisztus pokol (infernus, ^{Адъ}, seol) alatt? a legvilágosabban megmondja ugyanő ugyanazon példabeszédben. „Mert úgymond — a dúsgazdag felvetvén szemeit, *amint a gyötrelmekben volt,* meglátta távol Ábrahámot s keblén Lázárt s fölkiáltott: „Atyám, Ábrahám, könyörülj rajtam s küldd el Lázárt, hogy újjá hegyét vízbe mártsa s megenyhítse nyelvemet, mivel *gyötörtetem e lángokban.*” Mire Ábrahámtól elutasító feleletet kap. „Gondold meg, — úgymond Ábrahám — hogy elvetted a javakat életedben, Lázár pedig a rosszakat; most *pedig* ez megvigasztaltatik, *te pedig gyötörtetel.* Köztünk és köztetek pedig *nagy úr* van megerősítve, úgy hogy akik innen hozzátok akarnak menni, nem tehetik, sem onnan ide nem jöhetnek.” (Lk 16) Akárhogyan csűrjük-csavarjuk e szavakat, ha Krisztus félre nem beszélt, akkor e példabeszédben a túlvilági életet és pedig egyrészt a túlvilági boldogságot, másrészt a túlvilági kízó gyötrelmeket azaz a kárhozatoí hirdette. Ezen a színtiszta következtetésen nem segít túl semmiféle racionalista borzadozás vagy szellemeskedés.

Ugyanerre vall, hogy a halál pillanatai Jézus mindig mint valami végtelenül fontos pillanatot írja le. „Legyetek készen, úgymond ismételten— mert amely órában nem hiszitek, eljön az Ember Fia.” „Virrasszatok tehát, meri nem tudjátok sein a napot, sem az órát.” „Mondom nektek: azon éjszaka ketten egy ágyban lesznek; az egyik fölvetetik, a másik elvettetik. Ketten örölnék egy malomban: az egyik fölvetetik, a másik elvettetik. Ketten lesznek a

szántóföldön: az egyik fölvetetik, a másik elvettetik.” (Mt 25, 13, 17, 34, 36)

Sem szere sem száma továbbá az alkalmaknak, melyekben az „örök életet” mint legfőbb jutalmat s a földi élet célját írja le. Azoknak, akik őt követve minden földi jóról lemondanak, megígéri, hogy a jövőben „örök életet” fognak jutalmul nyerni. (Lk 18, 30) A kenyérszaporítás csodája után inti a népet: „Keressétek azt a kenyeret, amely megmarad az örök életre, amelyet az Ember Fia ad nektek.” (Ján 6, 27)

Testének mint eledelnek vételére ismételten azzal buzdítja híveit, hogy benne az örök élet és a feltámadás zálogát adja: Ez az Atya *akarata*, aki engem küldött, hogy mindeneket, akiket nekem adott, el ne veszítsem, hanem hogy föltámasszam az utolsó napon”. „Ez pedig az én Atyám akarata, aki engem küldött, hogy mindenki, aki látja a Fiút és hisz őbenne, örök életet nyerjen és én föltámasztom őt az utolsó napon.” (Ján 6, 39—40) „Senki sem jöhet hozzám, hacsak az Atya, aki engem küldött, nem vonzza őt és én föltámasztom őt az utolsó napon.” (Ján. 6, 44) „Bizony, bizony mondom nektek: aki hisz bennem, örök életet nyer,” (Ján. 6, 47) „Aki abból a kenyérből eszik, örökké élni fog.” (ján 6, 51) „Aki eszi az én testemet és issza az én véremel, örök élele leszen és én föltámasztom őt az utolsó napon”. (Ján 6, 55) S midőn a kételkedők láttára apostolaihoz fordul s felszólítja őket, vagy higgyenek szavaiban, vagy ők is elmehetnek, az apostolok nevében Péter így felel: „Uram, kihez menjünk? Az örök élet igéi nálad vannak.” (ján 6, 88) A/ „örök élet” tehát alfa és ómega jézus tanításában.

Végre a legfélreérthetlenebb módon hirdet s Krisztus az örök élet tanát, midőn második eljövételét és a világitéletet a legmarkánsabb vonásokkal így írja le:

„Mikor pedig eljő — úgymond — az Ember Fia az ő fölségében cs vele mind az angyalok; akkor ő fölségének királyi székébe UI; és összegyűjtetnek eléje minden nemzetek és elválasztja őket

egymástól, mint a pásztor elválasztja a juhokat a bakoktól. És a juhokat jobbjára, a bakokat pedig balkéz felől állítja.

„Akkor majd így szól a király azoknak, akik jobbjra felől lesznek: Jöjjetek atyám áldottai, bírátok a Világ kezdetétől nektek készített országot. Meri éheztem és ennem adtatok; szomjúhoztam és innom adtatok; jövevény voltam és befogadtatok engem; tömlőcben voltam és befödöttetek engem; beteg voltam és meglátogattak engem; tömlőben voltam és hozzám jöttetek.

„Akkor felelnek majd az igazak neki, mondván: Uram! Mikor láttunk téged éhezni és tápláltunk téged? szomjúhozni és italt adtunk neked? Mikor láttunk jövevényül és befogadtunk téged? vagy mezitelenül és befödöttünk téged? Vagy mikor láttunk léged betegen vagy a tömlőcben és hozzád mentünk? És felelvén a király, mondja majd nekik: Bizony mondom nektek, amit egynek ezen legkisebb atyámfiái közül cselekedtetek, nekem cselekedtetek!

„Akkor így szól majd azoknak is, kik balfelől lesznek: Távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzre, mely készítettet az ördögnek és az ő angyalainak. Mert éheztem és nem adtatok ennem; szomjúhoztam és nem adtatok nekem italt; jövevény voltam és be nem fogadtatok engem; mezitelen voltam és be nem lődöttetek engem; beteg és a tömlőcben voltam és meg nem látogattatok engem.

„Akkor felelnek majd neki azok is, mondván: Urain! Mikor láttunk téged éhezni vagy szomjúhozni, jövevényül vagy mezitelenül betegen vagy a tömlőcben és nem szolgáltunk neked? Akkor majd megfelel nekik, mondván: Bizony mondom nektek: Amit nem cselekedtetek egynek a kicsinyek közül, nekem sem cselekedtetek. *És ezek örök kínra mennek, az igazak pedig örök életre.*” (Mt 25, 31–46)

Ezeket az ünnepélyes szavakat másként mint szó szerint magyarázni nem lehet. Krisztus félrevezette volna az emberiséget, ha örök életről és örök kínról beszél s ugyanakkor egészen más, örök életnek semmiféle józan értelemben nem nevezhető földi szankciókat tartott volna szem előtt.

Tanulságos, hogy épen ezen leírás előtt mondta el a talentumokról szóló példabeszédet, melyet azzal végez, hogy a hűtlen szolgát ura kivetteti a „külső sötétségre és ott lesz úgymond Jézus — sírás és fogak csikorogtatása.” (Mt 25, 50)

S hogy mennyire középponti jelentőségűek e kijelentések Jézus tanrendszerében, az evangélista azzal is jelezni látszik, hogy közvetlenül ezután az eszchatologikus beszéd

után kezd bele Jézus kínszenvedésének s halálának elbeszélésébe. Az evangélista szerint tehát az örök életet és örök kárhozatot osztó ítélet, az isteni igazságszolgáltatás e hatalmas megnyilatkozása egyúttal Krisztus egész tanrendszerének koronája és betetőzője is.

S csakugyan: az örök élet gondolatával mindenekelőtt szoros összefüggésben áll jézus *hittana*.

Amit ő Istenről mond, annak csak az örök élet föltelezésével van megfelelő alapja. Azt tanítja pl. Istenről, hogy *gondviselő atyánk*, aki szerető céltudatossággal intézi sorsunkat.

Viszont azonban époly krisztusi, evangéliumi gondolat, hogy a jóknak a földön sokat kell szenvedniök, míg a gonoszok látszólag diadalmaskodnak. Krisztus maga megjövendőli övéinek, hogy „e világon szorongatásunk leszen”, s hangoztatja, hogy az Isten „egyaránt bocsát napsugarat és esőt a jók és a gonoszok fölé.”

Hogy fér meg ez az előbbiekkel, a jók fölött különösen is örökös isteni gondviseléssel? Az összefüggés csak akkor lesz érthető, ha az örök élet gondolatát vesszük alapul. Ez az egyetlen, amiben a jók fölött örökös Gondviselés különös működése végső megoldást nyer. A jóknak a földön épúgy, vagy tán még többet kell szenvedniök, mint a rosszaknak, de a gondviselés a jóknak több erőt ad a szenvedésre s az élet golgotáján is úgy vezeti őket, hogy a földi gondok meg ne ingassák bennük az Isten iránti bizalmat. A gondviselés nem szünteti meg a jók szenvedését: Isten jóakaró szeretete a szenvedés közben is érvényesül rajtuk, de nem köznapi értelemben, hanem abban, amelyben Krisztus értelmezi az Isten szeretetét, midőn így szól: „Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adá, hogy mindenki, aki benne hisz, el ne vesszen, hanem *örök élete legyen*” (Ján 5, 16.) Tehát az isteni gondviselés Jézus tanrendszerében a nekünk örök életet szánó Isten szerető gondoskodásában és vezetésében áll.

Jézus hittanának másik kimagasló tana, hogy Isten *igaz bíró*, aki „megfizet kinek-kinek az ő cselekedetei szerint.”

De vajjon földi igazságszolgáltatásról beszél-e Jézus? Bizonytalán nem. A jók a rosszakkal együtt élnek ez életben s majd csak az utolsó ítélet napján fogja az Ember Pia a konkolyt a búzától szétválasztani s tüzre vetni. (Mt 15, 40 sk.) Az isten ítélete, melyet Jézus állandóan hangoztat, az Ember Fia második eljövételével függ össze, azzal, melytől Jézus szerint örök életünk vagy örök kárhozatunk sorsa függ.

Íme, itt is az örök élet gondolata adja meg Jézus egyik centrális tanának egyedül elfogadható s megnyugtató értelmét.

Ugyancsak fontos középponti tétel Jézus hittanában az *istenfiús év* eszméje. Ez azonban szintén csak az örök élet világánál lesz érthetővé. Mert ha a lelkiismeret nyugalmában, a hitben és bizalomban, mellyel Istenhez ragaszkodunk, ez az istenfiúság bizonyos értelemben szintén megnyilatkozik is, ennek a földi istenfiúságnak magában véve nagyon kevés a gyakorlati értéke, mert hiszen végeredményben mégsem teszi sem könnyebbé, sem boldergabbá az ember életét. Különös istenfiúság is az, mely az ember részén élethossziglan tartó szenvedést, siralomvölgyet, „keresztbordozást” jelent (Mt 16, 24) s végül a halál vigasztalan borzalmait. Viszont mily összhangzatos, tartalmas és vigaszteljes tanná magasztosul Jézus istenfiúságrana, mihelyt az örök élet tanával állítjuk kapcsolatba! Hiszen akkor az istenfiúság annyit jelent, mini Uten kegyelmének magunkbafogadását azon célzattal, hogy ennek révén egykor egy végtelen isteni életben örökké boldoguljunk; hogy Isten önmagához vonjon s mint atya a gyermekeire, saját javainak bőségét árássza reánk. így érthető meg, miért tesz bennünket az istenfiúság titokzatos, de való módon „az isteni természet részeseivé” (2 Pf 1, 4), miért hull belénk egy isteni életcsíra, hogy

belőle egykor az Isten fiaihoz méltó élet fakadjon. „Atyám-fiai, — úgymond Jézus tanait magyarázva az apostol — mi Isten fiai vagyunk, de még nem látszik meg rajtunk, hogy mik leszünk. Tudjuk azonban, hogy ha majd eljövend, hasonlók leszünk hozzája, mert látni fogjuk őt úgy, aminő.” (1 Ján 5, 2) Az istenfiúság e földön csak előkészületi, rejlett, titokzatos állapot lehet, melynek amodattól kell folytatással bírnia; egy jogcím, egy újjászületési bizonyítvány, melyet Isten kegyelme ír a lélekbe, de amelynek becse és értéke csak akkor fog kibontakozni, ha majd az igazi élet küszöbén az igazi élet alkotója (Ián 1) e szavakkal várja híveit; „Jöjjetek, Atyám áldottai, bírátok az országot, mely kezdettől fogva nektek készítettett.” (Mt 25, 54)

Jézus tanrendszerében továbbá az istenfiúság eszméje szerves kapcsolatban áll az *elveszett istenfiúság* visszacszerzésének: a *megváltásnak* eszméjével, jézus saját szavainak tanúsága szerint egyenesen azért jött a világra, hogy „megmentse, ami elveszett.” (Mt 18, 11) „Az Ember Fia nem azért jött, — úgymond — hogy szolgálta magát, hanem hogy szolgáljon és életét adja váltságdíjúl sokakért.” (Mt 20, 28) E megváltási munkának benső célja azonban ismét csak az örök élet. „Azért jöttem, — úgymond Jézus más helyen — hogy életet nyerjenek és bőségesen nyerjenek.” (Ján 10, 10) „Aki engem követ, — úgymond — nem járkal sötétségben, hanem az élet világozása lesz benne és én feltámasztom őt az utolsó napon.” (Ján 8, 12) stb. íme az örök élet mint a megváltás és megtestesülés végső célja, indítóoka és magyarázata.

Nagy művének fönntartását és terjesztését Krisztus az „egyházra” bízta, melyet bizonyos értelemben összes műveinek koronájaként jelöl meg s melynek e címen kiváló hittani jelentőséget tulajdonít. „Aki az egyházat nem hallgatja, — úgymond - az legyen neked mint pogány és vámos (nyilvános bűnös).” Viszont egyházának céljául állandóan az emberek örök életének biztosítását állítja

föl. Ezért rendel központi tanítóhatalmat, e célra küldi ki tanítványait az egész világra. „Menjete, — úgymond — tanítsatok minden nemzeteket . . . megtartani mindazt, amit meghagytam nektek.” „Hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek. Aki hisz, üdvözüln (azaz örök életet nyer); aki nem hisz, elkárhozik.” (Mt 28, 19. Mk 16, 15. 16) A szamariai nőnek azt a vizet ajánlja, mely a szomjúságot „örökké” csillapítja s a hívőben az örök élet forrásává lesz s azután ugyanazon összefüggésben apostolaihoz így szól: „Emeljétek fel fejetekeket és lássátok a vetéseket: íme érettek az aratásra . . . Aki arat, az örök életre gyűjti a gyümölcsöt.” (Ján 4, 55. 56) Máshelyütt pedig meghagyja nekik, hogy siessenek, szorgalmasan dolgozzanak, mert „eljö az éj, melyben senki sem fog működni többé.” „Sürögjete, — úgymond — amíg világosságban vagytok.” (Ján 12, 55)

Végül, hogy egyháza a lelkek üdvét sikeresen munkálhassa, *megszentelő eszközükeül* kegyzsereket, *szentségeket* rendelt. Ezeknek Jézus rendelkezése szerint kivétel nélkül a természetfölötti kegyelmi élet s az abból fakadó örök boldogság a céljuk és rendeltetésük.

Egyházának tagjaivá pl. a keresztség által avatja Krisztus az embereket. Ezt a keresztségét Jézus jellegzetesen „újjászületésnek” nevezi, amely nélkül az Isten országába bejutni nem lehet. (Ján 5, 5) Az Isten országába való bejutás, egy örökké tartó isteni élet megkezdése valóban van oly jelentős esemény, hogy azt az újjászületéssel lehessen összehasonlítani; viszont meglehetősen kevés értelme volna e merész szónak, ha az Isten országának elérése nem foglalná magában egy új, az öröklétbe átnyúló élet fogalmát.

Ugyanez a végcél: az örök élet lebeg Jézus szeme előtt, midőna bűnbocsánal törvényszékét és az oltári-szentséget rendeli híveinek.

Az előbbi föltámadása estéjén szerzi meg. Ekkor közli apostolaival a bűnbocsátó hatalmat: „Akiknek ti meg-

bocsátjátok bűneiket, meg vannak bocsátva, akiknek megtartjátok, meg vannak tartva.” (Ján 20, 23) A görög szöveg: „*Ἀν τινων ἁμαρτιας τις ἀμνηστιας, ἀφιστησι*” szószerint annyit jelent: „Bárkinek, akinek csak megbocsátjátok bűneit, megvannak bocsátva.” Mintha súlyt fektetne annak kijelentésére, hogy a bűnbocsánat kiosztásában nem ismer határt. Valósággal pazar bőkezűséggel szórja kegyelmeit. Egyszermindenkorra lemond a bosszúállás és számonkérés jogáról azokkal szemben, akik bűnbánatukkal és bűnvalomásukkal apostolaihoz vagy azok utódaihoz fognak *i'orduim*.

Ugyanily pazar bőkezűséget árul el az oltáriszentség tanában. Minthogy ismeri az ember gyöngeségét s maga is vallja, hogy ha öbelé nem ojtatunk, mint a „szőlővessző a szőlőtőbe”, ha nem „vagyunk öbenne és ő mibennünk”, akkor „elszáradunk”, mint a „venyige, amelyet összegyűjtenek és tüzre vetnek és ég”: azért a legfölségesebb és legtitokzatosabb egyesülési módot találja ki Isten és az ember, a lélek és teremője között. „Aki eszi — úgymond — az én testemet és issza az én véretem, abban örök élet leszen és én feltámasztom őt az utolsó napon.” (Ján. 6,55)

Mi lehet ennek e tüntetőleg pazar bőkezűségnek a magyarázata? Miért szórja az Istenember így a kegyelmeit? Miért teszi a megigazulás és bűnbocsánat feltételeit oly végtelen egyszerűkké és könnyűkké? Miért kínálja, miért tolja föl önmagát, miért sürgeti mintegy türelmetlenül, hogy velünk a legbensőbb és fizikailag is a legvalóbb módon egyesüljön? Csak egy érthető magyarázat van: az, hogy minden áron biztosítani akarja az ember üdvét s ki akarja emelni az ember élete céljának végtelen fontosságát és nagyszerűségét. Egy Isten, aki emberré lesz, a gúny és félreismertetés minden szégyenét magára veszi, aki egész emberi életén át mint egy tüzláng hirdeti a megtérés szükségességét, aki végül bitóra száll és halált szenved, csak hogy mintegy kiüresítse kegyelmeinek tárházát s mindenkép biztosítsa megváltatásunkat: lehet-e

ennek más értelme, mint az, hogy ugyanez az Isten mint mindentudó lény előre látja az emberiség sorsát a sírgödrön túl is s mert előre látja, mily végtelen baj a kárhozat, semmit sem akar megkíséretlenül hagyni, hogy teremtményeit az örök haláltól megmentse s az idő megpróbáltatásai után egy örökkévalóságon át boldoggá tegye.

Amily érthetetlen Jézus hittana az örök élet gondolata nélkül, ép oly kevésbé érthető *erkölcsi tanrendszere*, mihelyt alóla a talajt: az örök életnek, mint az erkölcsi törekvések végcéljának és végső indítóokának gondolatát elvonjuk.

Ezt a tételt is könnyű egész sor bizonyítékkal igazolni.

Ott van pl. Jézus erkölcsstanának emberfölötti magassága. Jézus a legfőbb erkölcsi tökéletességet követeli híveitől. „Legyetek tökéletesek, — úgymond — amint mennyei Atyátok tökéletes.” (Mt 5, 48) Íme már e ponton is csak az örök élet végtelen célpontjai magyarázzák meg Jézus merészen magasztos követeléseit. A pusztán földi, immanens erkölcsstanok keretei ekkora program megvalósítására túlságosan szűkek, kicsinyek. Ha a földi életnek nincs folytatása, ha erkölcsiségre, erényre, lelki nagyságra, tökéletességre csak azért kell törekednünk, hogy itt e földön minden további cél nélkül némi harmóniába és egységbe olvasszuk cselekedeteinket, akkor nem volt volna szükséges követendő s elérendő példaképül a „mennyei Atya tökéletességét” tűzni szemünk elé. De ha van örök élet, melyben egykor a mennyei Atyával örökre egyesülve az ő természetének részesei s az isteni életkör örökösiként vagyunk hivatva élni, akkor igenis érthető, miért tűzi ki Krisztus a végső célpontot végtelen magasságba. Az ő célja igenis az, hogy földi életünk után az Atyához vonzzon, úgy ahogy az utolsó vacsorán mondja: „Magamhoz veszlek majd titeket, hogy ahol én vagyok, ti is ott legyetek.” (Ján 14, 8) Ebben a felfogásban és csakis ebben természetszerű követelmény a legmagasabb erkölcsi célpont, a legelszántabb erkölcsi törekvés.

Azt a szigorú következetességei és meg nem alkuvó határozottságot is csak az örök élet perspektívái mellett érthetjük meg, mellyel Krisztus azt kívánja, hogy mindent, akár életünket is fölládozzuk, ha arról van szó, hogy lelkünk „kárt ne valljon.” „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének azonban kárál vallja.” (Mt 20, 26) Ennek a szigorú következetességnek voltaképpen okául Jézus maga azt jelöli meg, hogy az örök élet, örök jutalom és örök büntetés gondolata mellett minden más szempont elenyészik. A bűnnek zsoldja az örök halál s azért „jobb annak”, aki vétkezik vagy mást vétekre csal „jobb annak, ha malomkő köttetik nyakára és a tengerbe vettetik.” (Mk 9, 41)

Valóságos szónoki ünnepélyesség ömlik el Jézus tanításán ott, ahol ennek a meg nem alkuvó, szigorú következetességnek kifejezést ad, még pedig egyenes kapcsolatban az örök élet tanával. Mintha súlyt helyezne arra, hogy minden kétségel kizárjon, háromszorosan és részletezve megismétli az örök büntetés tanát: „És ha kezed megbotránkoztat (bűnre visz) téged, úgymond, vágd el azt: jobb neked csonkán az életre bemenned, mint két kezed lévén, a gehennára (kárhozatra) jutnod, *a kiolthatatlan tűzre, hol az ő férgök meg nem hal és tűzők el nem alszik.* Hogyha lábad megbotránkoztat léged, vágd le; jobb neked stb. Hogyha szemed megbotránkoztat téged, vágd ki azt: jobb neked egy szemmel az Isten országába bemenned, mint két szemed lévén, a gehenna *tűzére* vetetned, hol *az ő férgök meg nem hal és tűzők el nem alszik.*” (Mk 9, 42-47)

Látnivaló, hogy Jézus az örök élet és örök halál gondolatával nem tréfál, hogy ezek a fogalmak nála nem akadémiai szöbölcseséget, nem mellékes retorikai dísz, nem külső képletességet jelentenek, hanem végtelenül komoly, hideg, megrázó valóságot.

Csakis ebből a szempontból érthetők Jézus fenyegető intelmei azokkal szemben, akik a megtérést halogatják.

Még tanítványainak is így szól: „Ha bűnbánatot nem tartatok, valamennyien hasonlóan elvesztek.” (Lk 13, 3) Majd ismét: „Ha meg nem tértek s nem lesztek miként a kisedek, nem fogtok bemenni Isten országába.” (Mt 18, 5) Ezért követel annyi önlegyőzést, annyi önmegtagadást és kereszthordozást: „Aki úgymond — utánam akar jönni, tagadja meg önmagát, vegye föl keresztjét és kövessen engem.” (Mi 16, 24) „És aki föl nem veszi keresztjét és nem követ engem, nem méltó hozzám.” (Mt 10, 38) Ezért mondja Jézus máshelyütt: „A szoros kapun menjete be, mert tágas a kapu és széles az út, mely a kárhozatra viszen és sokan vannak, kik azon mennek.” (Mt 7, 13) „Mely szoros a kapu és keskeny az út, mely az éleire viszen és kevesen vannak, kik azt megtalálják!” (Mt 7, 15 14)

Íme a krisztusi erkölcsan föltétlen komolysága a megalkuvást nem tűrő, végtelenül komoly Örökkévalóságí háttérrel.

Hogy az örök élet gondolata mennyire alapja jézus egész erkölcsanának, abból is megnyilvánul, hogy Jézus minden erkölcsi törekvés jutalmaként s minden erkölcsi botlás büntetéseként a *túlvilági* isteni igazságszolgáltatás működését jelöli meg. A végítéletnek fentebb bemutatott leírása Krisztus ajkán végső betetőzése azon *ethikának* is, mellyel ő az erkölcsi törekvések rendjét szabályozza, „Jöjjetek, Atyám áldottai”, és: „Távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzre,” e kettős végzéssel fejeződik be egykor a világdráma: a jók a legszorosabb értelemben vett boldogságban, a rosszak a legszorosabb értelemben vett boldogtalanságban érik el életük és érdemük végső bérét. Oly tiszta, egyszerű és világos tanítás ez, hogy észszerűsége ellen a racionalizmusnak egyetlen komoly ellenvetést sem sikerült kieszelnie; kristálytiszta logikáját megérti a művelt és műveletlen, a tanult és tanulatlan s feltétlenül döntő hatással hat minden világosan gondolkozó, minden nyílt tekintetű és őszintén igazságkereső embere.

Az örök élet tanának középponti helyzetét Jézus tanrendszerében az is bizonyítja, hogy az *apostolok*, kik Jézus személyes ismerői voltak s mindenesetre még többet, még bővebben hallottak tőle a mennyek országáról, mint amennyit az evangéliumok följegyeztek, a maguk részéről is teljes egyöntetűséggel s mély meggyőződéssel vallják ugyanezt a természetfölötti eszchatológiát, mely az élet végcélját egy túlvilági létbe, Isten örök látásába helyezi.

Az örök élet az apostolok irataiban is állandó refrén, minden elméleti magyarázgatás és gyakorlati buzdítás végén vissza-visszacseng.

így például Szent Pál a legnagyobb ünnepélyességgel hirdeti, mihelyt Krisztus megváltói munkáját s föltámadását ismertette: „Annakokáért, ha föltámadtatok Krisztussal, az ottfenn-valókat keressétek, hol Krisztus vagon, az Isten jobbján ülven. Az ottfenn-valókról elmélkedjétek, nem a földiekről. Mert meghaltatok és a ti éltetek el van rejtve Krisztussal az Istenben. Midőn Krisztus, a ti életek, megjelenend, akkor ti is megjelentek vele dicsőségben.” (Kol 3, 1-4) „Azért szerelmesim . . . félelemmel és rettegéssel munkáljátok üdvösségeteket.” (Fii 2, 12) „Ne csaljátok meg magatokat. Sem a paráznák, sem a bálványimádók, sem a házasságtörők, sem a puhák, sem a férfiakkal közöslők, sem a tolvajok, sem a fősvények, sem a részegesek, sem az átkozódók, sem a ragadozók nem fogják bírni az Isten országát.” (1 Kor 6, 9-10) „Azért nyertem irgalmasságot, — mondja Pál önmagáról — hogy rajtam mutassa meg Krisztus Jézus először teljes béketűrése! azok tanítására, akik hinni fognak öbenne az örök életre.” (1 Tim 1, 16)

Ugyanez az eszchatologikus felfogás vonul végig az apostolok iratain ott, ahol az örök ítéletről, ahol a megváltásról, ahol az örök jutalmak elvételéről s az örök büntetések elkerüléséről van szó. Utolsó fogságából pl. Pál a következőként írja önmagáról: „Én már fölládoztatom és kimúlásom ideje közel vagon. Jó harcot harcol-

tam, a futást elvégeztem, a hitet megtartottam; végezetre eltételezt nekem az igazság koronája, melyet megad nekem ama napon az Úr, az igaz bíró; nemcsak nekem pedig, hanem azoknak is, kik szeretik az ő eljöveteletét.” (2 Tim 4, 6-8)

Jézus megváltói munkájának nagyszerű leírása és szembeállítás a szidóvetségi áldozatokkal, mely az egész zsidókhoz írt levél főtartalmát képezi, szintén abban éri el delelőpontját, hogy amint Jézus önkéntes halála és önfeláldozása árán elsőnek ment be az örök boldogságba, úgy oda az ő érdeméből nekünk is el kell jutnunk. „És azért az újszövetség közvetítője lett, hogy halálát közbevetvén ama törvényszegések váltságául, melyek az előbbi szövetség alatt történtek, a hivatottak a *végnélküli örökség ígérteletét elnyerjék.*” (Zsid 9, 15)

Végül nem szabad felednünk, hogy az örök élet tana a *történeti kereszténységnek* is kezdettől fogva egyik leglényegesebb alaptana s mozgató eleme volt. Ami nagyot, szépet, fenségeset a Krisztus-alapította kereszténység művelt s művel a mai napig, mindabban mint voltaképeni hajtó erő, mint nagy közös lendítőkerék, a krisztusi eszchatológia, az örökké fenséges, époly szép mint megrázó keresztény *túlvilágtan* szerepelt.

»Ez adott a kereszténységnek s ad a mai napig mindenekelőtt *súlyt, alapot, komolyságot és tartalmat.*

Az örök élet tana nélkül a kereszténység azonnal elveszti egész komolyságát. Anélkül lehet szépen konstruált filozófiai rendszer, melyben igen sok, igen szép és igen költői szó esik szeretetről és mennyei Atyáról, a karácsony békéjéről és a pünkösdi lélek duzzadásáról, bizalomról és örök feltámadásról, amelynek azonban reális, komolyan értékelhető tartalma semminemű értelemben nincsen. Akkor a kereszténység egy kis cukros víz, egy langymeleg limonádé, idegbizsergető, kedélycsillapító vagy altatószer, mely poézisnek és életdísznek ideig-óráig megjárja, de amely a megpróbáltatás és megkísértetés

óráiban teljesen elveszti *értékét* s amelyei komolyabb pillanatainkban öntudatosan ellökünk magunktól.

A racionalista teológiában lábrakapott bábeli zűrzavar, a népszerű iratokban annyi hűhóval terjesztett deszupranaturizált kereszténység apostolainak hihetetlen fűhöz-fához kapkodása a legelemibb vallási kérdésekben s az a kétségbeejtően szegényes tagadás, amelybe végeredményben minden igyekezetük beleszakad, szintén csak azt igazolja, hogy komoly eszchatológia, a reális örök élet tanának hite nélkül a kereszténység üres, súlytalan és tartalmatlan aforizmák foglalatjává törpül, amelyet elfogad, aki akar s magától taszít, aki akar, minden lelkiismeretfurdalás nélkül. Az eszchatológia-mentes modern „kereszténység” maga sem tart igényt arra, hogy valami komolyan vegyük.

Legszembetűnőbben a gyakorlati életben mondja föl a szolgálatot az örök életet tagadó kereszténység, míg a tradicionális, csaknem kétezeréves eszchatologikus kereszténység nem szűnik meg az örök élet hitéből soha ki nem apadó életerőt meríteni.

Nagyon szép és nagyon könnyű dolog a „kategorikus imperativusról” beszélni s azt hangoztatni, hogy a jól magáért a jóért, a törvény kedvéért, az erény absztrakt szeretetéért kell tenni, de mindenki érzi, hogy akik egy üres felkiáltójellel, egy kategorikus imperatívussal, egy indíték nélküli „kell” szóval szeretnék az embereket megjavítani s velük az élet nehéz feladatait végrehajtatni, azok nem ismerik az embert; túlbecsülik, helyesebben: félreértik az ember erkölcsi erőit. A tiszta Isten- és ember-szeretet sokra képesít ugyan s mint erkölcsi cselekvéseink legfőbb indítékát épen a krisztusi kereszténység tisztázta s állította előtérbe sok száz évvel a modern ethikai rendszerek születése előtt, De míg egyrészt ez az Istenes emberszeretet a maga tisztaságában és erőteljességében a mondottak szerint maga is csak bajosan állhat fenn az örök élet hite nélkül, az emberiség zömének örökké szük-

sége lesz közelebbfekvő, érthetőbb és érezhetőbb etnikai motívumokra.

Amíg az ember önmagában sem tudja végleg legyőzni az állatot, amíg valóságos démonokkal kell megküzdenie saját belsejében, amíg magának az örök életnek megrázó gondolatai sem bizonyulnak mindenkinél elég erőseknek arra, hogy a köteles jóra ösztönözzenek s a bűntől, ocsmányságtól, aljasságtól visszariasszanak, addig az elvontságokba kapaszkodó kategorikus imperativus mint általános erkölcsi norma egyáltalában szóhoz sem juthat. Erős s amellet szép indítóokokra van szükség, melyeket feledni s elhanyagolni lehet, de ép ésszel, némi őszinte jóakarattal visszautasítani lehetetlen.

Már pedig lehet-e erősebb indítóok a jóra, mint magának az életnek örök birtoka, a boldogság maga, az örök örvendezés? Lehet-e nyomatékosabban intő s erősebben visszariasztó tilalomfa, mint maga a boldogtalanság, egy élet nélküli lét, egy örökké tartó kín, a kétségbeesés s az elevenen égető tűztenger? S nem szép, magasztos indítóok-e az örök élet? Hiszen az az örök boldogság, melyről itt szó van, magával az Istennel, a legfőbb erkölcsi tökéletességgel, a legszebbel és legnagyobbal való örök egyesülésben áll s viszont az örök kín és kárhozat épen azért a legfőbb rossz, mert Istentől, a legtökéletesebb s szeretetünkre legméltóbb lénytől szakít el.

Ezt nem vették észre azok, akik a keresztény eszehatologikus erkölcsstanban az önzés elvét vélték felfedezhetni; nem vették észre, hogy az Istenben való örök örvendezés keresése erkölcsileg tökéletes élet által a szónak semmiféle egészséges értelmében önzésnek nem, hanem legfőlebb józan, tisztult s megnemesült önszeretnek s önbecsülésnek nevezhető; a nemes önszeretet pedig minden erkölcsi törekvésnek lélektanilag egyedül lehetséges, legmélyebb szubjektív alapja.

A kereszténységnek épen említett kritikusaival azonban nem szükséges elméleti vitatkozásba bocsátkozni.

Elég is, sokkal hatásosabb is, ha az életre, a gyakorlati valóságok, a tények logikájára utalunk velük szemben. A vallásmentes erkölcsstan állandó megfeneklése a szobatudósok elméleteiben egymaga megcáfolja minden immansens erkölcsiség lehetőségét. Örök életben hívó, komoly vallásosság nélkül a gyakorlatban a mai napig nem sikerüli nagy embereket, erkölcsi hőszokat, de sőt még csak normális erkölcsiségű embereket sem nevelni. Az egyedül *üdvözítő* laikus morál nagyszerű vívmányai mai napig csak papiroson vannak meg. Három évszázadon át folytatott heves-hangos szavalás, demonstrálás, agitálás és irkálás után máig is ott tartunk, hogy még mindig várjuk az első konkrét pedagógiai eredményt, melyet a keresztény eszchatológiától függetlenített erkölcsstannal elértek volna. Viszont az eszchatologikus keresztény erkölcsstan épen a gyakorlati élet terén bizonyul oly rendületlenül életerősnek! Az nem tíz, de százezerszámra képzett hősi, hitvallói, vértanúi, apostoli, ideális lelkeket, sőt elmondhatni azt is, hogy ami erkölcsi kultúra, ami szépség, ami tisztaság, nagyság, önzetlenség, hősiesség és nemesszívűség kétezer év *óta* a világon megjelent, az úgyszólván kivétel nélkül mind *az örök élet hitéből merített erkölcsi erő eredménye volt*. Nap-napután tapasztaljuk ezt ma is. Mi tartja vissza ifjainkat leghatásosabban az ' erkölcsi zülléstől, a kihágásoktól, a büntől, a jellemtelenségtől, ha nem az örök élet gondolata s az örök büntetés félelme? S viszont mivel iparkodik a züllésnek indult ember elsőben is szakítani, ha nem az örök élet hitével? Mi ad a keresztény anyának erőt a kötelességteljesítésre, a szenvedőnek a türelemre, a tiszta lelkeknek a szívtisztaság elszánt védelmére ezernyi önlegyőzés, lemondás és áldozat árán, ha nem a biztos remény, hogy nem mondanak le hiába, hogy nem küzdenek vakon s céltalanul, hogy ha jó harcot harcoltak, ezzel az örök élet koszorúját szerzik meg (2 Tim 4, 7, 8), azon életét, melyről az apostol azt mondja, hogy „szem nem látta, fül nem hallotta, emberi szívbe nem hatott,

amit Isten azoknak készített, akik őt szeretik?” (1 Kor 2, 9.)

Az örök élet tana adja meg továbbá a kereszténységnek azt a végtelen értéket, mely őt minden emberi alkotásnak messze fölébe helyezi. Az örök élet krisztusi gondolata ad a kereszténységnek oly imponáló nagyszerűséget, mellyel semminemű filozófiai vagy vallásrendszer nem rendelkezik. A kereszténység örök életet hirdet; vele szemben minden más csak tagadást, elmúlást, enyészetet, halált jelent. A végtelen élet pedig mindennemű elmúlással szemben végtelen érték. Amekkora a különbség rövid néhány évtizedre nyúló földi életünk és az örökkévalóság között, ugyanakkora az értékkülönbség az erejét veszti modern, immanens kereszténység és a krisztusi, eschatologikus kereszténység között. A halál óriási negációjával szemben nem a racionalisták cukrozott, cifrázott nihilizmusa, hanem egyesegyedül a keresztény örökélettan jelent diadalmaskodó pozitívumot. Az enyészet törvényével szemben egyedül az eschatologikus kereszténység nem tehetetlen, egyedül az képviseli korlátlan, abszolút értelemben az *élet* hitvallását, az örök, múlhatatlan, megszakíthatatlan, csorbíthatatlan, elpusztíthatatlan, elenyészrhetetlen, minden betegségen, minden bajon, fájdalomon, halálon, gyászon és sírgödörön túl is diadalmaskodó életigenlésnek örvendetes és diadalmas világnézetét.

A szenvedő és küzdő emberiségnek vigaszra mindig szüksége lesz, de nem értéktelen, hazug vigaszra, nem sztoikus, fásult búfeledésre, szalmaszálba kapaszkodó megnyugvásra, nem önámításra, hanem biztos bizodalomra, egy biztos jobb jövőben bátorságosan s csalatkozatlanul bizakodó hitre, arra, melyet az örök életet hirdető kereszténység biztosít neki. Ez a bizodalom nem zárja ki a törekvést, hogy földi életünket is gazdagítsuk, kellemessé, elviselhetővé, széppé, nagygyá tegyük, hogy az emberi erők fejlesztésében, a kultúra és haladás munkálásában szent feladatokat lássunk. Gyűlöletes ráfogás az, hogy mi

keresztények minden földi, önerőből szerzett vigaszt kénytelenek vagyunk eltaszítani magunktól s Pató Pálok gyánánt meg kell vetnünk minden kulturális erő kifejtést. Mi igenis teljes mértékben valljuk a haladás elvét, akceptálunk minden földi kultúrát, hirdetjük és kötelességnek tartjuk (és tartottuk évszázadokkal minden progressziós humberg előtt), hogy a természet erőit minél nagyobb mértékben meg, kell hódítanunk, de mi mind ennél többet is, mi egy *pluszt* követelünk, mert jól tudjuk, hogy e plusz nélkül minden földi haladás és földi kultúra csak relatív érték, melyet csak egy felsőbb cél, egy abszolút érték tesz igazán kívánatossá. Jól tudjuk, hogy az a kultúra, mely csak ideigtartó javakat nyújt, sohasem fogja végleg megszüntetni az emberi szenvedést, a betegséget, a halált s azt a kízóan keserű tudatot sem szünteti meg soha, hogy ha a sírgödör az élet befejező tablója, akkor ez az élet végeredményében mégsem lehet érdemes arra, hogy átéljük és átkínlódjuk. Viszont hol van az a testi-lelki gyötrődés, az a katasztrófa, az a kín, az a nehézség, az az áldozat, az az erőfeszítés, melynek elviselésére képesek ne volnánk, mihelyt hisszük az örök életet? Hol van az a súlyos életprobléma, melynek megoldását, még pedig nemcsak kielégítő, hanem vigaszteljes, lelkesítő, édes és fönséges megoldását ezen az alapon meg ne találhnók? Ha az örök életet valljuk, akkor a földi életnek nem zsellérei, hanem urai vagyunk, akik „maguk alá vetik a föld kerektségét” (1 Móz 1, 28), akik „túlradnak örömtől minden szorongattatásuk között” (2 Kor 7, 4) s minden megpróbáltatással szemben bizalommal hangoztatják a népek apostolával, hogy „nem méltók a föld minden szenvedései azon dicsőségre, mely bennünk ki fog jelentetni.” (Róm 8, 18)

Íme, a krisztusi kereszténység legnagyobb kultúrértéke. A lankadatlan törekvés, a bátor előhaladás más alapon csak a vég mesterséges feledése mellett lehetséges; nálunk az alap: az örök fennmaradás és örök haladás biztos tudata. Örökre legfőbb dísz, legszebb apológiája

marad a kereszténység kulturális értékének, hogy merő öntudatos életkedvet parancsol s hajlíthatatlan törekvőerőt ad, mely bátor önbizalommal tölt el akkor is és ott is, ahol és amikor minden más erkölcsi- és vallásrendszer tehetetlenül roppan össze: a halálos ágyon.

Olt, ahol nem segít sem tudomány, sem művészet, sem kultúra, sem haladás, sem felvilágosodás, ahol sem orvos, sem ügyvéd, sem rokon, sem barát meg nem vigasztal, ahol befolyás és hatalom, szépség és erő hűtlenül cserbenhagyja a halállal vívódót, olt az örök életre hívogató Krisztus alakja fogyatkozatlan erővel áll a szenvedő lelki szemei előtt s bátran, bizodalmasan hangoztatja az élet és halhatatlanság krédóját. S az életünkért meghalt Élet a halálban is diadalra viszi az élet elvét s győzelmének legszebb diadaljele az a százezernyi haldokló, aki a halál borzalmi között is mosolyog, bízva eped egy jobb és szebb haza után s nyugodtan várja azt a pillanatot, mely neki nem letörést, hanem fölemelkedést, nem halált, hanem újjászületést, nem véget, hanem kezdetet jelent. Egy éltes orvos mondotta egyszer: „Ötven évi orvosi praxisom folyamán ezreket láttam meghalni. Voltak, akik tompa, állatias rezignációval, voltak, akik tehetetlen haraggal, kétségbeeső ellenkezéssel s reszketve várták a halált. Csak egyfajta haldokló nézett mindig nyugodtan, békésen a halál szemébe: a hívő katolikus.”

Manapság annyira divatos az *élet* jelszavait hangoztatni: mindennek annyi az értéke, — mondogatják — amennyi életet képvisel; az élet igenlésében, az élet fejlesztésében és művelésében látják minden intézmény és kezdeményezés legfőbb értékét — nos miért nem ismerik el akkor az eszchatalogikus alapon álló kereszténység mindenfeléit győzedelmes értékét, melynek alaptana, főszeméje, erkölcsi s értelmi célpontja maga az élet, *a halált nem tűrő, soha meg nem hódoló, soha el nem enyésző, örök megmaradás és tovafejlődés?*

Végül nem hallgathatok el még két megjegyzést. Az egyik azokat illeti, akik az örök élet gondolata elől elzárkóznak, a másik azokat, akik azt támadják s a túlvilágot hirdető vallás intézményei, első sorban az egyház ellen küzdenek.

Az első helyen említetteken bámulnivaló az az *értelmetlen könnyelműség*, mely ebben az elzárkózásban rejlik. Amíg az örök élet tana nem nyilvánvaló hazugság, ezt pedig kicsit nehéz lenne bebizonyítani s a bizonyítás minden kísérlete mindenekelőtt Jézus egész tekintélyével fogja magát szemben találni — addig a merev elzárkózás az örök életnek mindennél hatalmasabb gondolata elől egyértékű a szellemi öngyilkossággal.

Vagy tudom, hogy van örök élet; vagy nem tudom; vagy tudom, hogy nincs; — negyedik eset el nem gondolható. Ha tudnám, hogy nincs, akkor helyénvaló volna s csakis akkor volna helyénvaló az a kényelmes nem-törődés, az a teljes elmerülés az anyagiba és mulandóba, az a teljes előtérbe helyezése minden egyébnek s teljes elhanyagolása az örök élet gondolatának, mely mai társadalmunk gondolkozás-, érzés- és cselekvés-világának szignatúrája. De ha tudom, hogy van, sőt még akkor is, *ha pusztán nem tudom, nincs-e* — az örök élet biztosítása oly elsőrangú érdek s annyira túlszárnyal jelentőségre minden egyéb szempontot, hogy csak alvájárok és szörnyetegek lehetnek, akik vele szemben tunya, fásult, csaknem öntudatlan önkábulatba ringatják magukat. Ezen a téren: a szörnyálmot alvók, a lelki álomkórosok ezreinek felébresztése terén kell az apostolkodó munkának első és talán legfontosabb munkáját végeznie; a közönséget érdeklődéssel kell eltölteni a vallási problémák, az örök igazságok iránt. Az érdeklődés felkeltésével a többi úgyszólván adva van, mert e téren minden út Rómába vezet: mihelyt valakit rávettünk, hogy örök rendeltetésének kérdéséről pusztán *gondolkozzék*, biztos útra állítottuk a megtérés, a vallásos hit, az örök élet elérése

felé. Itt is áll a szentírási mondás, hogy „desolatione desolata est terra, quia nemo est, qui recogitet corde” — „pusztulás fõdi a föld ábrázatát, mivel nincs, aki lelke mélyébõl *gondolkodnék*” (Jer 12, 11). A komoly gondolkozás mindenütt legelsõ feltétele s elõkészítõje a vallásosságnak.

Azoknak pedig, akik a túlvilágban hívõ vallásosságot *támadják*, szintén következik valami a Jézus túlvilágtanából. Az, hogy mekkora alávalóság, jellemtelenség és gonoszság, amit tesznek. Lehet az õ szemükben Jézus õrült vagy ámító, de azt az egyet nem tagadhatják le, hogy vannak (és nagyon sokan vannak), akiknek Jézus nem az, hanem az emberiség legfõbb dísze, a legnagyobb elme s a legszeplõtlenebb jellem; sõt ennél is több; Isten. Hogy tehát ezeknek jézus minden szava szent s elsõsorban szent egy oly tanítása, melyrõl legalább is az õ legszentebb meggyõzõdésük azt vallja, hogy legalapvetõbb, legjelentõsebb, legcentrálisabb tana: az örök életbe vetett hit. S hogy következésképp ezeknek legszentebb érdekük, joguk és kötelességük a maguk és övéik számára biztosítani azt, ami nekik a legdrágább, legigazibb s legmaradandóbb jó: az örök boldogságot. Nos, ezeket az embereket abban, ami nekik legszentebb s legnemesebb életcéljuk, akadályozni, ezért gúnyolni, pellengérre állítani, sõt üldözni: kétségkívül minden feltevésben és minden értelemben a legfeketébb embertelenség, a legelvetemültebb barbárság és aljasság. Tartsanak bennünket maguk közt akár futóbolondoknak vagy naiv álmodozóknak — ehhez a jogukhoz, ha ugyan az, nem nyúlunk”; de pusztán azon az alapon, hogy õk az örök élet Krisztus-hirdette tanát nem hiszik, mert ez nekik magas, ezen az alapon az örök életben hívõk hitét, hitéletét és hitéleti intézményeit, papjait és egyházát, apostolait és védelmezõit tüzzel-vassal üldözni, ellenük sajtóban, politikában, szeparációs törvénnyel, szekularizációs lármával és ezer más eszközzel emberhajsztát és vallásháborút indítani, ez a

szellemi eldurulásnak és erkölcsi elvadultságnak akkora örvényét jelenti, melyre csak a felvilágosodott újkorban s főleg a sokat magasztalt 20-ik században lett képes az emberiség, illetve annak egy szomorúan dekadens, kicsiny, de hangos és erőszakosan érvényesülni tudó töredéke.

S ha itt arra az egyszeregnél is ismertebb tényre utalunk, hogy ebben a vallásgúnyoló, vallásüldöző és egyházzárgalmazó hajszában az ú. n. *szabadkőműves és szabadgondolkodó* irányok vezetnek, ezzel együtt kimutattuk azt is — mindenkitől elfogadható általános jogi és etnikai alapon, hogy tehát ezek az irányok a szó leg-szorosabb értelmében köz- és kultúraveszélyesek.

Ha a modern államhatalmak kezelői nem volnának igen sok esetben mélyen elfogultak a keresztény tanrendszerral szemben, pillanatra sem lehetne előttük kétséges, hogy a köz- és társadalmi élet megtisztítása a vallásellenes üzemek és hajszák barbár örületétől tisztán általános emberi szempontból is a kultúra legelemibb követelése és hogy azok a botor vallássértések, melyeket a „szabadgondolkodó” és szabadkőműves irányok egyes lapjaikban s egész működésükben valósággal főcélként üznek, époly törvényes szigorral volnának büntetendők s hivatalból üldözendők, mint akár az embergyilkosság, a küifertőzés vagy méregkeverés büntettei.

A szabadkőműves vallásüldözés, a transzcendentális kereszténység elleni merényletek, melyeket pl. újabban Francia-, Olasz-, Oroszországban és Portugálban elkövettek s melyre minálunk is egyre túlkölik a riadót, az egész szabadgondolkodó türelmetlenséggel egyetemben az emberi elme megtévelyedésének s az erkölcsi dekadencia mélységének netovábbjait jelentik. Mert csak így minősíthetni azt az őrzöngést, mellyel annak a tannak híveit s intézményeit iparkodnak tűzbe-vérbe fojtani, mely nemcsak önmagában gyönyörű és fenséges, nemcsak erkölcsi kihatásaiban áldásos és nemesítő, melyet nemcsak vallottak az összes századok nagy gondolkodói s a tudományok

legnagyobb úttörői, hanem amelyet a legvilágosabban, a leghangsúlyozottabban, a legfélreemérhetőbb módon hirdetett a világtörténelem legnagyobb férfija, legbölcsebb tanítója s legőszintébb jóakarója, az, akinek nagysága előtt őszinte pillanatainkban még ők, az ő ellenségei is meg-meghajtják zászlaiikat: az Isten Fia, jézus Krisztus,

VI.

Azonban melyik hát az a kereszténység, amelynek igazsága s áldásos kihatásai oly szembeszökők? Hiszen a kereszténység százféle felekezetre oszlik s ezek egymást époly tévedésnek minősítik, mint magát a nemkeresztény állásfoglalást! Azt mondhatja bármely ellenfelünk: mit akartok ti, keresztények, hiszen a kereszténység magában is meghasonlott, szétszakadozott valami, *ezzel* akarjátok ti megváltani és meggyógyítani a világot?

Csakugyan alig képzelhető tragikusabb valami, mint az a szétforgácsolódás és szinte nevetséges viaskodás Krisztus nagyszerű örökségén, amelyet a keresztény felekezetek harcainak képe mutat. Igaza van az ellenvetésnek: ez a szétszakadozás és meghasonlás Krisztus műve nem lehet. Krisztus sohasem beszélt egyházakról, hanem csak „egyházról”, „az én egyháزامéról; és annyira hangoztatta az egyházi tekintélyen alapuló egységet, hogy sehogyszem állítható oda ennek a mai bábéli zűrzavarnak szerzőjeként. Hogyan fejlődött mégis ide a dolog? S hogyan lehetséges, hogy annyi őszinte, jóindulatú keresztény lélek évszázadokon át nem veszi észre, hogy ez a szakadozottság feltétlenül ellenére van Krisztus szándékainak, nagyszerű műve egységének, a kereszténység felvirágzásnak?

Bennünket azonban itt elsősorban nem ez érdekel, hanem az, vajjon az *egész* kereszténység megszakadozott-e, és csak felekezetek vannak-e, avagy inkább az-e a helyzet, hogy itt van az egyetemes, ősi kereszténység, változatlanul, csorbítatlanul, minden belső szakadás és meghasonlás nélkül, egy ősi, mozdulatlan várépitmény azon

a sziklán, amelyre alapítója helyezte, — s jobbra-balra tőle elfelekezetten, elszakadtan a letöredezett darabok, a törmelékek. Ilyenek mindig voltak, már az első keresztény századoktól kezdve; ezeknek léte s letöredezése az egyház belső egysége ellen nem bizonyít semmit.

De ha ezzel felvetjük a kérdést: melyik formája a kereszténységnek az, amely joggal nevezheti magát Krisztus egységes, változatlan s elfelekezetlen egyházának, nagy műve hű folytatásának, máris kényes területre léptünk. A százados viták, sértődöttségek és testvérharcok következtében hatalmas mértékben halmozódott fel a felekezeti idegesség s nagyon sokan már a kérdésnek pusztá felvetését is szinte sértésnek veszik. Pedig mert a keresztények egységét mindezideig visszaállítani nem sikerült, már most mondjunk is le a felvilágosítás és kibékítés kísérleteiről? S mondjunk le főleg arról, hogy megvilágosodást kereső, elfogulatlan lelkek előtt s minmagunk előtt is számot adjunk arról, mi címen tartjuk a katolicizmust az egyetlen teljesértékű, krisztusi eredetű, legitim kereszténységnek?

Inkább arra kérem protestáns olvasóimat, ha bántja őket e kérdés feltevése, ne is olvassák tovább e fejtegetéseket. Ezeket ugyan, őszintén hiszem, éppolyan igazságszeretettel s jóakarattal diktálja írójuknak, mint a fentieket; de ha valaki nem látja be, hogy a keresztények széttöredezése, száz darabra szakadása, nagy és végzetes baj s Krisztus művének szörnyű eltorzítása, vagy ha nem tud e kérdések fölvetésében mást látni, mint felekezetieskedést és gyűlöletet, talán jobb, ha nem is ingerli magát a következő fejezettel.

Zokon veszik sokan a katolicizmusnak, hogy egyedül legitimnek, egyedül üdvözítőnek tartja magát. Legyenek azonban igazságosak s akkor nemcsak hibának nem fogják ezt felróni nekünk, hanem természetesnek is fogják találni. Mert mi egyéb a katolicizmus, mint az *egyetemesség és egység hangoztatása*, nem az elmosódás

és közöny, hanem a legteljesebb dogmatikai és szervezeti összhang és tekintély alapján? A katolicizmus a szétszakadás és meghasonlás elvi ellenzője, a felekezetekre bomlás, az egyházi forradalmak jogosultságának tagadása. Ha erről lemond, megszűnt katolicizmus lenni. A felekezetek beérhetik azzal az állásponttal, hogy mindegy, ki milyen keresztény felekezetet követ; a katolicizmus nem alkudhatik meg ezzel a közönnyel, mert abban a pillanatban lemond a katolicitásról, lemond a szilárd és egységes kereszténység elvéről. Mi katolikusok épúgy meg vagyunk győződve a katolicizmus igazságáról, mint akár magának az Istennek létéről s azt kívánni tőlünk, hogy mondjunk le a katolicitás elvéről s ismerjük el egyenrangúnak a vallási meghasonlás vagy közöny elvét, annyi volna, mint akár istentagadásra szólítani fel minket. Ha ezt a katolicizmus lényegéből folyó felfogást vallási ellenfeleink megértenék s megértették volna a múltban, sok keserű s igaztalan vádaskodás némult volna el és sok fölösleges rekriminálást ismertek volna fel tárgytalannak.

Ez nem annyit jelenj hogy türelmetlenek legyünk. Azt sem jelenti, hogy protestáns testvéreinkkel ne törekedjünk lehetőleg békeségben élni, sőt velük együtt működni a közös ellenséggel, az istentagadással és a keresztényellenes destrukcióval szemben. De jelenti igenis azt, hogy befelé, a magunk számára szilárdan ragaszkodjunk az *una, sancta, catholica et apostolica ecclesia*-hoz, ahogy a niceai zsinat (525. Kr. u.) hitvallása mondja: az „egy, szent, katolikus és apostoli anyaszentegyházhoz”. Ebből nem engedhetünk. Nekünk nem „mindegy, ki milyen felekezetű, csak keresztény legyen”; mert mi a kereszténységei nem tekinthetjük három-négy hittétel foglalatjának; nekünk az a kereszténység kell, amely mindenben és minden körülmény között az egész Krisztushoz és az ő egész tanításához ragaszkodik. Nekünk a részletekre vonatkozó közöny is halálunk. A protestáns a közönnyel semmitsem kockáztat, szinte csak nyer. A felekezeteket

megtűrő, elmosódott, egységtelen kereszténység neki fél-, diadal; nekünk kész vereség. S úgy érezzük, veresége a komoly kereszténységnek magának is. Mert a közöny, az „így is jó, úgy is jó” végeredményben a teljes tagadásra vezet, mint épen az újkori protestantizmus számos szomorú példája mutatja.

De hát lehetetlen-e elfogulatlan elmével meg is bizonyosodni a katolikus felfogás helyességéről? Annyira nem lehetetlen, hogy szinte érthetetlen, hogyan ragaszkodnánk a katolikusellenességhez önállóan gondolkodó ember. Ha nem volna annyi belénevelt elfogultság a legtöbb protestánsban s ha nem szerepelne a katolicizmus elleni harcban annyi szenvedély, gyűlölet és tradicionális harci-készség, a nagy tömegükben kétségkívül jólelkű és jó-hiszemű protestánsoknak tömegesen kellene abba az egy-egyháza visszatérniök, amelyből eleiket úgyis többnyire csak csellel és erőszakkal ragadták ki.

Ákár az evangéliumot forgatjuk, akár az egyház-történelmet, akár körülnézünk a való világban vagy az Egyház és a felekezetek életében, erre az egyre jutunk vissza mindig: a felekezetekrebomlás nem fér össze a Krisztus-alapította kereszténységgel. A kereszténység eredetileg is csak katolicizmus volt, a katolicitás (egyetemes-ség) a kereszténységnek egyik legszebb, legértékesebb dísz s lényeges attribútuma; a komoly, nagy erkölcsi eredményeket a világtörténelemben csak ez az egység és általánosság hozta létre. Katolicizmus és felekezetek úgy viszonylanak egymáshoz, mint egység és szakadozotttság, következetes komolyság és lágy engedékenység, erős fa-törzs és letöredezett gallyak, egy óriási dóm s apró, vége-szakadatlan, keresztülkasul épített kápolnácskák. Az egyik-ben hatalmas ércharangok szólnak, mindig ugyanúgy, év-ezredes változatlanóságban s orgona zúg, amelyben száz-és százmilliók éneke tör égre a századok folyamán; a másikban ezerféle csilingelés, egymással hadakozó s vitat-kozó prédikátorok tarka hangvegyüléke, Az egyikben a

közösség és általánosság szent grálját ápolják és védik, a múlttal való egységet, a krisztusi tanletét konzervatív, érintetlen fenntartását évezredekén át, a másokban mindenki azt hisz s azt tesz, amit akar, ami annyit jelent, hogy mindenki maga alkotja meg a krédóját s voltaképp annyiféle ott a vallás, amennyi a fej. Ennek folytán aztán emide mindenféle modern pogányság: kantizmus, szkepszis, agnosziicizmus, racionalizmus akadálytalanul beszüremlik; a katolicizmus dómjának ércetözetéről mindez lefolyik; be, a szent hajóba nem jut be sem atheizmus, sem modernizmus, semmi, ami bármennyire megtévesztő és divatos, de az ősi hittel, a Krisztusra visszamenő hitfolytonossággal meg nem egyez. A változó divatok, a vallási bizonytalanság és elmosódottság, a ma Krisztust Istennek valló, holnap még a történelmi létezését is megtagadó kapkodás itt hiába keresnek bebocsáttatást.

Istenben hinni s katolikusnak lenni, nekem egy dolog. Mert lehetetlennek tartom, hogy ne Isten műve legyen az az egyház, amely voltaképp egyedül tett igazán nagyot és örökértékűt az *egy igaz Isten tiszteletének*, a monotheizmusnak világvallássá-tételében, a civilizált népek kultúrájának erre az alapra helyezésében. A katolikus egyház volt a Gondviselés egyetlen nagy eszköze az egy igaz Isten hitének elterjesztésében s fenntartásában az egész világon. Minden keresztény népet a katolikus egyház vezeteti az egy igaz Isten hitére. Mások e téren semmitsem tettek vagy alig valamit, semmi olyat, ami csak némileg is összehasonlítható volna a katolikus egyház munkájával s eredményeivel. Sem a mohamedánok, sem a zsidók (legalább Krisztus óta), sőt még a proteslánsok sem. Hisz amikor ez a nagy munka: Európa kereszténytétele folyt, protestantizmus még nem is volt a világon. Azóta is, a vad népeknél, a protestantizmus missziói tevékenysége halvány árnyék a katolicizmuséval szemben. S ami erőt és értéket a protestantizmus e téren jelent, azt is kétségbevonatlanul a katolicizmustól vette át; hiszen a mai pro-

testáns népeket is a katolicizmus vezette az egy igaz isten hitére.

És ma is, a modern pogányság újjáéledésében, amit úgy hívunk, hogy monizmus, pantheizmus, kantizmus és agnoszticizmus, az egyetlen komoly, szilárd ellenzék és akadály a katolicizmus. Csak ez nem alkuszik, csak ez veti vissza határozottan és következetesen azt a mindig újra felkínálkozó modern tévelyt, hogy az Isten létét bebizonyítani nem lehet s hogy keresztények lehetünk a személyes Isten hite nélkül is. Vezető protestáns teológusok és egyházi férfiak állnak ma a racionalizmus, sőt pantheizmus — tehát atheizmus alapján; a katolicizmusban ez a rettenetes eltévelyedés egy percig sem találna sem kíméletet, sem bebocsáttatást. A katolicizmus ma is egyetlen kikezdetlen s kikezdhethetlen mentsvéra az egy igaz Isten hitének, az abszolút monotheizmusnak.

Mutassunk-e rá arra is, hogy a katolikus egyházon kívül s nevezetesen széles protestáns körökben, a természetfelettség gondolatát, a kinyilatkoztatás és a csoda lehetőségét, az imádság meghallgattatásába vetett hitet is egyre ijeszteőbb mértékben kerülük és lebecsüljük? Ha következtetek vagyunk, ez is bizonyos fokig megtagadása a tiszta és őszinte monotheizmusnak, ez is az atheizmus csirája. Mert ha csak olyan Istenben hiszek, aki csodákat művelni s kinyilatkoztatásokat adni nem tud, aki imáinkat, kérelmeinket meghallgatni nem tudja, ez a halott, hideg, szívtelen és embertelen isten nem Isten többé s akkor voltaképp elpártoltam attól az igaz Istentől, akit nekem az egész természet s belső öntudatom olthatatlan vágya hirdet.

S ép azért, mert nálunk az igaz Isten hite támadatlan s kikezdhethetlen, azért virágozik és pompázik nálunk az istentiszteleti élet oly csodás bőségben, oly meleg bensőséggel. A katolikus egyház az, amelynek keretében az igaz Isten hite legszebb diadalaít ülte és üli. Itt milliók hozták meg életük áldozatát az egy igaz Isten megváltásáért. Itt milliók imádkoztak a századokon át s imádkoznak

ma is gyermeki hittel az Atyához és gondviselőhöz és sehol oly egyöntetű, oly lelkes hitvallást nem találni, mint itt, ahol évezredről-évezredre, a világ minden táján ugyanaz a krédó, ugyanazok az imák, ugyanaz a tiszta, ingatatlan természetfeletti hit száll fel hatalmas erővel milliók és százmilliók szívéből. Nemcsak a szertartások és külső ájtatosságok gazdagon változatos, élettől lüktető színpompája, hanem a legbensőbb elmélyülés, a kontempláció és misztikus istenszeretet legfőbb magaslataiig emelkedő, az önfeláldozó aszketizmusban edződő meleg és égő hitélet az, a szentségek gyakorlata, az Eucharisztia édes kultusza, szerzetesi élet, szüzesség, lemondás, aposzlokodás, szentgyakorlatok — ó, ki tudná sorát adni mindannak, ami a katolikus hitéletben gyönyörű és fel-emelő s ami csak nála és benne, van meg s ami mind összevéve egyetlen állandó tavaszi himnusza, Tedeuma, ujjongó diadala a komolyan vett monotheizmusnak, az egy igaz Isten őszinte tiszteletének. — S ez a hit ne lenne egyéb, mint szomorú tévedés? S ez az egyház ne lenne egyéb, mint nevetséges bohóc vagy számító zsarnok, farizeusok és bolondok gyülekezete?

Bolondokkal és farizeusokkal tartaná fenn Isten a legszebb s legtisztább monotheizmust a világon s bennük ülné a hit s a vallásosság legragyogóbb diadalait? Egy óriási hazugság volna az, amire az egy igaz Istennek támaszkodnia kellett, hogy a világot a pogányságból s barbárságból kivezesse s abba visszasülyedni ne engedje?

De, mondod testvérem, senkisem tagadja, hogy a katolicizmus is *egyik* jogosult formája a keresztény istenhitnek; csak azt ne mondjátok, hogy az *egyedül jogosult* formája.

Erre azt felelem: azonban a katolicizmus ezt mondja s ezt mondta 1900 éven át. Ha ebben nincs igazsága, akkor valótlant mondott volna, tehát egy hazugságon épült intézményt használt volna fel az Isten arra,

hogy vele a világot megváltsa s benne legszebb diadalait ülje! Hihető-e ez?

Ellenvetésed, testvérem, egyébként a lényegét találja s azért erre is ki kell terjeszkednem. Lehetséges-e, kérdelem, hogy Krisztus ezt akarta volna: hogy egy csomó felekezetből álljon az az ő egyháza, amelyről az evangéliumban oly nyomatékkal beszél s amelynek megszervezésére s elterjesztésére apostolait kiküldte? Ő akarta volna, hogy hívei a szivárvány színeinek minden árnyalata szerint tépjék szét az ő egységes hitét és tanítását s a szélrózsa minden irányában elkülönöződjének egymástól és szembefordulva egymással, egyik a másiknak hitét tartsa tévedésnek s elpártolásnak? „Mindnyájan egyik legyetek”, „legyetek tökéletesek az egységben”, legyen „egy akol és egy pásztor”, így akarta ő. Nem beszélt egyházakról, hanem csak egy egyházzal, az ő egyházzal, amelynek hitvallása legyen: „megtartani mindazt, amit én hagytam meg nektek”. *Mindazt*; nem egyiket ez, másikat az, egyik így, másik úgy s hogy vitás esetek elő se fordulhassanak, odaállítja a hívők elé az egységesítőt: a tanítói hatalmat: „Menjetek, tanítsatok ...” s döntő fórumul, végső, egységesítő központul Péterben a „köszáli, amelyre építette egyházát” s akiért imádkozott, hogy valamikor „megerősítse a hitben testvéreit”. Hitvitáknak Jézus szerint nincs helyük, mert nemcsak elméleti, de gyakorlati kérdésekben is az eligazodásnak végső elintézőjéül ott van az *egyház*: ha nem hallgat rád testvéred, „mondd meg az egyháznak, s ha az egyházra sem hallgat, legyen neked mint pogány és vámos”, ne tekintsd többé az én egyházam tagjának. Oly világos, oly mélyértelmű szavak ezek — testvérem, a szomorú elfogultságok, a felgyűrődött iszonyú ellenségeskedés az óegyházzal szemben, a vallás-háborúknak és forradalmi szenvedélyeknek egész véres, örült vaksága magyarázhatja csak meg, hogy ezeknek a krisztusi rendelkezéseknek világos értelme oly sok lélekben elhomályosodhatott. Ha csak a fent érintett krisztusi

szavakat és rendelkezéseket őszintén s elfogulatlanul mérlegetem: ateista talán tudnék lenni, de protestáns — soha! S Angliában, Amerikában évente tíz- és húszezen lesznek katolikussá a művelt protestánsok közül azért, mert ezeket a szavakat elfogulatlanul tanulmányozták.

Ez volt az ősegyház hite is. Lángszavakkal hirdeti Szent Pál, az apostol: „Unus Dens, una fides, inum baptisma!” „Egy Isten, *egy hit*, egy kereszténység.” Ez az apostoli, az ősi kereszténység jelszava: amint egy az Istenünk, úgy egy a hitünk is, egyet jelent a keresztel» tetésünk is. „Non sint inter vos schismata”, ne legyenek köztetek felekezetek, szakadások, így int Szent Pál. Hogyan lehet itt arról szó többé, hogy a felekezetekre bomlott kereszténység az igazi, a Krisztus szándékai s az apostolok hite szerint való? Vagy ahogy egy evangélikus püspökemberünk nemrég mondta, hogy egyik fennálló keresztény hitvallás sem őrzi a krisztusi gondolat teljességét, hanem mindegyik egy-egy darabkáját, egy-egy töredékét képviseli Krisztus tanainak? Miért beszélt akkor Krisztus egységről s Pál arról, hogy ne legyenek közöttünk szakadások?

Mindegyik egy-egy töredékét képviseli Krisztus tanainak? Melyiket? Miben? Abban képviseli Krisztus gondolatát, amiben egyezik a többivel? Vagy amiben ellenkezik? Amiben egyezik, az sajnos ma már csaknem semmi — mert ugyan miben egyezhetik a katolicizmus pl. a Kallhoff-féle teljes tagadással? —; amiben pedig ellenkezik: hiszen akkor a káoszt, az ellenmondásos tanok és hitvallások zűrzavarát akarta volna Jézus; a versengésbe, a harcba, az összeviisszaságba ömaga taszított volna bennünket. Nem, ez az összeviisszaság nem lehetett az ő szándéka, ez nem az az „egy akol és egy pásztor” és az a „tökéletes egység”, amelyet ő áhított.

Hol van meg hát ez a tökéletes egység? Nálunk, katolikusoknál, hála Isten, kétségtelenül megvan. Mi nem

tanítjuk ma ezt, holnap azt. Mi nem beszélünk ma a szentírás egyedül üdvözítő voltáról s holnap arról, hogy a szentírás legendák és mondák és hamisítványok gyűjteménye. Mi nem hódolunk be divatoknak s nem alakítunk nemzeti egyházakat. A mi elvünk az „egy Isten, egy hit, egy keresztség”. Egy hit a századokon át, egy hit a világrészekén át. „Quod semper, quod ubique, quod ob omnibus”, Lerini Vince (434) szava szerint. Hit dolgában „semmiféle újítást be nem hozunk, hanem a hagyományokhoz ragaszkodunk”, ahogy egy nagyon régi pápa, Szent István vértanú, római püspök (†257) kijelentette.

5 ez a diadalmas egység ma a földön élő emberiség legnagyobb egységes vallási szervezete; a legjobb és legújabb statisztikák szerint közel háromszáz millió (280 millió) a katolikusok száma a földkerekségen (s nem 210 millió, ahogy a fent említett evangélikus püspök hangoztatia). Sem a konfucianusok (230 millió), sem a brahmnánok (210 millió), sem a buddhisták (120 millió), sem a mohamedánok (202 millió) nem érik el ezt a számot. S a nem katolikus keresztény felekezetek? Ezek közt a volt orosz államegyház a legnépesebb (100 millió), de ennek is vannak erősen elütő dogmatikus árnyalatai s nem nevezhető egységes hírűnek. Ott vannak köztük a raskolnikok vagy starowierzek, a moreisikok s az öncsonkító skopzik. Külön egyházuk van a szerbeknek, oláhoknak, görögöknek, bulgároknak. S ezek az egyházak már nem is csak szertartásra különböznek egymástól, mint nálunk a latin és görög szertartású római katolikusok, hanem lényeges hitbeli felfogásokban s egymástól független, különálló egyházakként szervezkedtek is.

A protestantizmus a statisztikában tudvalevőleg kb. 160 millióval szerepel, de ez a „protestáns” elnevezés csak gyűjtőnév: a legkülönbözőbb, egymástól élesen elhatárolt s egymással merőben ellenkező hitvallások s egyházszervezetek fiktív összefoglalása. Az angol protestánsok nagyrésze pl. hevesen tiltakozik a „Protestant” elnevezés ellen

és katolikusnak, persze anglikán-katolikusnak nevezi magát s tudni sem akar Lutherről.

Szomorúan tanulságos a mai protestantizmus tagozódásos helyzete a világon. Hogy *Amerikával* kezdjük, az Egyesült Államok 110 milliónyi lakosa közül 20 millió katolikus: a többi nem kevesebb mint 70 különböző denominációban oszlik meg. Ezek közt a „szabad vallási egyesülés” (1867 óta) s a „liberális liga” (1875 óta) minden pozitív kereszténységnek harcot indítottak. A legnagyobb számot a methodisták mutatják fel, de ezek is 11 denominációra oszlanak: utánuk a baptisták jönnek. Az anglikán egyház csak a gazdagoké. — *Angliában* sokáig csak az anglikán államegyházat túrték meg: a tesztaktával megindult a felekezetek 'vidám szaporodása s ma már egész sor anglikán vallás verseng egymással a pálmáért. Sokszor a legkisebb faluban 7-8 különböző imaház van. Az anglikán államegyház, a High Church, elveti a jellegzetes protestáns tanokat, de tagadja a pápai joghatóságot; az Evangelical Party a kálvinizmushoz ragaszkodik s az államegyház 59 hitcikkelyét vallja; a traktáriánusok elvetik a 59 hitcikkelyt s vallják a hét szentséget, a misét és átváltoztatást, sőt a papi nőtlenséghez és latin szertartáshoz is ragaszkodnak (ritualisták). A Broad Church (széles egyház) a német racionalisták hatása alatt merő racionalista (hitetlen) irányt követ; az oxfordi essayisták a szabadkutatást akarják a végső következményekig elvezetni. Skótszágban külön „szabad presbiterián egyház” alakult 1854-ben, melyhez a lakosságnak egyharmada csatlakozott. — *Hollandiában*, a kálvinizmus egyik főfészkében, a kálvini tanokat már csak egy töredék tartja fenn. Amióta 1848-ban a királyi egyházfennhatóság megszűnt, teljes a zűrzavar, minden lelkész azt prédikálja, amit akar. Az 1854-iki népszinat mindössze kettőt kíván a hívektől: tiszteletet a Szentírással szemben s hitet a „bűnösök üdvözítőjében”. A felavatandó lelkészekről, de még a bérmálandóktól sem kivannak semmiféle hitvallást. A holland

protestánsok négy főágra oszlanak: a gröningi irányra, amely racionalista, az ethikai irányra, amely dogmanélküli, a leydeni irányra, amely a pantheizmus és theizmus közt ingadozik s a „keresztény-történeti pártra”, amely a régi kálvinizmust törekszik fenntartani. — Az északi államokban luteránus államegyház van, az egyház az állam szolgája; Svédországban teljes a teológiai pangás, Dán és Norvégországban erősen terjed a racionalizmus. — Franciaországban kevés a protestáns és ezek is elkeseredett harcokat vívnak egymás közt. 1848 óta „szabad evangélikus egyház” címen Monod és gróf Gasparin külön, új egyházszervezetet alapítottak. — Svájcban a racionalizmus üli diadalait, jobban tán, mint bárhol másutt. Egy Frau von Küdener nevű hölgy pietisztikus, bűnbánati szektiát alapított, a momier-k vagy Mucker-ek egyházát. Kálvin tanait alig tartják már, a lelkészeket kötelező hitvallást nem kivannak, az összejöveleteken az apostoli hitvallás használatát legtöbb helyen beszüntették. A prot. Zahn szerint a svájci prot. egyház „ein grosser Trümmerhaufen”, nagy romhalmaz. — Németország a protestantizmus szülőhazája, de ugyanitt ringott a minden pozitív hitet leromboló racionalizmus bölcsője is. A pietista mozgalom és IV. Frigyes Vilmos ellenakciója ez utóbbit csak lényegtelenül gyengítették. A szociáldemokrácia legfőképp a protestáns vidékeken grasszál, ugyané helyeken hihetetlenül terjed a vallási közöny. Zahn szerint Észak- és Középnémetországban csaknem az egész férfivilág gyakorlatilag elszakadt egyházától... „A német férfivilágnak (t. i. a protestánsnak) talán 1 százaléka jár templomba, a nagy ünnepeken talán 2 százalék.” 1817-ben III. Vilmos meg akarla csinálni a luteránusok és kálvinisták unióját. Az unió létre is jött, de nem mint hitegység, hanem mint szövetség s csak az ágendáskönyv lett volna közös. A luteránusok ellenszegültek, mire a kormány az ágendáskönyvet erőszakkal diktálta rájuk, a lelkészeket bebörtönözték s a luteránusok ezrével vándoroltak ki. 1845-ben meg kellett engedni, hogy

a régi luteránusok ismét külön szervezkedjenek; a legtöbben régi állami egyházaikhoz tértek vissza. Mások racionalista alapon szabad (freireligiös) hitközségeket szerveztek, így aztán a zavar teljes lett. 1857-ben alapították meg az Evangelische Allianz-ot, melynek vezetői, többnyire hitetlenek, csakhamar éles harcot indítottak a „farizeusok”, azaz luteránusok ellen. Ez a mozgalom elaludt. A hívő protestánsok 1848-ban az Evangelischer Kirchenbund-ba tömörültek, amely azonban szintén nem talált egységes dogmatikai alapot; kiderült, hogy az ágostai hitvallást alig néhány lelkész volt hajlandó változatlanul aláírni. Bluntschli és többen 1855-ben mint „Protestantenverein” álltak ki a síkra; kimondták, hogy Jézus istenségéről mindenki gondolkodhatik, ahogy akar s tagadták a kereszténység természetfeletti jellegét. Mellettük 1887 óta az „Evangelischer Bund” dolgozik, melynek főcélja az ultramontanizmus elleni harc s a katolikusok „megtérítése”. A prot. német teológia nagyrészt racionalisztikus (Hegel, Schleyermacher, David Strauss, Baur, Pfleiderer, Ritschl, Harnack), a kisebbség orthodox (Harms, Tischendorf, Zahn). E főbb elágazások mellett azonban ott virágzik mindenütt a legtarkább szektaképződmények egyvelege. A régebbiek: a quäkerek, a morva testvérek, a swédenborgiak, a methodisták és puritánok; e két utóbbi erős pártokraozzlásban; az újabbak: az adventisták, spiritiszták, theozofusok, perfekcionista, harmoniták, lindliánusok, a Christian Science, az irvingiánusok, az amerikai mormonok (akik a többnejűségnek hódolnak s miután az alapítójukat is meggyilkolták, elűzték őket s így alapították meg vándorlásukban Utah államot a Sós-tó mellett) s az „üdv hadserege”, amely karitatív téren sok jót lesz, de mint vallás csak a fanatizmus kultuszának tekinthető. Mindezek közt alig van egyéb összekötő kapocs, mint az ősi katolikus egyházzal való szembehelyezkedés. Krisztus személyének a legtöbb szekta bizonyos középponti helyet ad, de hogy Isten volt-e, hogy az evangélium Isten szava-e,

ebben már nem egységesek s vannak, akik Krisztus történelmi létezését is kétségbevonják.

Rendkívül tanulságos, hogy legújabban, főleg Angliában és Amerikában nagytekintélyű protestáns vezetőférfiak maguk belátták ennek az ezer darabra szakadottságnak lehetetlen és nyilván Krisztus szavaiba ütköző voltát. Hatalmas mozgalmat indítottak, melynek az evangéliumi „Ut sint unum” a jelszava s felhívásaikban, melyeket az összes keresztény felekezetekhez s a katolikus egyházhoz is, intéztek, épúgy érvelnek a mai lehetetlen helyzet ellen s az egy egyház szükségessége mellett, akár mi katolikusok. Konferenciáikra a pápától is kértek kiküldöttet. A pápa udvariasan felelt: nagy szeretettel várja vissza az egységes, egyetemes egyházból egykor kilépetteket az egységes, apostoli egyházba. A konferenciákra természetesen nem küldött képviselőt. S csakugyan, a konferenciák csak újabb vitatkozásokba s bonyodalmakba vezettek. Kiderült, hogy még csak az apostoli hitvallást, a Hiszekegy-et, sem lehet egységesítő s egységesen elfogadott alapul választani, mert a protestáns egyházak nagy része azt sem fogadja már el. Ez az eredmény előre látható is volt: hitet a hitelenséggel, racionalizmust a kereszténységgel s főleg az egyéni vélekedés elvét a hitegység nagy gondolatával összeházasítani s kibékíteni nem lehet.

Természetes. A pápaság s a katolicizmus elvetésével vallási egység többé el nem képzelhető. Ahol az ú. n. szabadkutatás elve dönt, ott a hit egysége fenn nem tartható. A felekezetek szomorú széttagozódása a bizonyítéka ennek. Ha Krisztus *egységet* akart, akkor középponti, mindenkit kötelező, döntő fórumot, tanítói s egyházkormányzói tekintélyt, azaz pápaságot *kell*et alapítania. Kell a „kőszál”, az eleven, az apostoli tanítóhatalom; enélkül mindent elborít a hullám.

Ez a középponti tekintély, ez a kőszál megvan. Itt van 1900 év óta. Soha a hitben meg nem ingott. Soha egy pápa mást, mint a másik, nem tanított. S csaknem két-

ezer év óta mindig elismerte ezt a középpontot az egyház túlnyomó többsége, a 9-ik századig az egész Kelet is, a 16-ikig az egész Nyugat. Aki szembehelyezkedett vele, azt szakadárnak, eretneknek *tartotta* már az ősegyház is, amelynek szintén megvoltak a maga pártütői, de mindig is pártütőknek nevezte őket. Ágoston († 450) az eretnekekkel folytatott vitáiban ezt a gondolatot használja főérvül: ne vitatkozzunk velük; ha egyszer szembehelyezkedtek az egyházzal, már *emiatt* téves úton vannak, nem kell ellenük egyéb bizonyíték. Az ősegyház egyik koronafánúja, Irenaeus püspök (†202) erre nézve roppantul érdekes adatot őrzött meg az utókornak. Elbeszéli, hogy midőn Szent János, az apostol, egyszer fürdőben volt s meghallotta, hogy Marcion, a gnosztikus, ugyanazon fürdőhelyiségben tartózkodik, rögtön kisietett a fürdőből, mert nem akart együtt fürödni azzal, aki az egyház egységével szembehelyezkedett. Az egyház egységének és általánosságának tana kezdettől fogva a katolicizmusnak egyik alaptétele, dogmája volt. Ez az a törzs, amelyről gallyakat, sőt ágakat letörni lehet, de amely magában hasadást és meghasonlást el nem tűr. „Ut omnes unum sint”, hogy mindnyájan egyek legyenek! Vállalja a konzervativizmus, a merevség, a csökönyösség, sőt a maradiság vádját, vállalja azt a népszerűtlenséget, amellyel a haladás ellenségének kiáltják ki, de abból nem enged, hogy amit az apostoloktól s Krisztustól átvett, azt sértetlenül s híven át ne származtassa a későbbi nemzedékekre, évszázadokra, évezredekre... „Ut omnes unum sint”, hogy mindnyájan egyek legyenek!

Ezek után megérted, testvér, miért ragaszkodik a katolikus ember a katolikumhoz, akár magának az Istennek létéhez. Ez is, az is alaptörvénye az igaz hitnek. Megérted, miért tekintjük mi katolikusok ezt a sehonnan el nem szakadt, semmiből el nem felekezeti, minden szakadással és elfelekezéssel elvből szembenálló ősi egyházzal a kereszténység egyetlen teljesértékű, Krisztus intencióit

képviselő vallási szervezetének. Nem tudjuk elhinni, hogy Krisztus káoszt akart volna, bizonytalanságot, szakadozottságot s ebből eredőleg végeszakadatlan ellentéteket, torzsalkodást, összeütközést a hívei között. Ha pedig úgy van, hogy Krisztus egységet akart, akkor már könnyű eligazodni abban a kérdésben, hogy vájjon a poroszegyesülteknél, a skót presbiteriánoknál, a kvekkerekénél, a kálvinistáknál, a herrenhutiaknál, avagy az üdv hadseregében találjuk-e meg a hitnek és egyházas életnek változatlan, örök egységét, avagy tán a raskolnikoknál? vagy a bulgár orthodoxiában? vagy a legújabban elszakadt cseh nemzeti egyházban? Avagy egyikben sem, hanem csak abban az ősi, soha el nem változott, soha el nem felekezeti, Krisztus apostolaitól egyenes jogutódlásban lezármazó anyaegyházban, amely az egység és törvényesség elvi alapján áll?

Nekünk nem nehéz a felelet e kérdésre s talán nem bűn ezt le is szögeznünk. Bántani nem akarunk vele senkit; boldoguljon mindenki a maga legjobb tudása szerint. De befelé, magunk közt, meg kell állapítanunk ezt a feleletet is, mert ez is a „nagy kérdésekhez” tartozik, sőt legmélyebb hitünk szerint összeesik a lét legnagyobb és legszentebb kérdéseivel: a kereszténység alapjaival.¹

¹ Néhány éve egy protestáns világi író. Szabó Dezső, a proletarif izmus válságáról indított meg irodalmi vitát s arra a konklúzióra jutott, hogy a protestantizmus jó volt 16-ik században, de ma már anakronizmus és nincs többé mondanivalója. A feleletek közül higdgdság, előkelőség és nemes egyenesség dolgában kimagaslott dr. Révész Imre kolozsvári ref. lelkész s teol. tanár válaszirata. Nagy szeretettel és rokonérzéssel olvastam el füzetét, annál inkább, mert dr. Révész Imre a katolikusokkal folytatott irodalmi vitáiban is mindig udvarias és tárgyilagos tudott maradni s írásaiban és egyéni scgében erős vallásos érzés nyilatkozik meg. Annál fájdalmasabban halott rám fejtegetéseinek tárgyi eredménye. Szerinte a protestantizmusnak lényege: a személyiség felszabadítása minden szellemi kötelek alól. A 16-ik században az egyház tekintélye alól kellett a lelkeket felszabadítani, később fokozatosan a történelmi népegyházak hagyományai alól is, sőt a modern racionalizmus szellemében akár a személyes Isten hite, a kinyilatkoztatás és az evangélium természetfelettsége alól is. Szerinte az agnosztikus filozófia és a felekezetnélküliség is lépcsőfoka lehel a protestáns elv: a személyiség felszabadítása érvényesülésének. Az önként felvetődő kérdésre: miben

VII.

S most fordítsuk a szót társadalmi és nemzeti élelünkre. Amit eddig mondtam és kifejtettem, magában is megáll, függetlenül minden társadalmi és nemzeti érdektől. Kereszténynek, katolikusnak kell lennem, még ha ebből földi életemre nézve semmi különösebb előny nem származnék is. De újabb indítást nyújt ugyanezen eredmény felé az a megfontolás, hogy *társadalmi s nemzeti életünket s csak erkölcsi alapokon lehet megszilárdítani* s a beteg, vérző emberiség belső megújulását csak annak a komoly, hitéleti kereszténységnek megerősödésétől lehet várni, amelyet a katolicizmus képvisel.

Abban nagyjából mindannyian megegyezünk, hogy a kereszténység, mint Montesquieu mondja, bár látszólag csak az égre mutat, az emberiség földi boldogulásának is legjobb alapja. A kereszténységnek köszöni mai civilizációnk szinte minden erkölcsi értékét. A kereszténység civilizálta Európa népeit; ő szabadította fel a nőt, a gyermeket, a munkást; ő vetette meg a közoktatásügy és közjóiekonyság, a tudományok és művészetek alapjait; ő képviseli a magasabb erkölcsiség alaptörvényeit a modern társadalomban. Azonban — s erre nagy nyomatékkal kell

különbözik hát akkor a protestantizmus a teljes tagadástól? Révész azzal felel, hogy de azért a protestantizmus mégis vallás és kereszténység, meri Jézus Krisztusban látja a mennyei Atya hozzánk való szeretetének tökéletes kijelentését, s ebben a lélek váltságát, amit azonban a protestáns ember nem tételek, nem határozott igazságok, hanem csakis «személyes élmény» alakjában tesz magáévá. Rám nézve elszomorító ez az eredmény, mert ezzel a kereszténységgel, ha jól értem, összefér akár Krisztus istenségének» tagadása is; továbbá mert nagyon úgy fest, hogy itt a személyiséget Krisztus természetfeletti tanainak kötelékéből is, tehát magának a kereszténységnek lényege alól szabadítják fel s végül, mert egyenesen az is kimondatik, hogy a protestantizmus egyetlen egységesítő elve a személy fel szabadítása, tehát a pulverizálás, az atomizálás, az ahány fej, annyi vélemény állandósítása. Hogyan fér meg ez a Krisztus akarta «tökéletes egységgel», a Szent Pál «egy hitével», nehéz megérteni. De Révésznek abban tökéletesen igaza van: ha a protestáns elvet következetesen végig akarja vezetni, akkor nem lehet megállni a teljes racionalizmus s a pusztán érzelmi, dogmátlan «vallás» előtt sem s ő elég becsületes, hogy ezt a — szerinte elfogadható, szerintem végtelenül szomorú —

rámutatnunk — nem az a kereszténység hozta létre a világtörténelmi vívmányokat, amely csak jelszavakat hangoztat s a kereszténységnek szinte csak a nevét őrizte meg, hanem a komoly, egyházas értelemben *vett*, hitéleti kereszténység.

Keresztény ország, keresztény társadalom, keresztény kultúra, keresztény irodalom, keresztény sajtó, keresztény művészet, keresztény népnevelés, keresztény munkásmozgalom, keresztény társadalmi igazságosság, keresztény méltányosság és szeretet s a mindezekből fakadó öröm, jólét, boldogság, derű, megelégedettség és magasbaszállás: mindez csak *lombozat, virág és gyümölcs a fán*; de lomb, virág és gyümölcs csak életerős fán teremhet, olyanon, amelynek egészséges a törzse, ép a gyökérzete és termőerejű a talaja. A keresztény társadalmi reform gyönyörű lombozatát, virágait és gyümölcsét hiába várjuk, ha a törzset magát nem erősítjük, ha a gyökérzettől elszakítjuk. A keresztény gondolat szociális és kulturális hatásait a keresztény *vallásos életnek* és az ezzel összenőtt keresztény *erkölcsnek* kell kitermelnie; ez az a fa, amelytől, ha sorvadni engedjük, nincs jogunk virágot és gyümölcsöt várni.

Igaz-e ez, vagy csak jámbor papolás?

Azt hinné az ember, hogy a tétel bizonyítása szinte felesleges, mert hisz a bizonyítás voltaképp már a szavakban adva van. A kereszténység vallás. Elsősorban és lényegében az. Csak másodsorban és hatásaiban lehet más. A kereszténység Krisztus vallása: Krisztus tanainak hite, Krisztus elveinek, gondolatainak, törvényeinek követése. Kereszténység annyi, mint krisztianizmus és krisztianizmus nincs Krisztus nélkül. A kereszténységet az tette naggyá, világot formáló s újjáalakító tényezővé a századok folyamán, hogy mindig azt a csodálatos, természetfeletti erőt képviselte, amelyet Krisztus szelleme lehelt belé. Az a kereszténység, amely Krisztus útjairól letér, amely Krisztus személyéről, tanításáról, parancsairól nem szeret hallani,

nem az a királynő többé, aki porba igázta a cézárokat s az ókor megrothadt kultúrája helyén csodálatos, örökifjú, új kultúrát teremtett, aki új piedesztálra emelte az embert, a nőt, a munkást, a gyermeket és új utakat vágott a civilizációnak, hanem egy vérszegény koldus, aki eltékozolt örökségéből pusztán néhány külső cafrangot mentett meg és most azzal kérkedik.

A kereszténység azért nagy és azzal bizonyult világtörténeti, világreformáló tényezőnek, hogy mint vallás és eszmei irány belenyúl az emberi lélek legbensőbb mélyeibe s azokban olyan erőket támaszt, amelyeket semmiféle bölcséleti világnézettel, semmiféle kultúrával és semmiféle merőben emberi erőfeszítéssel pótolni nem lehet. Pótolhatatlan s nagyszerű mindjárt a krédójának az eleje: a világot mint Isten művét fogja fel, mint a fennálló és személyes Tökéletesség és Bölcsesség, Mindenhatóság és Jóság művét, a Szentségét, aki mindent szent és magasztos erkölcsi célokért alkotott s mindenben az ember erkölcsi tökéletesedését s felemelkedését akarta. Ezzel a kereszténység az embert a végtelenség szférájába emeli, az Isten gyermekévé avatja, akinek szemében csak az jó s csak az nagy, ami erkölcsileg tiszta s ami az embert hozzá vezet, a magasságba, a végtelenbe, az örök életbe. Szenvedés és öröm, csábíttatás és próbáltatás szerinte mind csak lépcsőfok, amelyen a kicsiny embernek a végcél: az Isten felé kell emelkednie.

Pótolhatatlan és nagyszerű a kereszténység, amikor ebbe a végtelen távlatba nemcsak belehelyezi az embert, de hatalmas, lélekbemarkoló indítóokkal és ösztönzésekkel segíti is, szinte kényszeríti az erkölcsi tökéletesedést s az élet legmagasabbfokú felfogása felé. Nem áll meg az elméletnél, hanem a világ elképzelhető legerősebb indítóokaival valósággal mellen is ragadja s szinte kényszerül arra, hogy szerinte éljen. Megnyitja előtte az örök élet, az aeternitas szédítő örvényeit: ember, kell, kell törekedned, kell tudnod harcolni s áldozni, kell tudnod helytállni

minden életkörülmény között, mert nem babra megy a játék: ez az élet rövidke s elmúló, utána pedig egy örökkévalóság vár rád, amelyben mondhatatlan üdv vagy mondhatatlan kárhozat lesz sorsod aszerint, ahogy e földön betöltöd vagy be nem töltöd egyetlen hivatottságodat. Nem az eszem-iszom a cél, amelyre teremtettél, nem a kényelem és a gőg, nem a szaporodás és földfoglalás, nem a politika és közgazdaság, nem a vagyon, az élvezet, az önzés, a hiúság, az egyéni érvényesülés, hanem a lélek és a lélek megmentése: az üdvösség. Ennek kell alája rendelni, ennek a szemszögéből arányosítani, rendezni, értékelni minden egyebet, az egész életet is. Az emberi önzésnek és kicsinyességnek egyetlen, páratlan, csodálatos ellenszere ez a hatalmas erejű keresztény létcélkitűzés; ebben van erejének java, roppant komolyságának titka.

Pótolhatatlan és nagyszerű a kereszténység, amikor erre a világnézetére erkölcsöt épít. Nem konvencionális illemszabály s nem lenge kategorikus imperativus itt a tízparancs, hanem halálosan szigorú, megfelebbezhetetlen, elalkudhatatlan, kárhozat terhe alatt kötelező, rettenetes komolyság; minden emberi gyengeséget legyűrő kényszereszköz: kell, muszáj, ha beleszakadok is, meg kell tartanom, ha örült és öngyilkos lenni nem akarok, ha magam kárhozatát fejemre zúdítani nem akarom. A filozófusok etikája alól, ha egyszer kényelmetlen, oly könnyű kibújni; a tízparancsolat alól, ha hívő keresztény vagyok, szinte csak az öntudatom elbódítása árán bújhatok ki. És minden ethika pontosan annyi gyakorlati értékkel bír, amennyire nemcsak szép elméleteket vall, hanem amennyire rá is tud feküdni a lelkekre s gyakorlati keresztülvitelét szinte ki tudja erőszakolni a lomha, lusta, perverz hajlamú, önző s épen nem erkölcsiségre vágyó emberekre. Kicsinyekre és nagyokra, kivétel nélkül, kíméletlen s nagyszerű nívellálással.

De bármily evilágontúli a célkitűzése, mégsem áll távol a kereszténység a gyakorlati, mindennapi élet pro-

blémáitól. Ebben is pótolhatatlan és nagyszerű. Minden érdeklő, mindenre van kész programja, mindent szabályoz, mindent idealizál, mindent ellenőriz. Ilyen egységes és sokoldalú világnézet nincs más. Benne van az értelmiségi élet, a gazdasági verseny, a népek viszonylatainak, a politikai erkölcsnek minden legfőbb szabályozója. Isten országai akarja megépíteni bennünk; örök életbe nyúló országolj de amely már itt a földön érvényesül, amely békítően, világosítón, áldón s termékenyítőn hatja át a szellem életét épűgy, mint az anyagi jólét eszközeit s a nemzetek nagy törekvéseit. Tudomány és művészet, nemzetgazdaság és társadalmi élet, politika és nemzetközi érintkezések a keresztény programban kapják legnemesebb és legértékesebb irányító eszméiket. Ezért is köszön az emberi fejlődés annyit a kereszténységnek; tudomány, művészetek, nép nevelés, társadalmi egyensúly, nemzetközi igazságosság ezért tekintenek fel reá mint legfőbb mentorukra, szellemi mecénásukra, végső felelőviteli székükre.

De mindezt a bámulatos, pótolhatatlan hatást a kereszténység csak mint *hit és hitelei* éri el. A szó maga erőtlen légverés, a tartalom az erő: a vallás. Ezt megkerülni nem lehet. A gyógyszernek nem a pusztá neve gyógyít, hanem ő maga. De nincs is ok rá, hogy megkerülni kívánjuk. A kereszténység oly szép, hogy minden szeretetűnket meg érdemli. S oly igaz is, hogy nincs mit féltenűnk tőle. A keresztény krédót minden időben támadták ellenségei s ezerszer kiáltották ki a századok folyamán a szabadság és a szellem kerékkötőjének, a tudomány és a haladás megakadályozójának s a kereszténység ezt a tehetetlen vádaskodást mosolyogva állta. Nem igaz és ezerszer nem igaz, amit a propaganda terjesztett el a kereszténységgel szemben; a modern tudományosságnak egyetlen tételével sem áll ellentétben a keresztény hit, minden eszmeáramlat közt diadallal állt meg s minden időben, ma is, maga körül látja csoportosulni nem a hangosakat ugyan, de a legmélyebb elméket, legkomolyabb tudósokat s legűszintűbb

jellemeket. Gondolatai örök értékűek s ha nagyon fölötté lebegnek is a pillanat divatjainak s az ösztönök vad lármájának, minden igazi szellemi nagysággal s minden valódi emberi értékkel csodálatos összhangban állnak. Az a babona, hogy a kereszténység mint hit és vallás a babonák lomtárába való, csak egészen kicsiny értelmeknek imponálhat többé.

Ellenben igaz, hogy ezek az eszmék ma nem divatosak a liberalizmus emlőin nevelkedett nemzedék szemében s a kereszténységellenes gondolatpropaganda szkeptikussá csavarta el keresztény társadalmunk elméjét. Így aztán nem csodálhatjuk, ha kevés az igazán keresztény emberünk; ha a családok, hivatalok, intézmények s főleg az államélet élén, a tudomány katedráin, a sajtó kormányrúdjain oly kevés a megvilágosodottan s akarnitudón keresztény vezérember. Nem csodálhatjuk, hogy a keresztény irányzat keresztény emberek híján nem tud kellő eredményeket termelni, nem tudja az életet abba a csodálatosan tavaszias virágzásba borítani, amely pedig egészen különleges sajátossága minden igazán keresztény életnyilvánulásnak. Nem csodálhatjuk azt sem, hogy pogányság van keresztény álarc alatt, hogy tudatlan értelmetlenség, korrupció, önzés, képmutatás és marakodás rútitja el sokszor a „kurzus” egy-egy pontját, ellenségeink ordító örömére. Csoda volna, ha máskép volna; pogány keresztényekkel nem lehet keresztény diadalokat aratni.

És köztünk sok a pogány keresztény. Hányan vannak, akik a kereszténységüket ilyfélekép jellemezhetnék: A keresztény jelszót szeretjük, mert ez a gyűjtőnév, amely alatt kel lernerlen vetélytársainkkal: a zsidókkal szemben a legegyszerűbben sorakozhatunk. Keresztények vagyunk, de bennünket egyénileg csak hagyjon ám békén a kereszténység. Ne kívánjon tőlünk magasbaszállást, megerőltetést, áldozatot. Keresztények vagyunk, de hogy mit hiszünk, és hogy hiszünk-e egyáltalán másban, mint a mai napban, nem tarijuk fontosnak. Keresztények vagyunk, de a keresztény-

ség örökszép és öröknagy gondolatai szinte teljesen elmosódtak legtöbbünk elméjében. Keresztények vagyunk, de a krédónk alig különbözik egy csiszoltabblelkű buddhista vagy műveltebb ókori pogány eklektizmusától. Keresztények vagyunk, de minden gondolatunk és törekvésünk merőben evilági; örök gondolatok, sírontúli életcélok fénye nem világít bele agnosztikus kételkedésünk éjszakájába.

Keresztények vagyunk, de kerüljük az Isten házát s elvesztettük az imádság szárnyaló lendületének, az áhítat boldogságának, a magunkbaszállás töredelmének érzetét. Keresztények vagyunk, de az evangéliumot, a világirodalomnak ezt a legnagyobb remekét és a világtörténelemnek ezt a leghatalmasabb lendítő kerekét csak hallomásból ismerjük. Byront és Shakespearet, Petőfit és Aranyt, sőt Zolát és Anatole Franceot, sőt Szomori Dezsőt és Nádas Sándort olvastuk, de Mátét, Márkot, Lukácsot és Jánost soha! Az évszázadok vagy a jelenkor nagy keresztény gondolkozóit, bölcselőit, történészeit soha! Egyházunk történetét, büszkeségeit, érdemeit nem tanulmányoztuk soha! Keresztények vagyunk, de az evangélium hirdetése nem érdekkel; ha egy-egy nagynevű szónokot hirdetnek, akit meghallgatni retorikai és költői élvezet, azt meghallgatjuk, mint ahogy cigányt megyünk hallgatni a kávéházba, de ahol keresetlen szavakkal Krisztust prédikálják, ott unatkozunk és kritizálunk, mert a magunkbaszállás s az evangélium fenséges egyszerűsége iránt szinte érzékünket is elvesztettük. Keresztények vagyunk, de Istent káromoljuk, de párbajozunk, de házasságot törünk, de virágzik közöttünk a prostitúció s az orfeumok és mozgósínházak szemérmertlensége, de beszennyezzük a házasság szentségét könnyelmű elválásokkal, új feleség vételével, végül tán a feleségek csereberélésével is s a gyermekáldás bűnös megakadályozásával. Keresztények vagyunk, de nővilágunk olyan divatot követ, amely fittyet hány a keresztény szemérem és nőiesség méltóságára s utcainkat a vándorló kerítés és bűnreizgató frivolság kirakataivá teszi. Keresz-

tények vagyunk, de örült materialista versenyt folytatunk a koncert és durva mohósággal vetjük rá magunkat minden kínálkozó nyereségre, bármily eszközzel érjük is el azt. Keresztények vagyunk, de mint gyermek a mumustól, féltünk és reszketünk a „klerikalizmus” szörnyű vadjától; idegen, ismeretlen fakíroknak nézzük a papjainkat, akikről minden rosszat és semmi jót nem szabad elhinni és akiknek társasága megbélyegez és megfertőz, mint a leprásoké. Keresztények vagyunk, de egyházat, pápát, kánonjogot, keresztény iskolát, sajtót, irodalmat s egyesületet ne említsen senki előttünk.

Nem, nem ez a magyar kereszténység természetrajza, de ugyebár akad soraink közt is elég, akinek kereszténysége körülbelül ezek közt a határok közt mozog. S az ellenség persze kaján kárörömmel könyveli rá ezek hitványságát az összesség nevére.

S ilyen kereszténységgel természetes, hogy nem lehet megváltani a világot, még egy akkorka országot sem, mint aminő szegény Csonkamagyarország! Ilyen kereszténységgel legfeljebb önmagunkat ámíthatjuk s ellenségeinket izgathatjuk fokozottabb ellenállásra, anélkül, hogy a keresztény gondolat igazi hatásait és gyümölcseit remélhetnők.

S egyeseknek ez a pogány kereszténysége nemcsak méltatlan játék a szavakkal, hanem valóságos inzultus is az igazi kereszténységgel szemben. És valósággal arrogáns képmutatás, ha azzal hivatkozunk a keresztény irányzat egyedül jogosultságára és erkölcsi fölényére, mintha ennek a hamis kereszténységnek akár történeti, akár eszmei alapon valami különösebb létjoga vagy erkölcsi fölénye volna.

VIII.

Mikor azt mondom, hogy a keresztény társadalmi és nemzeti reform eredményes munkabavételének első feltétele a hitéleti kereszténység, hitélet alatt elsősorban ismét katolikus hitéletet értek. Nem a protestantizmus ellen életem ki ezt a tételmet, hanem mindennemű vallási libera-

lizmus ellen, akár névleges katolikus, akár protestáns képviseli azt; mert a vallási liberalizmus, az engedmények tétele s a kereszténység ősi hamisítatlan erejének bármely formájú elalkuvása és elsekélyesítése már a kereszténység igazi mivoltának megtámadása s minden komoly hitéleti és társadalmi kereszténységnek gyengítője.

Nem akarom a protestánsoknak akár őszinte jószándekáit, akár hazafias érdemeit kétségbevonni. Csak a saját katolikus öntudatunk felébresztésére s megerősödésére kívánom kifejteti azt, hogy miért éppen a katolicizmus s a katolikus hitélet az, amitől mindenekelőtt mélyreható és következetes nemzeti megújhodást várok?

Mindenekelőtt azért, mert egyedül a katolicizmus a kereszténységnek az a megjelenése, amely *a destrukcióval soha meg nem alkudott és meg nem alkuszik*. A katolicizmusnak sokszor a szemére vetették, hogy maradi és konzervatív, hogy nem úszik az árral, s nem alkuszik meg a modern divatokkal. Amit rövidlátók vádként emlegetnek, az a katolicizmus büszkesége és legszebb védelme. A katolicizmus éppen azért, mert konzervatív és intranszigenz, nem indul napi bálványok és napi szellemeskedések után. Neki a fehér fehér és a fekete fekete, ma és tegnap és száz évvel és ezer évvel ezelőtt. A katolicizmus nem tűrte meg magában soha az egyén túlbujánzását a nagy összesség és közösség felett és annak kárára; a katolicizmus, mint Bismarck is hangoztatta, sohasem hajolt meg herezisek előtt. A katolicizmusnak sohasem imponált a felvilágosodás és szabadgondolat jelszavával handabandázó szellemi és hitbeli anarchia; a katolicizmusnak tételei és dogmái voltak, amelyekhez ragaszkodva azonnal felismert« minden újabb és újabb divatos jelszó megeit rejtőző krisztustagadást és hitárulást. Még néhány évvel és évtizeddel ezelőtt mennyire magára maradt ezekkel az elvekkal a katolicizmus! Mennyire magára maradt pl., amikor az egyház politikai törvények, főleg a polgári házasság, a könnyelmű elválások és újraházasodások ellen felemelte

szavát; mennyire magára maradt, amikor évtizedeken át egészen egyedül sürgette a keresztény politikai szervezkedés szükségességét s a szembeszállást a liberalizmussal, a szabadkőművességgel, a szociáldemokráciával és azóta mennyire beigazolódta aggodalmai! Azóta hányan adtak igazat neki azok közül is, akik ezeket a tiltakozásokat és küzdelmeket annak idején lemosolyogták, akik őt érte maradinak és középkorinak nevezték! A katolicizmus kiközösítéssel sújtotta és üldözte a párbajokat; soká egyedül; és sok gúnyt és csipkedést kellett emiatt hithű katolikusoknak elszenvedniök — s ki az ma, aki a párbajt józan ésszel el nem ítélné? A katolicizmus egyedül küzdött ingadozás és engedmények tétele nélkül a nemzet pusztító egykerendszer ellen, amelynek protestáns és racionalista társadalomtudósok bevallása szerint is egyetlen hatásos ellensúlyozója és megakadályozója a katolikus gyóntatószék. A katolicizmus semmiféle formában nem tett hódoló nyilatkozatokat a forradalomnak és a proletárdiktatúra országvesztőinek; nem nevezte a kommunizmust a Názáreti igazi tanítása megvalósításának; a mi papjaink és püspökeink nem írtak szabadgondolkodó cikkeket a Világba és nem voltak szabadkőműves páholyok tagjai, s ha akadt is katolikus pap, aki megtévedett, annak legelső helyen az egyházi hatósággal gyűlt meg a baja (Hock). Ezért is üldözte a destrukciónak minden neme első helyen a katolicizmust. A szabadkőműves páholyok külön szót találtak ki a katolikus hitélet megbélyegzésére: a „klerikalizmus” szavát s legélesebb harci riadói a klerikalizmus ellen irányultak. Pornografikus színdarabok és élclapok a katolikus hitélet intézményeit tették előszeretettel gúny tárgyává és az anarchia, szociáldemokrácia és bolsevizmus orgánumai, amelyek a kapitalizmus ellen csak elvont elméletiességgel és szelíd piánóban gügyögtek, tajtékzó gyűlöletük egész leleményességét és fanatizmusát akkor vitték csatasorba, amikor egy katolikus papról, püspökről, egyházi intézményről, hitéleti mozgalomról

voll szó. Balidzarékat a Népszava és az Egyenlőség védelmükbe vették, „a mi papjainkról per „csalóképű plébános”, „legborjúbbsfejű pápa”, „Prohászka püspök bagóleves köpködései” s ebben a hangnemben beszéltek. A bolsevikiek még a katonatiszteknel is jobban gyűlöltek a katolikus papságot: ez a mi büszkeségünk és ez a legvilágosabb jele annak, hogy kétségtelenül a katolicizmus képviseli a világ mindennemű destrukciójának legélesebb ellenpólusát, S a katolicizmusnál ez a meg nem alkuvó következetesség — a halálosan komoly ragaszkodás az evangéliumhoz — nem divat, nem múló áramlat, hanem rendszer, lényeg, intézményesen biztosított és örökre változhatatlan velejáró. Miért? Azért, mert a katolicizmus *dogmákon épül fel* s ezeket a dogmákat krisztusi rendelkezés alapján, eleven és halhatatlan *egyházkormányzat védi*, őrzi s a századok folyamán felmerülő vitás kérdésekben egységesen alkalmazza. A katolicizmusban nem egyéni vélekedések s egyéni ötletek a döntők; itt nem az az elv, hogy „higyen mindenki, amit akar, és éljen úgy, ahogy jónak látja”; nem is az, hogy mindenki azt tartsa Krisztus tanításának és arra hagyatkozzék, mit a Szentlélek egyéniül különböző sugalmazására ő maga olvas ki az evangéliumból. A katolicizmusban nem is az egyes hívők egyedeinek összessége dönt, esetleg többségi határozatok alapján, amelyek ma így, holnap úgy fordulhatnak, hanem a Krisztus helytartójának tekintélye, akinek homlokán a Krisztustól biztosított hitbéli csatatkozhatatlanság, a minden embert kötelező lévedésmentes tanítóhatalom fényköre ragyog, „A pokol kapui tévedés és hazugság — nem vesznek erőt rajta.” A katolikus egyházban az élő tanítói tekintély őrzi féltékenyen, mint legszentebb hagyatékot a krisztusi és apostoli tanítást (a *deposirum fidei*-t) és ép azé, mert a hívő katolikust lelkiismeretben köti az apostoli *cathedra* minden döntése, a katolicizmus keretén belül lehetetlen minden széthúzás és elalkuvás. Ez az eleven tanítói tekintély fölséges a maga kérlelhetetlenségében,

s az ízetlen gúnyolódás a római Index és Inkvizíció bizottság működésén, az egyházi imprimátuson és hasonlókon, csak azt jelenti, mennyire elvesztették számosak még az érzéküket is a rend, az egység, a tekintély és a szilárdság elvével szemben, amit pedig az államéletben szintén nélkülözhetetlennek ismerünk. Hogy ez a központi tanító- és ellenőrzőhatalom még az egyház legkiválóbb embereit sem kíméli s szükség esetén akár egy Prohászka-ra is lesújt, amint lesújtott annak idején Bellarminra is, akít most boldoggá avatnak: csak élő jele annak a belső erőnek és határozottságnak, amely előtt az egyes ember, még a lángész is, semmi s a hitélet sértetlen megőrzése, a kalocitás minden.

A katolicizmus a maga dogmatiszteleiben csodálatos jeleit adta a hűségnek és ingathatatlanságnak, amikor lemondott az egész Keletről, mert a „filoque” szót az ősi hiteléből kivetni nem engedte; vagy amikor lemondott egész Angliáról, meri egy királyi kegyenc kedvéért a törvényes házasság felbonthatatlanságát feláldozni nem volt hajlandó. A katolicizmus lemond az olcsó népszerűségről, az üresfejúek tapsairól és a liberalizmus vállveregetéseiről akkor, amikor reverzálist sürget s a vegyes házasságra lépő katolikus hívőtől követeli, hogy valamennyi gyermekének abban a hitben való neveltetését biztosítsa, amelyet egyedül igaznak ismer; vagy amikor inkább elviseli a vallási türelmetlenség vádját, mintsem hogy az egyházi egységnek, bárha jóhiszemű megbontóit is egy sorba helyezze a legitim egyház gyermekeivel.

S a katolicizmus harmadszor azért centruma és következetes ellenlába minden liberalizmusnak és destrukciónak, mert az *egység és vallási legitimitás hitvallása*. A forradalom lehet jó vagy rossz az államéletben: Krisztus művével szemben nincs helye. Semmiben sem tévedett a XVI. század reformációja annyira, mint mikor a keresztények vallási egységét megbontotta. A XVI. század reformátorai valószínűleg maguk sem sejtették,

hogy mennyi katasztrófába s milyen szomorú, maradandó ziláltságba taszítják ezzel a jövőendő századok egész kereszténységét. Mennyivel erősebben állna szemben a kereszténység a mai destruktív áramlatokkal, a zsidóság túlkapásaival, a szabadkőmívességgel és szociáldemokráciával, ha egységes volna s védekezésében és offenzívájában is nem gátolná örökké a keresztények vallási szétválása; ha a destrukció nem találna szinte minden sakk húzásában szenvedélyesen buzgólkodó szövetségesekre éppen a „keresztények” között. A felekezeti viszály csak ugyan legmélyebb sebe a mai kereszténységnek; ezen akad el minden eleven és egységes keresztény síkraszállás. De a felekezeti viszályt s magát a felekezetiességet csakugyan nem a katolicizmus teremtette meg. Ha követtük volna Krisztus imáját az utolsó vacsorán, hogy az ő hívei „mindnyájan egyik legyenek”, ha követtük volna Szent Pál intelmét, hogy a hívek „ugyanaz! higyjék és ugyan azt mondják mindnyájan” s „ne legyenek köztük szakadások”, felekezetek, ma nem volna felekezeti kérdés, ma csak két egységes tábor volna, a kereszténység mint kompakt egység és a destrukció. Nem azért hatalmasodott-e el köztünk a liberalizmus és a destrukció minden fajtája, mert a tagadás és zendülés megszervezésére a keresztények szétfelekezésében kész kereteket talált, amelyek! csak tovább kellett fejleszteni és aztán robbantani? Nem azért izmosodott-e meg, mert a felekezeti ziláltság és szenvedélyek folytán bőven talált keresztényeket, még névleges katolikusokat is, akiknek százszor kedvesebb elv volt minden modern pogányság, mint a katolicizmus és százszor kedvesebb fegyvertárs a legdestruktívabb zsidó és szabadkőmíves, mint a „klerikálisok”? A negáció, az egyházi tekintély megvetése, a zendülés szelleme, a a/korlátlan individualizmus s a szabadgondolkodás, ezek a par excellence katólikusellenes jelszavak lettek vezetőeszméi a modern szabadkőmívességnek és liberalizmusnak is, a plutokráciának és szociáldemokráciának.

Eljön-e egyszer a kor, amelyben odatúl is, mestersegesen elszakított, tőlünk akaratok ellenére elidegenített s ellenünk ezer fogással idegessé hangolt testvéreinknél is módosul a helyzet s a mérges, nézetünk szerint teljesen alaptalan és gyermekes ellentétjátszás helyett a higgadt megfontolás és belátás tör utat? Ki tudja? Ha Bod egyszer ráeszmél arra, hogy hisz eredetében ő sem török, hanem magyar s voltaképp csak akarata ellenére nevelték janicsárnak, és neki Marót bán a testvére s Magyarország a hazája, amely ellen eddig janicsári hévvel agyarkodott, lalán akkor Bod is a fejéhez kap, belátja tévedését, Marói bánnak keblére borul s büszkén vallja magát annak, ami voltaképp a szíve fenekén mindig volt: magyarnak. A mi esetünkben: katolikusnak. Mert keresztény eredetileg s evangéliumilag annyi, mint katolikus. „Christianus mihi nomen, Catholicus cognomen” (Keresztény a nevem, katolikus a másik nevem), ahogy az ősegyház egyik írója, Pacianus mondta.

Talán nálunk is megpirkad még. Angliában ezrek és tízezrek ébrednek rá évente a meggyőződésre, hogy amit VIII. Henrik és Erzsébet csináltak, rosszul volt csinálva s hogy Krisztus ma is ott várja őket, ahol eleiket várta: Péter sziklaszirtjén. És térnek haza évente tízezzel az ősi egyházhoz s belátják, hogy a kőd, amelyet irányzais történetírók s izgató vallásdemagógok terjesztettek az elmék körül, saját lelki megnyugvásuk elől zárta el az utat, s miután megtették a döntő lépést, jól érzik magukat az ősi hit, a katolicizmus keblén.

Sajnos, nálunk csak gyéren érik a vetés, talán az általános hitközöny s a vallási kérdések közönyös lekicsinylése miatt, amelyet a liberalizmus lett divattá, s nálunk még mindig hitelre találnak a történelmi valótlanságok vagy túlzások, a Kollonics-mesék, a máglya- és gályarabregények, inkvizíció és egyéb tartalmatlanságok, amelyeket életben tart s a katolicizmus ellen igazságtalanul kihegyez a gyűlölet és elfogultság. És a krisztusi szó: az egység

és egy-akol elve százezreknél megint csak siket fültre talál.

Pedig nem is csak vallási szempontból nagy baj ez hanem nemzeti szempontból is.

Vallási szempontból baj, mert Krisztus Urunk szerint az embernek az Istenhez s a kinyilatkoztatáshoz való viszonya a voltaképeni döntő dolog az életben; ettől függ örök boldogulásunk vagy boldogtalanságunk: az az örök élet és öröm, melyet ő oly káprázatos és kívánatos színekben fest, s az a rettentő másik örökkévalóság, a büntető Isten borzasztó számonkérése, amelyről ő oly meg-rázó, velőtelszárító dolgokat mond az evangéliumban. Nem törődni vele, nem keresni az Isten igazságát, kész-akarva nem járni azon az úton, amelyet ő kijelölt, nem hallgatni az ő egyházára s azért kivettetni tőle, „pogány-nak és vámosnak” lenni, nem élni az általa rendelt kegyelmi eszközökkel, az üdvösség feltételeivel: Isten ellen való bűn s a krisztusi örökélet-tan szempontjából a legborzasztóbb következményekkel jár. S már ebben az éleiben is pusztulás, meghasonlás, szétesés, erkölcsi elgyengülés jár ennek az eltévelyedésnek nyomában. De ezzel együtt egyéb bajok is, mint ezt a következők még igazolni fogják.

IX.

Csak nemrég jelent meg Pezenhoffer Antal hatalmas statisztikai alapokon mozgó munkája, amely Magyar országról is kimutatja azt, amit más országokról régóta kimutatott a vallási statisztika, hogy t. i. a nagy nemzet-ölő modern társadalmi betegségekkel szemben mennyire *csak a katolicizmus az, amely eredményesen megküzdni tud.* A szerző főleg három ilyen főbajra mutat rá; ezek: a *házassági elválások, az öngyilkosságok és az egyke terjedése.* Mindahárom végzetes baj: az öngyilkosság annak a jele, hogy az a népréteg, amelyben leginkább pusztít milyen nagy mértékben boldogtalan s milyen kevésbé képes

az élet megpróbáltatásaival szemben erős lélekkel helytállani; a házassági elválások a társadalom és állam alaposzlopának, a családi tűzhelynek felbomlását és részint a gyermekek normális neveltetésének megszűnését jelentik; az egyke pedig egyenesen a nemzet elfogyására, fokozatos kiirtására vezet. Már most mindahárom említett téren a katolicizmus az, amely még külsőleg megfogyatkozott is, a modern hitközöny mellett is leginkább tud eredményeket felmutatni a társadalmi és nemzeti fennmaradás szempontjából. Erre nézve hadd álljon itt Pezenhoffer könyve alapján néhány sebtében kiragadott példa.

Az ilyenemű statisztikában roppantul fontos, hogy lehetőleg egynemű néposztályokat állítsunk egymással szembe, léhát azonos vidékekről valókat, egyazon műveltségi fokon állókat, azonos foglalkozásúakat stb. Csak ebben az esetben számíthatunk biztosan a vallásstatisztika alapján; csak ebben az esetben bizonyos, hogy ha mégis nagy különbségek vannak pl. katolikusok és protestánsok között, ez a különbség elsősorban a vallásra vezetendő vissza. Mármost ha ilyen teljesen egynemű s csupán vallásilag különböző rétegeket veszünk szemügyre, az egyes vallások óriási döntő szerepe pl, az *öngyilkosságok* kérdésében egyenesen kiáltó.

Így pl. Baranyamegyében egymással határos a megye legkatolikusabb járása, a pécsi, s a legkevésbé katolikus, a siklósi járás, amely azonban felerészben még szintén katolikus. Az előbbiben tíz év alatt 61 ember lett öngyilkos, a másodikban 159; mindkettőt 100.000-res alapra átszámítva; a 94 százalékban katolikus járásban 100.000 közül öngyilkos lesz 153 ember, a félig protestáns járásban már 369; azaz jóval több, mint kétszerannyi. Zalamegyében a legkatolikusabb járás a perlaki (993százalékban katolikus); a legkevésbé katolikus a balatonfüredi (ahol azonban szintén csak 40.4 százalék a protestáns). Az előbbi járásban tíz év alatt (1900-1910) 14-en lettek öngyilkosok, a másodikban, amely pedig jóval kisebb, ugyanazon idő alatt

42-en; ez 100.000-re átszámítva arrott 52-t, emitt 541-et tesz ki. A 40 százalékban protestáns lakosság közt tehát tízszerannyi öngyilkosság fordult elő, mint a csaknem szintiszta katolikus perlakiak között.

Pestmegyében a legreformátusabb járás a dunavecsei. Erre a járásra esik egész Pestmegyében a legtöbb öngyilkosság is. A megyében ott van egymás mellett három nagy határú, földművelő, magyar város: Félegyháza, Czegléd és Nagykörös. Az első tisztára katolikus, a második fele részben az, a harmadik kétharmadrészben református. Az elsőben, amely pedig a legnagyobb a három közül, tíz év alatt 97 öngyilkosság fordult elő; a másodikban már 165, a harmadikban, amely pedig a legkisebb, 201. Keczel és Kunszentmiklós épen egyenlő nagyságú községek; mindkettő magyar és földművelő; de Keczel katolikus, míg Kunszentmiklós vegyes vallású, református többséggel. A katolikus Keczelen az öngyilkosok száma a mondott időben összesen 7 volt, míg Kunszentmiklóson 45. Pestmegye keleti részében egymás mellett épüli két község: Ókéske és Újkéske. Az előbbi nagyrészt református, a másik katolikus. A katolikus Újkéskén 8559 lakos közül 9 lett öngyilkos, míg a csak 5100 lakosú Ókésken ugyanakkor 29. Csongrádmegyében a többségében református Hódmezővásárhelyen majdnem ugyanynyi az öngyilkos, mint a kétszerakkora s még hozzá sokkal városiasabb jellegű Szegeden. A katolikus Csongrád községben 56 öngyilkosság történi, míg a vele szomszédos, nem sokkal nagyobb, de vegyes vallású Szentesen 208.

Hasonló képet nyerünk Pezenhoffer kimutatásai szerint a legkülönbözőbb megyékben, járásokban és községekben.

Még csak egy rendkívül feltűnő adatot ragadok ki a sok közül s ez a Budapest külvárosainak tekinthető Erzsébetfalva, Kispest és Rákospalota öngyilkossági arányszáma, E községek túlnyomórészt katolikusok, s bár a főváros közelsége, szociáldemokrácia stb. erősen kikezdte

vallásos érzületüket, a kiirthatatlan katolikus érzés és gondolkodás mégis sokkal inkább megőrzi őket az élet nagy válságaiban is az öngyilkosságtól, mint pl. a sokkal primitívebb életmódú, gazdag, de református alföldi nagyközségek népét. Az említett három pestmelletti községgel pl. egyenlő számú lakossága van Mezőtúrnak, Nagykőrösnek és Szentesnek. Mindhárom gazdag, földművelő város; többnyire református lakossággal. S az öngyilkosok száma mégis Erzsébetfalván csak 50, Kispesten is 50, Rákospalotán 55; míg viszont Mezőtúron 199, Nagykőrösön 201 és Szentesen 208. „Tehát — mondja Pezenhoffer — Mezőtúron, Nagykőrösön, Szentesen 4—5 református parasztgazda is felakasztja magát addig, míg Kispesten, Rákospalotán, Erzsébetfalván, mondjuk, egy gyárileány mérget vesz be.” Végül még csak egyet: a Magyar Birodalom legkatolikusbb megyéje Varasdmegye, 500.000 lakossal, akik 99 százalékban katolikusok. Ebben a megyében tíz év alatt csak 95 öngyilkosság fordult elő, tehát *kevesebb, mint a csak 13.000 lakosú, de 90 százalékban református Túrkevén*(105).

A *házassági elválások* statisztikája, ez a szintén szomorú, társadalombomlasztó jelenség, ugyanezt a rendkívül kedvező arányi mutatja a katolikusok javára. Nem számítva itt a vegeyes házasságokat: 1915-ban (az utolsó békeesztendőben) 75.604 tiszta latin szertartású katolikus házasságot kötöttek s a világi törvényszék előtt ugyanazon évben 2156 ugyanilyen katolikus házasságot bontottak szét. Görög szertartású katolikus házasságkötés volt ugyanez évben 16.182, elválás pedig 500. Tiszta református házasságkötés volt 17.204, elválás 1528. Ágostai evangélikus házasságkötés 8891, elválás 487. Görögkeleti házasság 25.725, elválás 1654. Unitárius házasság 557, elválás 59. Izraelita 6578, elválás 468. E számok azt jelentik, hogy Magyarországon minden 9-ik házasság felbomlik, ha a felek unitáriusok; minden 11-ik, ha a felek reformátusok; minden 14-ik, ha a felek izraeliták; minden

15-ik, ha a felek görög-keletiek; minden 18-ik, ha a telek evangélikusok; de *csak minden 37-ik bomlik szét, ha a felek akár latin, akár görög szertartású katolikusok.* Ebből egyenesen következik, hogy a családi élet legjobb fenntartója s a gyermeknevelés folytonosságának leghívebb öre a katolikus vallás.

A legmegrázóbb adatokat s egyben a katolikus vallásra legfényesebb bizonyítékokat ott kapjuk, ahol az országpusztító *egykét* vesszük szemügyre, s a statisztika világánál azt kérdezzük, melyik vallás tud az egyke terjedésének leginkább gátat vetni. Pezenhoffer könyve elsősorban az egykével foglalkozik; a fent érintett két másik kérdést csak mellesleg tárgyalja. Kimutatja pl., hogy 1850-től 1900-ig a Dunántúlon a katolikusok több mint 66 százalékban szaporodtak, míg a reformátusok csak 49 százalékkal. Még feltűnőbbek a legújabb adatok. 1900-íóI 1910-ig a *katolikusok a Dunántúlon 160.803 lélekkel szaporodtak;* a reformátusok ugyanazon időben ugyanott mindössze *csak 13 lélekkel.* Ez a katolikusoknál 724 százalékos szaporodás, a reformátusoknál csak 0004 százalékos. Azaz: ott a katolikusok szaporodása, egyenlő tömegeket véve alapul, a reformátusokénak *ezernyolcszázöttszerezese.* Azt a népszaporulatot tehát, amelyet a hazának tíz év alatt a dunántúli 2.225,156 katolikus megadott, a reformátusok csak akkor adták volna meg, ha 4,027.552,000-en; azaz négy milliárdnyion volnának. Pedig a reformátusok között épen nagyobb jómódjuk miatt a kivándorlás is kevesebb volt s a halálozás is, mint a katolikusoknál.

Hasonlót mutat ki Pezenhoffer az ország többi részeiről, a városokról is.

Szeged pl. jóval nagyobb mint Debreczen; az országnak Budapest után legnagyobb városa 118,528 lakossal (1910-ben). Debreczen lakossága 92,729; tehát egy nagy alföldi várossal kisebb mint Szeged. Ez azonban régente nem így voll. Fényes Elek szerint 1850-ban Debreczen

még jóval nagyobb volt Szegednél. Debreczennek szerte akkoriban 48,400, Szegednek csak 52,725 lakosa volt. De még ezenfelül adatok vannak arra, hogy Debreczennek ez a lassabb szaporodása is nagyobb, részben nem a református törzslakosság érdeme, hanem a ma már 20⁷⁸ százaléknyi katolikusságé. A „Hármas Kis Tükör” szerint az 1840-es években Debreczennek 60,000 lakosa közül még csak 1500-an voltak katolikusok. Ma a reformátusok a város lakosságának már csak kb. kétharmadrészét teszik. A török hódoltság idején pusztasággá lett Alföldet csaknem kizárólag a katolikusok népesítették be újra; egyedül nekik volt erre népfellegük. A jász-fényszarusiak népesítették be pl. Félegyházát s egy csomó más pusztát, le egészen Bugacig és Halasig. A jászapátiak alapították Kunszentmártoni, ahonnan viszont ismét újabb rajok repültek ki, még Somogy megyébe is. A jászberényiek alapították Lajost és Mizsét. Más jász katolikus rajok alapították Csongrád megyében Kiskundorozsmái; ugyancsak jászok alapították Kiskunmajsát, Kígyóst, Kerek-egyházát, Kőcsert, jászkarajenőt s még egy csomó virágzó, népes községet. Ezzel szemben református telepítés alig van egy-kettő s a reformátusság azokban is egyre fogy. Pezenhoffer végül táblázatba szedi Magyarország összes megyéit a népszaporodás szempontjából s e táblázatból letagadhatatlanul kitűnik, hogy a 65 vármegyéből 57-ben a katolikusok jobban szaporodtak, mint a más-vallásúak, 5 megyében egyenlő a katolikusok szaporodása a többi vallásbeliekével s csak 5-ban múlják emezek felül a katolikusokat. E három megye közül is csak az egykés Toronál válik a katolikusoknak szegényére; a másikban, Máramarosban, a katolikusok száma elenyésző s csupa városlakó, a primitív életkörülmények közt élő s jobban szaporodó ruténnel szemben; a harmadik; Csík, teljesen katolikus megye; itt a katolikusok százalékszámát oly magasra emelhetik (98 8).

tán a bevándorlás következménye a fellendüli faipar, erdőirtások stb. következtében.

Jellemző, hogy az izraeliták is mindenütt fogynak, kivéve az északkeleti rutén megyéket, ahol azonban szaporodásuk szintén nagyrészt a bevándorlás eredménye.

Pezenhoffer számításait a következőkben foglalja össze:

„Az 1910-iki népszámlálás a Magyar Birodalmat 20.886,487 lélekből állónak találta. Ha az ország 1870-től kezdve úgy szaporodott volna, mint a latin szertartású római katolikusok, akkor 1910-ben 22,345.682 lakója lett volna; ha úgy, mint a görög szert. róm. katolikusok, akkor 19,579.724; ha úgy, mint a reformátusok, 20,018.725; ha ág. ev. mintára, 18,675.802; ha úgy, mint a görög-keletiek, akkor 17,891.078. ... A tiszta katolikus és tiszta református szaporodás közti különbség 2,327.857, a tiszta katolikus és tiszta ág. ev. közti 3,672.080, a katolikusok és gör.-keletiek közti 4,453.604. *Hazánk tehát a katolicizmustól negyven év alatt egy-egy Görögországot, Szerbiát, sőt Bulgáriát kapott*, illetve kaphatott volna, ha katolikus lett volna. *De hogy annyi lakosa van, amennyi van, azt is a katolicizmusnak köszöni.*”

Mindezekből szinte kiált az a tanulság, hogy a katolicizmus nemcsak lelki, de nemzeti szempontból is legnagyobb áldása országunknak s a katolicizmus fejlesztése, elsősorban a hitéleti katolicizmusé, amely a lelkek megnevelésében s erkölcsi érzésének szilárdításában pótolhatatlan szolgálatokat tesz, közös hazafiúi kötelessége mindenkinek, még a nem-katolikus magyaroknak is. Az az igazi magyar vallás, amely a hazát nem viszi neki a lassú öngyilkosságnak, hanem erősíti s izmossá, egészségessé, gyarapodóvá teszi.

Megjegyzendő még, hogy hasonló eredményeket mutat fel a vallási statisztika a katolicizmus javára más országokban is: Németországban, Angliában, Hollandiában síb. (L. Krose: Religionsstatistik, Hans Rost: Die Kultur-

kraft des Katholizismus stb.). Franciaországban, mely névleg csaknem teljesen katolikus ugyan, de ahol a katolikus hitélet a forradalom óta szinte teljesen elvesztette befolyását a nép széles rétegeire, szintén statisztikailag kimutatható, hogy csak azokban a département-okban van erős szaporulat, amelyek vallásosságukról ismeretesek, nevezetesen az északi megyékben (Pas-de-Calais, Bretagne, Vendée, Normandie) s viszont, mennél vallástalánabb valamely megye, annál védtelenebbül esik az egyke karjaiba, a nemzeti öngyilkosság örvényébe.

Itt is igaznak bizonyul tehát: az igaz vallás, Krisztus igaz egyháza nemcsak hitéleti és erkölcsi téren, hanem még földi boldogulásunk kérdéseiben is a legmegbízhatóbb kalauz, az emberiség legnagyobb jótévője.

X.

De fejezzük be fejtegetéseinket.

Elkísértelek, testvérem, a nagy kérdések útján. Lehet, hogy nem minden részlet áll előtted tisztán; lehet, hogy egyes kétségeidre csak a katolikus hitvédelemtan¹ bővebb és részletesebb kézikönyveiben találsz meg a kimerítő felvilágosítást: azok rendelkezésedre állnak s biztosan állíthatom, hogy nincs és nem lehet oly kérdésed, amelyre, ha utánanézel, bő és kielégítő választ ne találnál benne. De a kevés után is, amit e lapokon nyújthattam, úgy érzem, meg kellett látnod az utat, amely a rengetegből a tisztánlátás magaslataira vezet s hiszem, hogy keresztülvágván magad a vadonon, máris látod a *várost a hegyen*, — civitas supra montem posita, — ahogy Krisztus mondta,

¹ A hitvédelmi irodalom főbb s hozzáférhetőbb termékei: *Dudek*: A keresztény vallás apológiája. — *Platz*: Apológiái vitatkozások az igazság körül. — *Prohászka*: Isten és a világ. Diadalmas világnézet. Magasságok felé. — *Bangha*: Jézus istenségének bizonyítékai. — *Székelly*: A szentírás apológiája. — *Guberiet*: Lehrbuch der Apogetik. — *Bougaud*: A kereszténység és korunk. — *Donát* A tudomány szabadsága. — *Kneller*: A kereszténység és az újabb természettudomány képviselői. — *Hettinger*: A kereszténység apológiája. — *Esser-Mausbach*: Religion, Christentum, Kirche. — Népies kiadvány: „Világosság felé” (hitvédelmi füzetek).

amely felé tartanod, amelynek polgárjogát megszerezned kell, ha eleted legszebb célját elérni kívánod.

A város a hegyen! Nézd, odalenn az emberek tízezei tapogatóznak sűrű bozót és tépő bojtortján között; előítéletek, elfogultságok, hamis beállítások, történelmi valótlanságok kusza szövedéke fogja el szemük elől a tisztánlátást; mocsári virágok színes csillogása, süppedő zsombék, heverésre hívogató mohágyak tartóztatják vissza őket a felebbhaladástól. S végül is elvesznek a vadon bozótja között, a mocsarak ingoványában és nem jutnak el soha a hegyre, ahol az aranyfalakból épült fényes város vár rájuk...

A város a hegyen! Nézd, mily büszkén állja a századok viharait s mily szelíd, tiszta, reggeli fényben ragyog feléd. Isten keze metszette ezt a sziklát s Krisztus állította rá a várost: az ő építményét. Az ő lelke járja át minden házát, terét, lakóját; az ő csodálatos jelenléte tartja nyitva benne „a világ végezetéig” az üdvösség kútforrásait. Kétezer esztendő óta tombol ellene a gyűlölet és irigység; politika, zsarnokság, irodalom, népmozgalmak fogtak össze a lerombolására, s a város ma hatalmasabb ifjúi erőben áll a szirt fokán, mint valaha. Az emberiség színe-java, szüzek és vértanúk, hősök és angyaljeltek, Istvánok és Erzsébetek, a szellem óriásai, mint Volta, Pasteur, Cauchy s a jámbor köznép százmilliói érezték s érzik magukat otthonosan a falai között.

A város a hegyen! Egykor el fog múlni ennek az életnek minden dicsősége. Lázak, álmok, vágyak, szerelmek; paloták, bankok, gyárok, kormányrendszerek. Emberi tudomány s emberi művészet minden ragyogása. Kártyavár, málló felhő, foszló buborék ez mind. Jaj azoknak, akik ehhez a mulandó szerencséhez kötötték boldogságuk szekerét, akik arra a maradandó s örök hazára nem gondoltak s nem gyűjtöttek kincseket, amelyek mindenkorra megmaradnak. A „város a hegyen” azok tanyája, akik örökre akarnak élni. Azoké, akiknek reménye nem konyul

a sárba, mihelyt az aggkor beköszönt s utána ezer rémével a halál. Azoké, akik a sírűregek között és koporsók fölött is örökre vidáman dalolják a halhatatlanság himnuszát. Akiket meg nem illet az enyészet és lebukás szomorú végzése, a rettenetes törvény, az „ananké”, amely a többi embert az örvény felé sodorja...

Most, hogy e sorokat írom, épen fél éve van, hogy ott álltam életem legszebb látványossága, egy lezuhanó tenger: a Niagara partján. Nem a fizikai kép nagyszerűsége ragadott meg leginkább, hanem főleg a Niagara lelke, az a rettenetes és elszomorító érzés, amely a lezuhanó, folyton hulló vízár roppant tömegének láttára a lelkemet elborította. Ó, hogy küzd és védekezik ez a víz is az elmúlás törvénye ellen! Azon a félkilométeres úton, mely az Erie-tavat a voltaképeni, falszerű eséstől elválasztja, az egész széles vízár olyan, mint egy roppant csatatér. Milliósziklán torpan meg az ár, nekifeszül, meg akar kapaszkodni, birkózik, vergődik, feltarajozza magát halálfélelmében: nem akar esni, nem akar halni, nem akar elmúlni — s a következő percben mégis újra rohannia, zuhannia kell, mindig lejjebb, mindig közelebb, szikláról sziklára, örvényből örvénybe, míg végül, mintha belátná, hogy hiába ágaszkodik, meg kell adnia magát: kiszélesül, elvágódik s a következő pillanatban tompa haláldübörgést hallatva, tehetetlen lemondással vágódik le a félszáz méteres mészkőfalon, egy kilométernél szélesebb darabon. Rettenetes halál, szörnyű képe az embersorsnak, sohasem láttam hatalmat ily megrázó jelenésben!

A kicsiny vízcseppek, amelyek itt másodpercenként miriádnyi számban vágódnak e! az élet-halál szörnyű mesgyéjén: mi vagyunk, pihegő, vergődő, tapogatózó, élni akaró s legvégül mégis elhaló emberek. Minket is hí az örvény: nincs nekünk itt maradandó lakásunk. Az enyészet özönvize mindent el fog érní s mindent magával fog rántani egy örök kétségbeesés kavargó forgatagába — egyedül a „város a hegyen” nyer kíméletet; azt az Élet

Ura építette oly magasra, hogy az örvény hatalma el ne érje s erőt ne vegyen rajta. Boldog, aki benne lakik, boldog, aki polgár benne, boldog, aki így kiált fel a királyi lantossá!: „Ez az én honom és lakásom, ebben lakom és nyugszom meg örökön-örökké!”

Te is ezek közé tartozol-e, testvér? Avagy azok közé, akik sarat és követ dobálnak a szentelt falakra, ahonnan azok mindig visszapattannak s a dobálókat magukat sebzik meg?

Még csak egyetlen megjegyzéssel tartozom. Lehet, hogy sok dolog vonz téged a vallásosság tiszta magasai felé; lehet, hogy érzed is a bizonyítékok sújtó, lenyűgöző, kivédhetetlen erejét, amelyek a mi hitünk mellett mint megannyi ércbástya sorakoznak; érzed, látod, hogy nem délibáb, nem csalóka poézis csupán — ó, akkor is a legszebbek közül való volna! — a mi hitünk világa, hanem logikai kényszerűség, biztosság s elragadhatatlan, elodázhatatlan kötelességed a katolikus krédó zászlaja alá állni. És mégis habozol. Mégsem tudod rászánni magad a kereszttjelvény büszke s bátor feltűzésére. Erre csak az a válaszom, hogy bármily csodás erejűek a mi hitünk bizonyosságai, az embernek a természetfeletti, érzékfeletti igazságokkal szemben mindig módjában áll kibújni, lelkét megkeményíteni. Szomorú szabadságunk, hogy az igazság ellen is védekezhetünk! Ezért fontos, hogy aki vallási megvilágosodást keres, a lelkét is tárja meg jóindulatra, igazságszeretetre, készségre, az Isten kegyelme befogadására. Friedrich Wilhelm Webernek, a „Dreizehnlinden” halhatatlan költőjének szép szava áll itt:

„Die Erkenntnis ist die Gabe
Nicht der Weisen, nein, der *Frommen*;
Nicht im Grübeln, nein, im *Beten*
Wird die Offenbarung kommen.”

Az észokok, a bizonyítékok, a meggyőződés a fő és első, de miután ez megvan, még mindig kell lelki készség

is, pünkösdi tűz, rajongó igazságszeretet, hogy a hit természetfölötti virága teljes díszében kibimbózhasson a földhöz ragadt lélekben.

Ha ez benned is megvan, akkor, testvérem, nálad sem kétlem, hogy megjön a teljes világosság, a tisztánlátás, a hit igenlő válasza az élet legnagyobb kérdéseire, a diadalmas biztosság boldog ámenje, örvendező megnyugvása!

Kívánom neked, testvérem és barátom, hogy ezt a boldog biztosságot s örvendező hitet érjed el te is!

